

**T.C.**  
**NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**  
**İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**ENDÜLÜS’TE ASABİYET (711-929)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**HAZIRLAYAN**  
**RUKİYE HELVACIOĞLU**

**DANIŞMAN**  
**PROF. DR. İSMAİL HAKKI ATÇEKEN**

**Konya-2019**





T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



**YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU**

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rukiye Helvacıoğlu
	Numarası	168110021004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI / İSLÂM TARİHİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken
	Tezin Adı	ENDÜLÜS'TE ASABİYET (711-929)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Endülüs'te Asabiyet (711-929)” başlıklı bu çalışma 19/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	İsmail Hakkı Atçeken	
2	Doç. Dr.	Mehmet Şimşir	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Murat Gök	



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



### Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rukiye Helvacıoğlu		
	Numarası	168110021004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI / İSLÂM TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	ENDÜLÜS'TE ASABİYET (711-929)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Rukiye HELVACIOĞLU



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Öğrencinin	Adı Soyadı	Rukiye Helvacıoğlu		
	Numarası	168110021004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI / İSLÂM TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken		
Tezin Adı	ENDÜLÜS'TE ASABİYET (711-929)			

## ÖZET

Asabiyet olgusu, Arap toplumunun siyasî, sosyal ve kültürel hayatını etkileyen bir unsurdur. Cahiliye döneminden itibaren de Arap kabîlelerinin birbirleriyle olan münasebetlerinde asabiyet olgusunun önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Emevîler döneminde fethedilen Endülüs'e ise fetihle birlikte pek çok Arap ve Berberînin girmesi, asabiyetin Endülüs'e de sirayet etmesine sebep olmuştur. Endülüs, önce Emevîler'e bağlı bir valilik olarak (711-756), Emevîler'in yıkılmasının ardından da bağımsız bir emîrlik olarak (756-929) yönetilmiştir. Endülüs'te Valiler ve Emîrlik dönemi boyunca, Kaysîler ile Yemenîler ve Araplar ile Berberîler arasında asabiyet mücadeleleri meydana gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, Endülüs'te Halifelik dönemine kadar geçen sürede Müslümanların kendi aralarında yaşadıkları asabiyet mücadelelerini ortaya koymaktır.

### Anahtar Kelimeler

Endülüs, Asabiyet, Valiler, Emirlik, Arap, Berberî, Kaysî, Yemenî.



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Author's	Name and Surname	Rukiye Helvacioğlu		
	Student Number	168110021004		
	Department	ISLAMIC HISTORY AND ARTS / ISLAMIC HISTORY		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken		
Title of the Thesis/Dissertation	ASABIYYAH İN AL-ANDALUS (711-929)			

### ABSTRACT

The asabiyyah fact is an element affecting the political, social and cultural life of Arab society. Since the period of Jahiliyyah (pre-Islamic period), it is seen that asabiyyah fact plays an important role in the relations of Arab tribes with each other. With the conquest of Andalusia, Many Arabs and Berbers have entered the peninsula. This situation caused asabiyyah fact spread to Andalusia. At the beginning Andalusia was administered by the governors connected to the Umayyads (711-929). After then, it was ruled as an independent emirate (756-929). During the period of Governors and Emirate in Andalusia, the asabiyyah struggles took place between Qaisies and Yamanites, Arabs and Berbers. The aim of study is to expose the asabiyyah struggles which occurred among the Muslims in Andalusia till the Chaliphate period.

### Key Words

Andalusia, Asabiyyah, Governorship, Emirate, Arab, Berber, Qaysi, Yamani.

KISALTMALAR .....	i
ÖN SÖZ .....	ii
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN METODU .....	1
2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	1
3. ASABİYETİN MAHİYETİ .....	4
3.1. Asabiyetin Arka Planı: Kabîle Hayatına Genel Bir Bakış .....	4
3.2. Asabiyet Nedir .....	9
3.3. İslâm'ın Asabiyete Bakışı .....	13
4. ASABİYETİN TEZAHÜRLERİ .....	15
4.1. Nesebe Düşkünlük ve Kabîle Övünmesi .....	15
4.2. Kan Davaları / Cahiliye Döneminde Asabiyet Mücadeleleri .....	16
4.2.1. Hz. Peygamber Döneminde Asabiyet .....	18
4.2.2. Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Asabiyet .....	20
4.2.3. Emevîler Döneminde Asabiyet.....	24
BİRİNCİ BÖLÜM.....	27
ENDÜLÜS'TE KAYSÎ – YEMENÎ ASABİYETİ (711-929) .....	27
1. ENDÜLÜS'ÜN FETHİ .....	27
2. ENDÜLÜS'TE KAYSÎ – YEMENÎ ASABİYET MÜCADELESİNİN BAŞLAMASI.....	31
2.1. Kaysî – Yemenî Çatışmalarının Sebepleri .....	34
2.1.1. Siyasî Sebepler .....	34
2.1.2. İktisadî Sebepler .....	37
2.1.3. İçtimaî Sebepler .....	38
3. ENDÜLÜS'TE VALİLER DÖNEMİNDE KAYSÎ – YEMENÎ ASABİYETİ (714-756) .....	41
3.1. Valiler Dönemine Genel Bir Bakış .....	41
3.2. Abdülmelik b. Katan ve Belc b. Bişr Arasındaki Asabiyet Mücadelesi .....	45
3.3. Ebü'l-Hattar Hüsâm b. Dırâr – Sumeyl b. Hâtim Arasındaki Asabiyet Mücadelesi ve Şezûne Savaşı .....	47
3.4. Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri'nin Endülüs'teki İktidar Mücadelesi .....	50
3.4.1. Şekünde (Secunda) Savaşı .....	52
3.4.2. Âmir el-Abderî İsyanı .....	53
3.5. Yûsuf b. Abdurrahman'a Karşı Âmir b. Abderî ve Hubab b. Revâha İttifakı .....	55
4. ENDÜLÜS'TE EMİRLİK DÖNEMİNDE KAYSÎ – YEMENÎ ASABİYETİ (756-929) .....	56
4.1. Emîrlik Dönemine Genel Bir Bakış .....	56
4.2. Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e Girişi.....	57

4.3. Abdurrahman b. Muâviye – Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihrî Mücadelesinde Kaysîler ve Yemenîler.....	59
4.4. Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs Emîri Oluşu.....	60
4.5. Abdurrahman b. Muâviye'nin Kaysîlerle Asabiyet Mücadelesi.....	62
4.6. Yûsuf b. Abdurrahman ile Ebu'l-Esved Arasındaki Asabiyet Mücadelesi.....	65
4.7. Abdurrahman b. Muâviye'ye Karşı Yemenîler'in Asabiyet Mücadelesi.....	66
4.7.1. Alâ b. Muğîs el-Yahsubî İsyanı.....	68
4.7.2. Saîd el-Yahsubî İsyanı.....	70
4.8. Hişâm er-Râzî Döneminde Saîd b. Hüseyin b. Yahyâ İsyanı.....	71
4.9. II. Abdurrahman Dönemindeki Asabiyet Mücadeleleri ve Musâre Savaşı.....	72
4.10. Emîrlik Döneminde İşbiliye'deki Asabiyet Mücadeleleri.....	73
4.11. Tuleytula'daki Diğer Kaysî – Yemenî Asabiyet Mücadeleleri.....	75
İKİNCİ BÖLÜM.....	77
ENDÜLÜS'TE ARAP – BERBERÎ ÇATIŞMASI (711-929).....	77
1. BERBERÎLER HAKKINDA GENEL BİLGİ.....	77
2. ENDÜLÜS'TE VALİLER DÖNEMİNDE ARAP – BERBERÎ ÇATIŞMASI (711-756).....	79
2.1. Arap ve Berberîlerinin Endülüs'e Girişleri ve İlk Anlaşmazlıkların Ortaya Çıkışı.....	79
2.2. Arap – Berberî Çatışmalarının Sebepleri.....	81
2.2.1. Siyasî Sebepler.....	81
2.2.2. İktisadî Sebepler.....	81
2.2.3. İçtimaî Sebepler.....	82
2.3. Valiler Döneminde Arap – Berberî Çatışması.....	85
3. ENDÜLÜS'TE EMİRLİK DÖNEMİNDE ARAP – BERBERÎ ÇATIŞMASI (756-929).....	89
3.1. Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e Girişinde Berberîler.....	89
3.2. Şakyâ el-Miknâse – Abdurrahman b. Muâviye Çatışması.....	91
3.3. Abdurrahman b. Muâviye – Abdurrahman b. Habîb Çatışması.....	94
4. EMÎR HAKEM DÖNEMİ ARAP – BERBERÎ ASABİYET MÜCADELESİ.....	95
4.1. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve Rabaz İsyanı.....	96
4.2. Hanedan İçi İktidar Mücadelesinde Berberîlerin Rolü (Süleyman b. Abdülmelik – Emîr Hakem Çatışması).....	97
5. EMİRLİK DÖNEMİNDE MEYDANA GELEN DİĞER ASABİYET MÜCADELELERİ.....	99
6. EMİRLERİN VE VALİLERİN ASABİYETİN ETKİSİNİ AZALTMA POLİTİKALARI.....	100
6.1. Adaletli Yönetim ve İskân Politikası İle Kabîle Asabiyetini Azaltma.....	101
6.2. Yönetimde Kabîleler Arası Denge Politikası Takip Etme.....	102
SONUÇ.....	104
BİBLİYOGRAFYA.....	107



EK.....113



**KISALTMALAR**

AÜİF.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.s.	Aleyhisselam
b.	bin /ibn-i
Bkz	Bakınız
c.	Cilt
Co.	Company
çev.	Çeviren
CÜİFD.	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İSTEM.	İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat, Mûsikîsi Dergisi
M.Ö.	Milattan Önce
MÜİF.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
ss.	Sayfa sınırları
SÜİFD.	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
v.dğr.	Ve diğerleri
y.e.y.	Yayın evi yok
yy.	Yayın yeri yok
y.y.	Yüz yıl

## ÖN SÖZ

Asabiyet olgusu, Arap toplumunun siyasî, sosyal ve kültürel hayatını şekillendiren bir unsurdur. Nitekim, Cahiliye döneminden itibaren, Arap kabîlelerinin birbirleriyle olan münasebetlerinde asabiyet olgusunun önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Cahiliye dönemindeki asabiyet anlayışı, Kureyş kabîlesinin Hâşimoğulları koluna mensup olan Hz. Peygamber'in peygamber seçilmesi ile farklı bir boyut kazanmıştır. Asabiyet olgusu, bu dönemde Hâşimoğulları ve Ümeyyeoğulları başta olmak üzere Arap kabîleleri arasındaki anlaşmazlıkları, fiilen büyük çaplı anlaşmazlıklara dönüştürmüştür. Hz. Peygamber'in siyasî ve dinî bir lider konumunda olması, Arap toplumunu İslâm çatısı altında toplamasını ve kabîleler arasında ümmet bilincinin oluşturulmasını sağlamıştır. Bu sebeple Hz. Peygamber döneminde, asabiyet anlayışının etkileri azalmış ve Arap toplumunun birlik ve beraberliği büyük ölçüde sağlanmıştır.

Hız. Peygamber'in vefat emesiyle birlikte, Arap toplumundaki asabiyet, ilk olarak halife tayini meselesinde ortaya çıkmıştır. Kabîleler arasında anlaşmazlıklara sebep olan bu mesele, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesiyle çözülmüştür. Hulefâ-i Râşidîn döneminin ilk yarısında ise asabiyet zihinlerdeki yerini korumuştur. Ancak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in idarî ve sosyal hayatta kabîle asabiyetinden uzak durmaları ve adaleti prensip edinmeleri, Araplar arasında büyük çaplı bir asabiyet mücadelesine sebep olmamıştır. Ancak Hulefâ-i Raşidîn döneminin ikinci yarısında Hz. Osman'ın yönetimde kabîle asabiyetine başvurması ile başlayan süreçte ve Hz. Ali dönemi siyasî ve içtimaî hâdiselerde de kabîle üstünlüğünün ve intikam anlayışının etkin bir rol oynaması, Arap kabîleleri arasında önemli asabiyet savaşlarının meydana gelmesine sebep olmuştur.

Emevîler dönemi ise asabiyetin siyasî ve sosyal alanlarda önemli bir yer edindiği dönemdir. Özellikle Kaysî-Yemenî mücadelesinin etkin olduğu Emevîler döneminde, Emevîlerin kabîle asabiyetini önceleyen ayrıştırıcı uygulamaları, toplumun pek çok unsuru arasında asabiyet mücadelelerinin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Emevîler döneminde fethedilen Endülüs'e ise fetihle birlikte pek çok Arap ve Berberînin yarımada girmesi, asabiyetin Endülüs'e de sirayet etmesine sebep olmuştur. Fakat aynı zamanda fetih, yarımada'nın yerli halkı ile Arap ve Berberîlerin bir arada yaşama tecrübesinin de ilk adımı olmuştur. Müslümanlar, daha önce fethettikleri topraklardaki uygulamalarda olduğu gibi, Endülüs'te de belirli haklar ve sorumluluklar çerçevesinde, gayri müslimlerle ortak bir coğrafyada tek bir çatı altında, birlikte yaşama anlayışı üzerine bir

düzen kurmuşlardır. Bu düzen, Müslümanlar ile gayri müslimler arasındaki ilişkiyi üst düzey bir noktaya getirdiği gibi, Müslüman Arap ve Berberîlerin de kendi içlerinde bir bütün olmaları noktasında etkisi olmuştur. Asabiyet olgusu, dönem dönem varlığını göstermesine ve şiddetini artırmasına rağmen yaklaşık 800 yıllık Endülüs tarihinin önemli bir kısmında, toplumun tüm unsurları bir bütün olmuş, özellikle bu süreçte kültür ve medeniyet açısından önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Ancak asabiyyetin ön plana çıktığı dönemler de olmuştur. Özellikle Kaysî ve Yemenîler, Cahiliye döneminden kalma asabiyyet mücadelelerini Endülüs'e taşımışlardır. Aynı zamanda fetih ordusunun önemli bir kısmını oluşturan Berberîler ile Araplar arasında da Endülüs'te asabiyyet savaşları meydana gelmiştir.

Çalışmamızın konusu, Endülüs'te Arap kabîlelerinin iki ana koluna mensup olan Kaysîler ve Yemenîler ile Araplar ve Berberîler arasında meydana gelen asabiyyet mücadeleleridir. Kaysî ve Yemenîler ile Arap ve Berberîler arasında Endülüs tarihinde meydana gelen mücadelelerden bahsedilirken, asabiyyet olgusunun bu mücadelelere olan etkisi üzerinde durulacaktır.

Çalışmamızın kapsamı, Endülüs'ün fethinden itibaren III. Abdurrahman'ın halife ünvanını kullanmaya başlaması üzerine, Endülüs'te Emirlik döneminden halîfelîğe geçildiği döneme kadardır. Çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; konunun alt yapısını oluşturmak amacıyla asabiyyetin mahiyeti ve tezahürleri üzerinde durulacaktır. Hz. Peygamber, Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler döneminde asabiyyet olgusunun nasıl ortaya çıktığından ve etkilerinden genel bir şekilde bahsedeceğiz.

Birinci bölümde; Arap kabîleleri arasında meydana gelen Kaysî-Yemenî asabiyyet mücadelelerini Endülüs'te Valiler (95-138/714-756) ve Emirlik (138-300/756-929) dönemi olmak üzere iki kısımda ele alacağız. Kaysî-Yemenî mücadelelerini, her iki dönemde de alt başlıklara ayırarak ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz. Ancak öncesinde Endülüs'ün fethinden bahsederek, yarımada fetih ordularıyla giren Arap kabîleleri ve Berberî nüfusunu genel olarak göstermeye çalışacağız.

İkinci bölümde ise; Araplar ve Berberîler arasında meydana gelen asabiyyet kaynaklı çatışmaları ele alacağız. Aynı şekilde iki grup arasında meydana gelen çatışmaları, Endülüs'te Valiler (714-756) ve Emirlik (756-929) dönemi olmak üzere iki kısma ayırarak inceleyeceğiz. Bu dönemdeki Arap-Berberî mücadeleleri kısmında da alt başlıklar oluşturacağız. Bölümün devamında ise Endülüs'te emirlerin ve valilerin asabiyyetin etkisini azaltmak için uyguladıkları politikalarından bahsedeceğiz.

Son olarak çalışmamızın hazırlanması ve tamamlanması başta olmak üzere her aşamasında bana yardımcı olan danışman hocam Sayın Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken'e çok teşekkür ederim.

Rukiye Helvacıoğlu

Konya-2019



## GİRİŞ

### 1. ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmamızda ayrıntılı bir şekilde kaynak taraması yapılmıştır. İmkân dâhilinde ulaşabildiğimiz kaynaklar incelenmiştir. Ardından elde ettiğimiz rivayetler üzerinde karşılaştırmalar yapılmıştır. Araştırmamızda gerekli gördüğümüz yerlerde örneklendirme yoluna gidilmiştir. Hâdiseler genellikle siyasî açıdan ele alınmış ve mikro tahlillere tâbi tutulmuştur. Çalışma sürecinde ön yargılı yaklaşımlardan uzak durularak sağlıklı bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızla ilgili mümkün olduğu kadar fazla kaynağa ulaşılmaya çalışılmıştır. En sağlam ve temel eserlerden imkânlar dâhilinde faydalanılmış ve öncelik temel eserlere verilmiştir. Konumuzla ilgili temel eserlerden bilgiye ulaşamadığımız zaman, çağdaş eserlerden de imkânlar ölçüsünde yararlanma yoluna gidilmiştir. Araştırmamız boyunca asabiyet şiddet ilişkisi üzerinden yola çıkılarak asabiyet mücadeleleri üzerinde durulmuştur. Araştırmamız konulara göre iki kısma ve kendi içlerinde alt başlıklara ayrılmıştır. Son olarak ise, belirlediğimiz süreç içerisinde meydana gelen hâdiseler, asabiyet olgusunun hâdiseler üzerindeki siyasî ve sosyal etkileri göz önünde bulundurularak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

### 2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamız boyunca konumuzla ilgili Arapça, İngilizce ve Türkçe olmak üzere ulaşabildiğimiz eserleri incelemeye çalıştık.

Asabiyetin mahiyeti başlığını anlatırken kullandığımız kavramlar için, lügatlerden İbnü'l-Manzûr'un, "*Lisânü'l-Arab*"<sup>1</sup> adlı eseri ve Firuzâbâdî'nin "*el-Kâmûsu'l-Muhît*"<sup>2</sup> adlı eserinden istifade edilmiştir. Ayrıca Arapların soy şecerelerini ele alan Ensâb ilmi ile ilgili eserlerden de yararlanılmıştır. Bunlar; İbn Hazm'ın "*Cemheretü Ensâbi'l-Arab*"<sup>3</sup> ve Belazûrî'nin "*Ensâbü'l-Eşraf*"<sup>4</sup> adlı eseridir. Adnânî ve Kahtânî soyundan gelen kabîlelerle ilgili bilgilerin yer aldığı bu eserlerden, Kaysîler, Yemenîler ve Berberî kabîlelerle ilgili tabloların oluşturulmasında istifade edilmiştir.

<sup>1</sup> İbnü'l-Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1997.

<sup>2</sup> Firuzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Matbaatu Dâru'l-Me'mun, Mısır, 1938.

<sup>3</sup> İbn Hazm, Ebû Muhammed (456/1064), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1982.

<sup>4</sup> Belazûrî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir (279/892-893), *Ensâbü'l-Eşraf*, ed. Max Schloessinger, The Hebrew University, Jerusalem, 1971.

İslâm tarihinin genel tarih kitaplarından İbnü'l-Esîr'in "*el-Kâmil fi't-Târih*"<sup>5</sup> adlı eseri, araştırmamızın önemli kaynaklarından biri olmuştur. Yararlandığımız diğer bir genel tarih kitabı ise, Taberî'nin "*Târihu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*"<sup>6</sup> adlı eseridir. Bu eserden, çalışmamıza zemin hazırlaması için giriş bölümünde yer verdiğimiz erken dönem İslâm tarihinde meydana gelen asabiyet mücadeleleri kısmında istifade edilmiştir.

Endülüs tarihinin ana kaynaklarından kabul edilen müellifi meçhul olan "*Ahbâru Mecmû'a*",<sup>7</sup> çalışmamızın temel kaynaklarından biri olmuştur. Endülüs tarihinin önemli bir kısmıyla ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir. Aynı şekilde Makkarî'nin "*Nefhu't-Tib min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*"<sup>8</sup> adlı eseri ve İbn İzârî'nin "*el-Beyânü'l-Muğrib fi İhtisari Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*"<sup>9</sup> adlı eseri de çalışmamızda sıkça müracaat ettiğimiz kaynaklardır. Bunların yanında İbnü'l-Kûtiyye'nin "*Târihu İftitâhi'l-Endelüs*"ü,<sup>10</sup> İbnü'l-Hatîb'in "*Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*"si<sup>11</sup> Endülüs tarihi ile ilgili önemli kaynaklar olmaları sebebiyle çalışmamızda istifade ettiğimiz eserlerdendir. Ancak, "*Ahbâru Mecmû'a*", "*Nefhu't-Tib*" ve "*el-Beyânü'l-Muğrib*" adlı eserler, Kaysî-Yemenî ve Berberî mücadelelerini ayrıntılı bir şekilde ele almaları sebebiyle, araştırmamızda en çok faydalandığımız Endülüs tarihini ele alan Arapça eserlerdir.

Araştırmamızın anlamsal çerçevesini oluşturan asabiyet olgusu ile ilgili çağdaş araştırmalardan istifade edilmiştir. Bunlardan ilki, İhsan Nass'ın "*el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi's-Şi'ri'l-Emeviyye*"<sup>12</sup> adlı eseridir. Eserde Cahiliye döneminden Emevîler döneminin sonuna kadar geçen süreçte, asabiyetin mahiyeti ve tezahürleri hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Abdülazîz Kabbânî'nin "*el-Asabiyye: Bünyetü'l-Müctemei'l-Arabiyye*"<sup>13</sup> adlı eseri ve Hânî Yahya Nasrî'nin "*el-Asabiyye lâ Tâifiyye*"<sup>14</sup> adlı eserinde

<sup>5</sup> İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, Dâru Sadır, Beyrut, 1965.

<sup>6</sup> Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310/923), *Târihu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Dâru's-Süveydân, Beyrut, 1967.

<sup>7</sup> *Ahbâru Mecmû'a, fi Fethi'l-Endelüs ve Zikri Umerâhiâ*, (müellifi meçhul), thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kitâbi'l-Misrî, Kahire, 1989.

<sup>8</sup> Makkarî, Ahmed b. Muhammed (1041/1631), *Nefhu't-Tib min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, Dâru Sadır, Beyrut, 1997.

<sup>9</sup> İbn İzârî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (695/1295), *el-Beyânü'l-Muğrib fi İhtisari Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, Tunus, 2013.

<sup>10</sup> İbnü'l-Kûtiyye, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz (367/977), *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, thk. İbrâhim Ebyârî, Dâru'l-Kütübi'l-Misrî, Kahire, 1989.

<sup>11</sup> İbnü'l-Hatîb, Ebu Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah (776/1374), *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, thk. Levi Provençal, Dâru'l-Mekşûf, Beyrut, 1956.

<sup>12</sup> Nass, İhsan, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi's-Şi'ri'l-Emeviyye*, Dâru'l-Yakazati'l-Arabiyye, Beyrut, 1964.

<sup>13</sup> Kabbânî, Abdülazîz, *el-Asabiyye: Bünyetü'l-Müctemei'l-Arabiyye*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut, 1997.

<sup>14</sup> Nasrî, Hânî Yahya, *el-Asabiyye lâ Tâifiyye*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1982.

asabiyetin mahiyeti ve fonksiyonel özellikleriyle ilgili önemli görüşler ve değerlendirmeler mevcuttur. Son olarak Muhammed Âbid el-Câbirî'nin "*Fikru İbn Haldûn el-Asabiyye ve'd-Devle*"<sup>15</sup> adlı eseri, İbn Haldûn'un temel eserlerinden olan Mukaddime'sinde asabiyetle ilgili yer verdiği görüşleri içermektedir. Bu çalışmalar araştırmamızın, asabiyetin mahiyeti ve tezahürleri kısmı başta olmak üzere diğer bölümlerinde de yararlandığımız başlıca araştırma eserleridir.

Araştırmamızda Arapça çağdaş eserlerden de istifade edilmiştir. Bunlar; Ahmed Fikrî'nin "*Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*"<sup>16</sup> adlı eseri, Muhammed Hakkı'nın "*el-Berber fi'l-Endelüs'ü*",<sup>17</sup> Abdurrahman Ali Haccî'nin "*et-Târihu'l-Endelüsi Mine'l-Fethi'l-İslâmî Hattâ Sukûti Gırnata*"<sup>18</sup> ve Abdülmecid Na'nai'nin "*el-İslâm fi Tuleytula*"<sup>19</sup> adlı eserlerdir. Bu eserlerin birçoğu diğer Arapça tarih kitaplarında yer almayan önemli bilgilere sahiptir. Bu sebeple çalışmamızın birçok kısmında bilhassa Ahmed Fikrî'nin eserinden faydalanırken, Muhammed Hakkı'nın Berberîleri temel alan eserinden de çalışmamızın ikinci bölümünde çokça yararlandığımızı söyleyebiliriz.

Araştırmamızda İngilizce olarak yazılmış eserlerden de faydalanılmıştır. Bu eserler de Endülüs tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bunlar; "Hugh Kennedy"nin "*Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus*"<sup>20</sup> adlı eseri, Syed Azizur Rahman'ın "*The Story of Islamic Spain*"<sup>21</sup>, Samuel Parsons Scott'un "*History of the Moorish Empire in Europe*"<sup>22</sup> adlı eseri ve Anwar G. Chejne'nin "*Muslim Spain: Its History and Culture*"<sup>23</sup> dir. Yabancı araştırmacılar tarafından yazılmış bu eserler, Endülüs tarihi ile ilgili ele alınmış bazı Arapça eserlerden daha farklı ve ayrıntılı bilgiler içermektedir.

Türkçe yazılmış çağdaş eserlerden ve çeviri eserlerden de faydalanılmıştır. Adem Apak'ın "*Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*"<sup>24</sup> adlı eseri, asabiyetin mahiyetini ve tezahürlerini ele alan, Cahiliye döneminden Emevîlerin sonuna kadar geçen süreçte meydana gelen tarihi olayları ise asabiyet çerçevesinde inceleyen bu eser, çalışmamızda fazlaca

<sup>15</sup> Câbirî, Muhammed Âbid, *Fikru İbn Haldun el-Asabiyye ve'd-Devle*, Dâru'l-Beyzâ, yy., 1984.

<sup>16</sup> Fikrî, Ahmed, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, Müessesetu Şebabi'l-Câmia, İskenderiye, 1983.

<sup>17</sup> Hakkı, Muhammed, *el-Berber fi'l-Endelüs*, ed-Dâru'l-Beyzâ, yy., 2001.

<sup>18</sup> Haccî, Abdurrahman Ali, *et-Târihu'l-Endelüsi Mine'l-Fethi'l-İslâmî Hattâ Sukûti Gırnata*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1987.

<sup>19</sup> Na'nai, Abdülmecid, *el-İslâm fi Tuleytula*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, ts.

<sup>20</sup> Kennedy, Hugh, *Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus*, Longman Press, London, 1996.

<sup>21</sup> Azizur Rahman, Syed, *The Story Of Islamic Spain*, Goodword Books, New Delhi, 2003.

<sup>22</sup> Scott, Samuel Parsons, *The History of Islamic Spain*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1904.

<sup>23</sup> Chejne, Anwar G., *Muslim Spain: Its History and Culture*, The University of Minnesota Press, Minnesota, 1974.

<sup>24</sup> Apak, Adem, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016.



yararlandığımız yol gösterici bir eserdir. Aynı şekilde Endülüs tarihini ayrıntılı bir şekilde ele alan Mehmet Özdemir'in "*Endülüs Müslümanları Siyasî Tarihi*"<sup>25</sup> adlı eseri ve S. Muhammed İmamüddin'in "*Endülüs Siyasî Tarihi*"<sup>26</sup> adlı Türkçeye çevrilmiş eseri, çalışmamızın önemli kaynaklarındandır. Bunların dışında redaktörlüğünü Hakkı Dursun Yıldız'ın yaptığı "*Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*"<sup>27</sup> de Endülüs tarihini ayrıntılı bir şekilde ele alan bir eser olması sebebiyle, çalışmamızda sıkça yer verdiğimiz araştırmalardandır.

Araştırmamızda akademik kaynaklardan da faydalanılmıştır. Sena Kaplan'ın "*Valilik ve Emîrlik Dönemlerinde Endülüs'te İktidar Mücadelesi*"<sup>28</sup> adlı çalışması, araştırmamızda faydalandığımız tezlerin başında gelmektedir. Mehmet Özdemir'in "*Endülüs'te Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine Bazı Mülâhazalar (VIII-XI. y.y.'lar Arası)*"<sup>29</sup> adlı makalesinden de istifade edilmiştir. Gerekli görülen yerlerde de ansiklopedi maddelerinden istifade edilerek araştırmamız sonlandırılmıştır.

Son olarak, tez konusunu belirleme aşamasında yaptığımız araştırmalar sonucunda konumuzla ilgili doğrudan yapılmış Türkçe bir çalışma bulunmamaktadır.

### 3. ASABIYETİN MAHİYETİ

İslâm tarihinde meydana gelen olaylarda önemli bir etkiye sahip olan asabiyet olgusunun temelinde kabîle sistemi yatmaktadır. Kabîle sistemi ise Arap toplumunun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yüzden asabiyetin mahiyeti konusuna geçmeden, asabiyetin çıkış noktası olan kabîle hayatından genel hatlarıyla bahsetmemiz gerekmektedir.

#### 3.1. Asabiyetin Arka Planı: Kabîle Hayatına Genel Bir Bakış

Kabîle, Arapça k.b.l (ق ب ل) kök harflerinden türeyen ve insanın kafatasını oluşturan karşılıklı kemiklerden her biri, bir ağacın dalları gibi anlamlara gelmektedir.<sup>30</sup> Terim anlamı ise; aynı babadan gelen, aralarında soy ortaklığı bulunan bireylerin oluşturduğu topluluğa bu

<sup>25</sup> Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih*, TDV. Yayınları, Ankara, 2016.

<sup>26</sup> İmamüddin, S. Muhammed, *Endülüs Siyasî Tarihi*, çev. Yusuf Yazar, Rehber Yayınları, Ankara, 1990.

<sup>27</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1988.

<sup>28</sup> Kaplan, Sena, *Valilik ve Emirlik Dönemlerinde Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2012.

<sup>29</sup> Özdemir, Mehmet, "Endülüs'te Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine Bazı Mülâhazalar (VIII-XI. y.y.'lar Arası)", *İslâm ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu*, 1998, 85-93.

<sup>30</sup> İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, XI, 22; Firuzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, IV, 35; Apak, *Asabiyet*, s. 21.

isim verilmiştir.<sup>31</sup> Arap sosyal hayatında kabîle, en büyük topluluktur ve bu topluluktan daha küçük alt kümeler oluşmaktadır.<sup>32</sup>

Sosyal yapının temeli olan aile, kabîlenin çekirdeğini oluşturmaktadır. Ailelerin birleşmesiyle fâsileler meydana gelmektedir. Fâsileler ise ammâreyi, ammâreler fahzları, fahzlar batınları meydana getirmektedir. Batınların birleşerek bir bütün haline gelmesiyle de kabîleler meydana gelmektedir.<sup>33</sup> Ancak Arapların içtimaî hayatını anlatan eserlerde, topluluk büyük veya küçük olsun neredeyse bütün Arap gruplaşmalarına kabîle ismi verilmiştir.<sup>34</sup> Bu yüzden kabîle asabiyetini anlatırken herhangi bir karışıklığa yer vermemek adına Kaysî asabiyeti, Yemenî asabiyeti, Berberî asabiyeti gibi terimler kullanılacaktır.

Arabistan yarımadasının çevre, arazi ve iklim koşulları, toplumun içtimaî ve siyasî yapısı üzerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla İslâm öncesi Arap toplumunun coğrafi şartlarının meydana getirdiği kabîlecilik sistemi üzerine inşa edilmesi tabîdir.<sup>35</sup> Nitekim, çöl koşullarının hâkim olduğu bir coğrafi bölgede yaşam mücadelesi veren Arap toplumu için de kabîlecilik en ideal sistemdir.<sup>36</sup>

Coğrafi şartlar göz önüne alındığı zaman, Araplarda sosyal hayat bedevî ve hadarî olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Köy ve şehirlerde yerleşik hayat sürdüren kabîlelere hadarî, çöllerde göçebe bir hayat süren Arap kabîlelerine ise bedevî denilmektedir.<sup>37</sup> Özellikle bedevî hayatın yaygın olduğu sosyal hayatta kabîle üyeleri tek başlarına hayatta kalamayacakları için kan bağı esasına dayanarak bir araya gelmiş ve kabîleleri meydana getirmişlerdir. Her kabîle kendini temsil eden bir isme sahiptir. Arap kabîlelerinin adlandırılmasında yaygın bir şekilde Ümeyyeoğulları, Hâşimoğulları gibi ortak atanın ismi kullanılmakla birlikte, Tenûh gibi kabîlenin mola verdiği yer olan coğrafi bir mekânda isim olarak kullanılmıştır.<sup>38</sup>

<sup>31</sup> Firuzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, IV, 35.

<sup>32</sup> Avcı, Casim- Şentürk, Recep “Kabîle”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 2001, XXIV, 30.

<sup>33</sup> İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, XI, 22; Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012, s. 129.

<sup>34</sup> İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, XI, 22.

<sup>35</sup> Nass, İhsan, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye*, s. 53-54; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Mahfuz Söylemez- Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997, s. 30.

<sup>36</sup> Nass, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye*, s. 53-54; Watt, W.Montgomery, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas-Azmi Yüksel, AÜİF. Yayınları, Ankara, 1986, s. 23.

<sup>37</sup> Özyayın, Abdülkerim, “Arap”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1991, III, 321; Avcı-Şentürk, “Kabîle”, *DİA*, XXIV, 30.

<sup>38</sup> Nass, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye*, s. 16; Apak, *Asabiyet*, s. 24-25; Avcı,- Şentürk, “Kabîle”, *DİA*, XXIV, 30.

Cahiliye döneminde Arap toplumunda kabîle, zenginlik, şan, şeref ve kişisel kabiliyetleriyle bilinen, reis veya seyyid<sup>39</sup> adı verilen kişiler tarafından yönetilirdi. Eşit nitelikleri olan kişiler arasından yaşlı olanın tercih edilmesi gelenek haline gelmişti. Genelgeçer bir kural olmamakla birlikte yöneticilik bazen babadan oğula geçerdi. Ancak kabîle menfaati her koşulda ön planda olduğu için soy birliği hâricinde kişisel kabiliyetler kabîle reisinin seçilmesinde en önemli etkendi.<sup>40</sup>

Arap sosyal hayatının temelini oluşturan kabîle sistemi ilkel<sup>41</sup> olmakla birlikte kendine özgü kuralları ve bir düzeni vardı.<sup>42</sup> Örf ve gelenekler, kabîle hayatını düzenleyen ilkelereydi.<sup>43</sup> Reisin başlıca görevi ileri gelenlerinin istişare ettikleri danışma meclisini organize etmektir. Bunun haricinde kabîleler arasındaki meydana gelen savaş ve barış meseleleri hususunda da karar merci idi. Reisin kabîle yönetiminde sahip olduğu yetkilerden ziyade sorumlulukları ve görevleri daha önemliydi. Ancak Araplar için şeref meselesi çok önemli olduğundan, kabîle reisliği, yetkilerinin az sorumluluklarının ağır olduğu bir görev niteliği taşımasına rağmen, bu makam için birbirleriyle savaşmaktan dâhi çekinmezlerdi.<sup>44</sup>

Arap toplumunda kabîle üyesi her bir kişi için kendi menfaati ön planda olmasına rağmen, kabîle sistemi sebebiyle, kabîlesine yönelik herhangi bir saldırı ya da küçük düşürülme durumunda kendi menfaatinden vazgeçerek mensubu olduğu kabîlesi için malını, canını, her şeyini feda etmeye hazırdır. Buna göre kişi kabîle sınırları içerisinde ferdiyetçi tavrını rahatça sürdürebilirken kabîle dışında tüm haklarını kabîlesine teslim etmektedir.<sup>45</sup> Böylece kabîle dışında bireylere “*sen kimsin?*” sorusu yerine “*sen hangi kabîleye mensupsun?*” diye sorulmaktadır. Kişi ismiyle değil, bağlı olduğu kabîleyle bilinir. Çünkü kişinin sahip olduğu hak ve sorumlulukları üyesi olduğu kabîlesi tarafından koruma altına alınmıştır. Dolayısıyla kişinin bir kabîleye mensubiyeti, hayatının garantiye alınmasının yanında sahip olduğu bütün haklarını da kabîlesi sayesinde elde ettiğinin farkında olması

<sup>39</sup> Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979, s. 27.

<sup>40</sup> Apak, Adem, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2017, s. 163-164.

<sup>41</sup> Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 27; Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Haşimî İlişkileri- İslâm Öncesinden Abbâsilere Kadar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 23.

<sup>42</sup> Câbirî, *Fikru İbn Haldun*, s. 275; Kabbânî, Abdülaziz, *el-Asabiyye*, s. 41-43; Nass, *el-Asabiyyetü'l- Kabeiliyye*, s. 70.

<sup>43</sup> Sarıçam, *Emevî-Haşimî İlişkileri*, s. 24.

<sup>44</sup> Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, s. 164; Apak, *Asabiyet*, s. 25-26.

<sup>45</sup> Nass, *el-Asabiyyetü'l- Kabeiliyye*, s. 108; Çelik, Ragıp, *İslâm'ın Asabiyete Bakışı ve Asabiyetin İslâm Tebliğine Etkileri*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012, s. 25.

demektir.<sup>46</sup> Bu sebeple asabiyet, çöl hayatında kişinin hayatta kalma şansını artıran önemli bir faktördür. Çünkü Arap toplumunun hayatı, asabiyet olgusunun etrafında şekillenmektedir.

Arap sosyal hayatında kabîle kurallarına uymayan, kabîlesinin şerefini küçük düşüren kişiler *hal'* edilir. Bu kişilere *hali'* denilmektedir. Hali'nin üzerinden kabîlesinin himayesi kaldırılmakta ve çölün zorlu şartları altında kabîlesiyle ilişkisi kesilmektedir. Hal' edilen kişiler hac ve panayırlarda ilan edilir.<sup>47</sup> Bu durum çöl şartlarının hâkim olduğu bir coğrafyada yaşayan kişi için can ve mal güvenliğinin yok sayılması demektir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan kimse, başka kabîlelere sığınarak, kendisi için güvenli olabilecek yeni bir ortama dâhil olur.

Çöl hayat şartları geçim zorluğunu da beraberinde getirmektedir. Gelir seviyesinin düşmesi sebebiyle geçimlerini sağlayamaz hâle gelmeleri, otlakların ve su kuyularının yetersiz hale gelmesi, kabîleleri civar kabîlelere saldırmaya sevk etmiştir. Hatta diğer kabîlelerin mallarını gasp etmeyi geçim kaynağı haline getiren kabîleler dâhi olmuştur.<sup>48</sup> Bu sebeple kabîleler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, hakem veya kâhin aracılığıyla<sup>49</sup> çözülmeye çalışılmışsa da Cahiliye döneminde önemli bir yere sahip olan kabîle savaşlarının sıkça meydana gelmesi engellenememiştir. Kabîleler arasında meydana gelen bu savaşların temelinde hayatlarını koruma içgüdüsü ve toplumdaki kalıcılıklarını sağlama düşüncesi yatmaktadır. Bu sebeple Araplar için savaşmak, olağan bir hâdise haline gelmiştir.

Cahiliye döneminde Arap kabîleleri arasındaki ilişkilerin yalnızca düşmanlık çerçevesinde gerçekleştiği söylenemez. Kabîleler arasında kurulan en yaygın ilişki biçimi *musaheret (evlilik)* ile gerçekleşmektedir.<sup>50</sup> Evlilik ile yakın bölgelerde yaşayan kabîleler arasında kurulan akrabalık ilişkileri, karşılıklı olarak birlik olma ruhunu güçlendirmiştir. Arap kabîleleri arasında kurulan dostluk ilişkilerinden diğerleri ise suni dayanışma<sup>51</sup> denebilecek *hilf ve icâredir*.<sup>52</sup> Hilf, çöl hayat şartları altında güvenlik ortamının sağlanması için kabîleler arasında gerçekleşen, himaye maksadıyla yapılan dostluk anlaşmalarıdır.<sup>53</sup> Hilf farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Zayıf bir kabîlenin himaye edilmek için güçlü bir kabîle ile

<sup>46</sup> Câbirî, *Fikru İbn Haldun*, s. 256; Nass, *el-Asabiyyetü'l- Kabeliyye*, s. 115.

<sup>47</sup> Hal' ile ilgili bazı uygulamalar için bakınız (bkz. İbn İshâk, Muhammed, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı, Konya, 1981, s. 148-149); Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 165.

<sup>48</sup> Câbirî, *Fikru İbn Haldun*, s. 408.

<sup>49</sup> Taberî, *Târih*, II, 253; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 30; Apak, *Asabiyet*, 29.

<sup>50</sup> Nasrî, *Asabiyye*, s. 136.

<sup>51</sup> Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, s. 24.

<sup>52</sup> Nasrî, *Asabiyye*, s. 136; Çelik, *İslâm'ın Asabiyyete Bakış Açısı ve İslâm Tebliğine Etkileri*, s. 30.

<sup>53</sup> Özkuyumcu, Nadir, "Hilf", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1998, XVIII, 29.

anlaşması hilf'in örneğidir. Diğerleri ise, güçlü kabîlelerin başka kabîlelerle siyasî ittifak kurmak amacıyla birleşerek gerçekleştirdiği hilf'dir. Ancak hilf yapmak, kabîlenin güçsüz olduğunun alameti sayıldığı için herhangi bir savaştan sonra hilf hemen feshedilir.<sup>54</sup>

Arap kabîleleri arasındaki dostluk ilişkilerinden sonuncusu icâredir. Kabîlesi tarafından herhangi bir nedenle dışlanmış olan kişinin bir başka kabîlenin himayesi altına girmesi veya sığınmasıdır. Arap toplumunda kabîlesinden ayrılan bir kimsenin başka bir kabîleden koruma ve yardım talep etmesi, şeref meselesi olduğu için geri çevrilmezdi. İcâre süresi sınırlı olduğu gibi uzun yıllar süren hatta himaye edilen kişiler, kabîle içinde kan bağı ortaklığı olan diğer kişilerle aynı seviyeye ulaşabilmişlerdir.<sup>55</sup> Arap kabîleleri arasında kurulan dostluk ilişkileri arasında, diğerlerine göre daha kuvvetli bir asabiyet bağının kurulmasına sağlayan ilişki evliliktir. Evlilikle kurulan asabiyet bağı, Arap kabîlelerinin dayanışma ruhunu artırdığı gibi, yakın bölgelerdeki tehlikelere karşı can ve mal güvaneliklerinin sağlanmasında da önemli bir araç olmuştur.

İslâm öncesi Arap toplumu hürler, mevâli ve köleler olmak üzere üç gruptan oluşmaktadır. Dostluk ilişkileri ve savaşlar sebebiyle kabîleye dâhil olan üyeler, aynı soydan gelenlerle eşit gibi görünse de aslen kabîle içinde farklı bir sınıflaşma meydana gelmektedir. Kabîlenin asıl üyeleri, kendi içlerinde imtiyazlı bazı kişiler bulunmakla birlikte genel olarak eşit ve diğer tabakalardan her anlamda üstün, birinci sınıf vatandaş muamelesi görmektedirler. Mevâli ise, azad edilmiş köle ve cariyelerden oluşan orta sınıftır. Bunlar evlilik, hilf, câr veya azad edilmek suretiyle kabîleye katılırlar.<sup>56</sup> Köleler ise tabakanın en alt kısmını oluşturan sınıftır. Köleler, hürlerin ve mevâlinin sahip olduğu haklardan mahrum sayılır ve efendisinin malı olarak kabul edilmektedir.<sup>57</sup> Kabîle sisteminin meydana getirdiği bu toplumsal tabakalaşma, kabîlenin saflığını belli bir ölçüde koruduğu gibi, kabîle üyelerinin arasının kesin sınırlarla çizilmesi, aslında kabîle içinde de bir bölünmeye sebep olmaktadır.

Sonuç olarak İslâm öncesi Arap toplumu, çöl hayat şartlarının bir neticesi olarak kabîle sistemi üzerine kurulmuştur. Bu sistem, coğrafi şartların bir toplum üzerinde ne derece etkili olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kabîle sistemi, Arap toplumunda asabiyet olgusunun inşa edilmesine, Arapların siyasî, içtimaî ve kültürel hayatlarının bu olgu çerçevesinde şekillenmesinde başlıca etken olmuştur. Böylece kabîlecilik sistemi, ayrılmaz bir

<sup>54</sup> Nass, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye*, s. 88-89; Apak, *Asabiyet*, s. 31-32.

<sup>55</sup> İcâre ile ilgili örnekler için bakınız. (bkz. İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 218-219); Apak, *Asabiyet*, s. 31-32.

<sup>56</sup> Demircan, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâli İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 34.

<sup>57</sup> Nass, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye*, s. 68; Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007, s. 165-166; Apak, *Asabiyet*, ss. 33-35; Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 131.

parçası olan asabiyet duygusu ile bir bütün oluşturarak İslâm tarihinde meydana gelen siyasî, içtimaî ve dinî olaylarda önemli bir rol oynamıştır.

### 3.2. Asabiyet Nedir

Asabiyet kelimesi a.s.b (ع ص ب) kök harflerinden türemiştir. Asabe, “sarmak, kuşatmak” manasına gelmektedir.<sup>58</sup>

Asabe kelimesi İslâm öncesi dönemde babanın oğulları ve aynı soydan gelen erkek akrabalar için kullanılmış, yakınlık derecesi sebebiyle akrabalık bağı kuvveti göz önünde bulundurularak, kişinin bir çatışma ya da savunma anında akrabaları ile birbirlerini destekledikleri için, onlara birbirlerini saran ve kuşatan anlamında<sup>59</sup> “*asabe*”, asabesi için hareket eden kişiye de *asabî* denilmektedir.<sup>60</sup> Her asabî toplumun çekirdeğini de baba temsil etmektedir.<sup>61</sup>

Eğer kişi akrabasına tâbi olup, onun etrafında birleşirse, o kişinin asabesi olmaktadır. Böylece asabe kökünden türeyen *asabiyet*, kişinin özellikle akrabalık bağı kuvvetli olan yakınına, hangi sebeple olursa olsun akrabalarından yardım talep etmesi durumunda, zalim ya da mazlum olmasına bakılmaksızın<sup>62</sup> desteklemesi ve rekabet ettiği gruba karşı bütün topluluk üyelerinin birlik ve dayanışma ruhu içerisinde hareket etmeleridir.<sup>63</sup> İbn Manzur’a göre ise asabiyet, ailenin bütün üyelerini birleştiren bir ip gibidir.<sup>64</sup> Manzur’un yaptığı benzetme, asabiyetin mahiyetini açıkladığı gibi, akrabaların birbirine asabiyet bağıyla sıkı sıkıya bağlı olduğunu da açık bir şekilde ifade etmektedir.

Asabiyet, kabîlenin her bir üyesinin özünü oluşturan değerler bütünüdür.<sup>65</sup> Kabîle mensuplarının ortak bir nesebe sahip oldukları inancı<sup>66</sup> ve kabîlenin ortak bir çıkara sahip olmasıyla<sup>67</sup> asabiyet, varlığını devam ettirmektedir. Asabiyet kabîle fertlerine ortak bir sorumluluk yükler. Eğer bu sorumluluk olmazsa çöl hayatının zor şartlarına dayanamazlar.

<sup>58</sup> Firuzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, I, 104-105; Nass, *el-Asabiyyetü'l- Kabeleyye*, 105; Karaman, Hayreddin, “Asabe”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1991, I, 452.

<sup>59</sup> İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, IX, 231; Apak, *Asabiyet*, s. 39.

<sup>60</sup> Firuzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, I, 105; Nass, *el-Asabiyyetü'l- Kabeleyye*, 105; Karaman, “Asabe”, *DİA*, I, 452.

<sup>61</sup> Kabbânî, *el-Asabiyye*, s. 11.

<sup>62</sup> İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, I, 231; Nass, *el-Asabiyyetü'l- Kabeleyye*, s. 108.

<sup>63</sup> Kanarya, Bayram, “Hadislerde Asabiyetin Reddi ve Birlikte Yaşama Ahlakı”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 3 (2018), s. 833; Koçyiğit, Tahsin, “Asabiyetten Uhuuvete”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2015), s. 10; Çağrıçı, Mustafa, “Asabiyet”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1991, I, 453.

<sup>64</sup> İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, I, 231.

<sup>65</sup> Kabbânî, *el-Asabiyye*, s. 11.

<sup>66</sup> Câbirî, *Fikru İbn Haldun*, s. 258.

<sup>67</sup> Câbirî, *Fikru İbn Haldun*, s. 260, 268.

Dolayısıyla kabîlenin bekâsı asabiyet ilişkilidir.<sup>68</sup> Asabiyet kendi içinde kurduğu sistemle, Araplar arasında birlik ve dayanışma duygusunu ön plana çıkararak hayatla kalmalarını sağlamaktadır.<sup>69</sup> Bütün bunların sayesinde kişi tek başına değil, kabîlesiyle bir bütün olarak “biz” olmuştur.<sup>70</sup>

Asabiyet, gerçek ve hükmî (zannî) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Esas olan asabiyet, nesep ortaklığından kaynaklanan yakınlıktır. Asabiyetin şiddeti, akrabalık derecesinin yakınlığı ile sınırlıdır.<sup>71</sup> Bu yakınlık arttıkça asabiyet güçlenirken, kabîle halkası genişledikçe asabiyet zayıflar.<sup>72</sup> Başka bir deyişle, asabiyet o bölgede yaşayan en uzak kişiye ya da ailenin en uzak akrabasına kadar ulaşır. Ancak halkanın bu denli büyümesi asabiyetin şiddetinin kırılmasına sebep olur.<sup>73</sup> Ancak asabiyetin şiddetinin azalması kabîle birliğini bozmaz.<sup>74</sup> Hükmî veya zannî asabiyet ise soy birliği olmadan evlilik, hilf, icâre vb. durumlardan kaynaklanan asabiyeettir.<sup>75</sup>

Cahiliye dönemindeki asabiyet olgusu, günümüzde anlaşılan ırk birliğiyle birlikte vatan, tarih, kültür vs. birlikteliğine dayanan milliyet olgusundan ziyade, sadece ırk birliğine dayanan kapsamı dar olan kabîlevî bir nitelik taşımaktadır.<sup>76</sup> Ayrıca ırk birliğini temel alan milliyetçiliğin temelinde nesep birliği olan kimseleri aynı çatı altında birleştirme varken, asabiyette ise nesep birliği olan kimselerin kabîleler şeklinde ayrıştırılması ve bölünmesi vardır.<sup>77</sup>

Asabiyet olgusu günümüze anlam çerçevesini genişleterek önemli değişikliklere uğramış ve bir nevî ırk, vatan, kültür birliği olan milliyetçiliğe dönüşmüştür. Ancak şu ayrımı yapmamız gerekmektedir. Cahiliye döneminde asabiyet, ırk birliği üzerinde durarak, sadece aynı kabîleye mensup kişileri kapsayan, dar çerçeveli bir anlam ifade ederken, milliyetçilik, asabiyet olgusunu kapsayan ve yalnızca ırk birliğini değil, vatan, kültür, tarih birliğini de içine alan daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Asabiyet ve milliyetçilik arasındaki benzerlik, iksinin de temelinde yatan birlik ve dayanışma ruhudur.

<sup>68</sup> Nass, *el-Asabiyyetü'l- Kabeliyye*, s. 108

<sup>69</sup> Câbirî, *Fikru İbn Haldun*, s. 254; Kabbânî, *el-Asabiyye*, s. 15.

<sup>70</sup> Câbirî, *Fikru İbn Haldun*, s. 257.

<sup>71</sup> Kabbânî, *el-Asabiyye*, s. 40,58; Nass, *el-Asabiyyetü'l- Kabeliyye*, s. 105.

<sup>72</sup> Câbirî, *Fikru İbn Haldun*, s. 259.

<sup>73</sup> Kabbânî, *el-Asabiyye*, s. 40,58

<sup>74</sup> Nasrî, *el-Asabiyye*, s. 136.

<sup>75</sup> Çağrı, “Asabiyet”, *DİA*, I, 453.

<sup>76</sup> Çağrı, “Asabiyet”, *DİA*, I, 453.

<sup>77</sup> Nasrî, *el-Asabiyye*, s. 146; Kabbânî, *el-Asabiyye*, s. 148-149.

Çöl şartlarında toplumsal düzeni koruyacak ve denetleyecek siyasî ve hukukî bir kurum olmaması, merkezi bir otorite boşluğu yaratmıştır. Böyle bir ortamda, insanları diğerlerinden gelebilecek saldırılara karşı koruyacak tek unsur, soy birliği olan kabîle üyelerinin yardımındır.<sup>78</sup> Bu sebeple İslâm öncesi dönemde, bir kabîlenin veya bir kimsenin, başka bir kabîle tarafından, saldırıya maruz kalmasını önleyen veya saldırı halinde bunun meydana getirdiği her türlü zararın giderilmesini sağlayan en önemli etken, asabiyet olgusuydu. Saldırıya uğrayan kimsenin kendi kabîlesini yardıma çağırması durumunda, bütün kabîlenin bu yardım çağırısına göre harekete geçmesi,<sup>79</sup> İslâm öncesi dönemde kabîleler arasında çok sayıda asabiyet savaşlarının meydana gelmesine sebep olmuştur.

Asabiyet denilince akla gelen önemli isimlerden biri şüphesiz İbn Haldun'dur. Ona göre asabiyet, bir kişinin üyesi olduğu kabîleye, maddî ve manevî her türlü zorluğa katlanmasını sağlayan kan bağıyla oluşan bir aidiyetlik hissidir. Ayrıca asabiyet; içerisinde dayanışma, birlik, bağlılık, güven gibi unsurları içinde bulunduran bir olgudur.<sup>80</sup> Bu unsurlar sayesinde kabîle içindeki yardımlaşma ve dayanışma ruhu korunabilmektedir. Asabiyet olgusunun kabîle üyelerine kazandırdığı en önemli unsurlardan biri, güven duygusudur. Bu duygu sayesinde, bir kimse, her ne olursa olsun kabîlesinin kendisini koruyacağını ve destekleyeceğini farkında olması sebebiyle, rahat bir yaşam sürmektedir.

Asabiyeti ortaya çıkaran temel etken, mahrumiyet hissidir. İbn Haldun'a göre asabiyet insanların kaynaşmasını sağlayan etken değil, aksine zor şartlara maruz kalan insanların zaman içerisinde kaynaşmasının bir sonucudur. Her zor şart asabiyeti ortaya çıkarmasa da, asabiyet bir kez ortaya çıktığı zaman insanların birliktelik oluşturup ortaklaşa hareket etmelerini sağlar.<sup>81</sup> İnsanların fitrî özelliklerinden biri de kendini koruma içgüdüsüdür. Bu içgüdü, kişinin kendisi için açığa çıkmakla birlikte aynı atadan gelen, aralarında nesep ortaklığı bulunan kişiler içinde, herhangi bir tehlike anında ortaya çıkmaktadır. Böylece bu içgüdü kabîlenin her bir üyesi için her koşulda kollektif bir şekilde hareket etmeyi sağlamaktadır. Bu sayede kabîle üyeleri arasında sağlanan kaynaşma, asabiyeti doğurmaktadır. Bir kez ortaya çıkan asabiyet ise, her durumda kabîle üyelerinin sorumluluğunu üstlenmeye, "ben" yerine "biz" olmayı teşvik etmektedir.

<sup>78</sup> Kayapınar, Akif, "İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir açılım", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 15 (2006), s. 88-89.

<sup>79</sup> Çağrı, "Asabiyet", *DİA*, I, 453.

<sup>80</sup> İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988, I, 479; Kayapınar, İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı, s. 108-109.

<sup>81</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 450.



İbn Haldun'a göre asabiyet, hakikî ya da zannî kan bağı ile sınırlandırılmaz.<sup>82</sup> Velâ ve hilf de asabiyeti meydana getiren şartlardandır. Velâ, "Bir kimsenin, kölesini âzat etmesiyle, aralarında oluşan zannî bağıdır."<sup>83</sup> Velâ, hilf, icâre gibi yollarla diğer kabîle üyeleriyle birleşilir. Fakat bu hakikî asabiyet bağı olan, kan bağıyla kurulan ilişki gibi uzun ömürlü değildir.<sup>84</sup> Velâ veya hilf bağı ile kurulan ilişkilerde de asabiyet aynı kan bağındaki gibi benzer bir hisle ortaya çıkmasına rağmen, soy birliği olmaması sebebiyle, hakikî asabiyetteki gibi bir bağlılık söz konusu değildir. Bu durum kabîle üyeleri içerisinde de ayrılmaya sebep olmaktadır.

İbn Haldun akrabalık bağının ne zaman sona ereceği hakkında net bir ayırmadan söz etmemekle birlikte, asabiyetin ortaya çıkacağı en geniş halkada son bulacağı söylenebilir. Kabîle üyelerinin sayısının artmasıyla da asabiyet kan bağı ortaklığından çok inanç birliğine dönüşür.<sup>85</sup> Bu sebeple asabiyette temel olan esas, aslında biyolojik değil, psikolojiktir.<sup>86</sup> Yani kabîle üyeleri arasındaki inanç birliği, asabiyet için yeterli bir âmildir. Dolayısıyla asabiyetin sadece nesep ortaklığına dayandığını söylemek eksik bir tarif olmaktadır. Hilf, velâ gibi uygulamalarla kabîle himayesine alınan kimseler de, aynı atadan gelmeseler de zamanla o kabîlenin ayrılmaz bir bütünü haline gelmiştir. Bu durumda en önemli etken, bahsettiğimiz inanç birliğidir.

İbn Haldun'a göre asabiyet, bedevî ve hadarî hayata göre farklılıklar arz etmektedir. Bir kişinin bedevî hayatını sürdürebilmesi için asabiyet daha önemli bir etkidir. Çünkü hadarî hayatta, insanlar maruz kalabilecekleri saldırılardan hukuk ve güvenlik sistemleriyle korunabilecekken, bedevî hayatta insanların güvenliğini sağlayabilecek sistemler yoktur. Dolayısıyla çöl hayatında insanları, uğrayacakları saldırılardan koruyabilecek güç, kendi cesaret ve güçlerinin yanı sıra asabiyet duygusuyla bağlı oldukları akrabalarıdır.<sup>87</sup> Kişi, asabiyet ruhu sayesinde toplumla iç içedir. Bedevî yaşamda, hadarî yaşama göre asabiyet bağının kuvvetli olmasının sebebi, asabiyetin kişilerin biyolojik değil, psikolojik ve sosyolojik yapısını etkilemesidir.<sup>88</sup>

İbn Haldun, asabiyeti geleneksel kullanımından çıkarıp evrensel bir niteliği olan siyasî bir değişim kuramı geliştirerek kapsamını genişletmiş, asabiyeti Araplara özgü kabîle içi

<sup>82</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 431.

<sup>83</sup> Özen, Şükrü, "Velâ", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 2013, XXXXIII, 11.

<sup>84</sup> Nass, *el-Asabiyye*, s. 106-107.

<sup>85</sup> Kayapınar, İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı, s. 89-90.

<sup>86</sup> Nasrî, *Asabiyye*, s. 127; Apak, *Asabiyet*, s. 43.

<sup>87</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 420, 425, 453.

<sup>88</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 420; Kayapınar, İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı, s. 91-92; Apak, *Asabiyet*, s. 43.

toplumsal bir örgütlenmeden ziyade dar kabîle çerçevesini aşan toplumsal bir birlikteliğe dönüştürmüştür.<sup>89</sup>

Sonuç olarak asabiyyetin mahiyeti hakkında iki sonuca ulaşabiliriz. İlki, Arap toplumunun ayrılmaz bir parçası olan asabiyyet, kabîle üyelerinin birbirleriyle bütünleşerek tek bir vücut haline gelmesini sağlamıştır. Arap yarımadasının coğrafi şartları karşısında, kabîle üyelerinin parçalanmasını önleyen asabiyyet, dar çerçevede kabîlevî örgütlenmeyi sağlayan bir olgudur. Asabiyyet bu anlamda kabîle içi birlik ve beraberliğin sembolüdür. İkincisi ise, Arap toplumunun çok sayıda kabileden meydana geldiğini düşündüğümüzde, her bir kabîlenin asabiyyet anlayışı sebebiyle kendi içinde diğer kabîlelerden ayrı bir bütün olması, toplumun genel çerçevede ayrışmasına sebep olmaktadır. Asabiyyet bu anlamda parçalanmanın da sembolüdür. Çünkü kabîleler arasında anlaşmazlıklara ve savaşlara sebep olmaktadır. Bu durumda asabiyyet hem toplumu birleştirici hem de ayrıştırıcı yapıya sahip bir olgudur.

### 3.3. İslâm'ın Asabiyyete Bakışı

Arap yarımadasında İslâm'ın zuhûr etmesiyle birlikte yeni bir dönem başladı. İslâm dini, kabîlecilik ruhu ve asabiyyet mücadelelerine karşı savaş açmıştır. Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri, Müslümanlar arasındaki kardeşliği vurgulamıştır. İslâm dini, Arap kabîlelerini birleştirerek, onları Cahiliye adetlerinden yüz çevirmeye çağırmıştır.<sup>90</sup> Böylece toplumda kabîle birliğini değil, ümmet birliği sağlamaya çalışılmıştır.

Cahiliye adetlerinden en önemlisi asabiyyet duygusudur. İslâm dini, toplum içerisinde birlik ve beraberliği bozan, adalet duygusunu yok eden her türlü anlayışı yasakladığı gibi, insanlar arasında haksızlığa, bölünmeye ve savaşmaya sebep olan asabiyyet duygusunu da reddetmiştir.<sup>91</sup> Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de asabiyyet duygusunun reddedilmesinin yanında onunla mücadele etme hususunda Müslümanlara rehberlik edilmiştir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de, mü'minlerin kardeş olduklarından, insanlar arasında takva dışında bir üstünlüğün olmadığından,<sup>92</sup> asabiyyetin temelini oluşturan nesep üstünlüğü ve kabîlecilik anlayışının kabul edilmediğinden<sup>93</sup> bahsedilmiştir.<sup>94</sup>

<sup>89</sup> Kayapınar, İbn Haldun'un Asabiyyet Kavramı s. 91.

<sup>90</sup> Nass, *el-Asabiyye*, s. 173-174.

<sup>91</sup> Önkal, Ahmet, "Araplar da Ensab İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi", *SÜİFD*, Konya, 3 (1991), s. 123-124.

<sup>92</sup> Hucurat, 49/10-13; Kılıç, Ünal, "Kabîle Asabiyyeti Bakımından Yezid b. Abdülmelik'in Hilâfeti" *CÜİFD*, 14 (2010), s. 52.

<sup>93</sup> Tekâsür, 103/ 1-8.

<sup>94</sup> Ergin, Murat, *Siyasî ve İtikadî Mezheplerin Doğuşunda Kabîle Asabiyyetinin Rolü*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Şanlıurfa, 2000, s. 23; Çağrı, "Asabiyyet", *DİA*, I, 453.

Hadislerde ise hem asabiyyetin muhtevasına dair açıklama yapıldığı gibi hem de asabiyyet davası peşinde koşan ve bu sebeple ölen kimselerin ölümünün, Cahiliye ölümü olacağından<sup>95</sup> bahsedilerek, İslâm tarafından asabiyyetin hoş karşılanmadığı belirtilmiştir.

Hız. Peygamber Arap toplumunda verdiği hutbelerde, Cahiliye döneminden kalma kibir ve atalarla övünmeyi kaldırdığından,<sup>96</sup> takva dışında kimsenin birbirine karşı bir üstünlüğünün olmadığından<sup>97</sup> bahsetmiştir. Böylece Hız. Peygamber, asabiyyeti esas olan kavmiyetçiliği, övünmeyi ve ayrımcılığı reddederek, İslâm kardeşliğini temel alan bir sistem yerleştirmek istemiştir. Asabiyyeti esas alan kavmiyetçiliğin reddedilmesi, kişinin üyesi olduğu kabileyi sevmemesi anlamına gelmemektedir. Hız. Peygamber, kişinin kavmine olan sevgisinin fitrî bir özellik olduğunu ifade etmektedir.<sup>98</sup> İslâm'ın reddettiği, kişinin veya kabîlenin başka kabîlelerden kendini üstün görmesi, onlarla alay etmesi ve asabiyyet duygusuyla hareket ederek savaşmasıdır.

Hız. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'in asabiyyet duygusuna karşı tavrını dikkate alarak iki şekilde hareket etmiştir. İlk olarak asabiyyet duygusundan istifade etmiş, nesep birliği olan kimseleri aynı çatı altında toplayarak, İslâm dininin tebliğini kolaylatırmıştır. Böylece asabiyyet duygusu sebebiyle kabîlesine sahip çıkmak zorunda olan Arap toplumunda, Hâşimoğullarından başlayan, devamlı surette tedricî bir şekilde genişleyen İslâm halkası ortaya çıkmıştır. İkinci olarak asabiyyetin olumsuz yönünü azaltmak için tedbirler almıştır. Soy üstünlüğü ile övünme âdetini kınamış, İslâm'ın takvaya verdiği önemi topluma yerleştirmek için çabalamıştır.<sup>99</sup> Ayrıca asabiyyet duygusunun en önemli sonuçlarından kan davalarını, suçun ve cezanın sadece suçu işleyen kişinin şahsına ait olduğu kuralını getirerek kaldırmıştır.<sup>100</sup> Böylece Hız. Peygamber'in uygulamaları sayesinde Arap toplumundaki asabiyyet duygusunun olumsuz etkileri önemli derecede azaltılmıştır.

Sonuç olarak Hız. Peygamber Kur'an-ı Kerim'in tavsiyeleri ışığında, asabiyyet duygusunun sebep olduğu kavmiyetçiliği yok ederek, Arap toplumunu tek bir çatı altında toplamayı istemiştir. Bu niyetle Arapları kabîle asabiyyetinden daha geniş bir kapsama sahip olan inanç birliği altında toplayarak bir bütün haline getirmiş, ümmet bilincini oluşturmayı başarmıştır.

<sup>95</sup> Müslim, "İmare", 57; Çağrı, "Asabiyyet", *DİA*, I, 453.

<sup>96</sup> İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, s. 94; Apak, *Asabiyyet*, s. 104.

<sup>97</sup> Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (241/855), *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Âdil Mürşit v.dğr., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001, XXXVIII, 474.

<sup>98</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 16.

<sup>99</sup> Apak, *Asabiyyet*, ss. 103-109.

<sup>100</sup> Cabirî, *Fikru İbn Haldun*, s. 422.

#### 4. ASABİYETİN TEZAHÜRLERİ

Asabiyet, kabîlelere manevî güç veren bir yapıya sahip olduğu için kabîle üyeleri arasında farklı şekillerde varlığını ve etkilerini göstermektedir. Kabîle övünmesi ve kan davaları asabiyetin en belirgin tezahürleridir. Kan davaları ise zamanla kabîleler arası asabiyet mücadelelerine dönüşmüştür.

##### 4.1. Nesebe Düşkünlük ve Kabîle Övünmesi

Asabiyet olgusu, Araplar üzerinde yalnızca siyasî bir etkiye sahip olmakla kalmayıp, içtimaî ve kültürel hayatta da önemli bir etkiye sahiptir. Bu olgu, toplumun tüm alanlarına etki ettiği gibi, tüm tabakalara da hükmetmektedir.<sup>101</sup> Arap toplumu, Cahiliye döneminde soylarının üstünlüğüne olan inançları sebebiyle atalarından miras kalan ve asil olarak nitelendirdikleri tüm özelliklerle övünmüşlerdir. Bu sebeple nesep konusunu bir ilim (Ensab ilmi)<sup>102</sup> derecesine çıkararak atalarını, ilk önce Adnân ve Kahtân'a sonra da ilk insan Hz. Adem'e kadar ulaştırmışlardır.<sup>103</sup>

Asabiyet, aynı zamanda Arapların davranışlarındaki anlamı ve ölçüyü de şekillendirmektedir. Toplumun merkezine bu denli güçlü yerleşmiş olan asabiyet olgusu, edebî hayatı da büyük bir ölçüde etkilemiştir.<sup>104</sup> Bu sebeple Arap toplumunda kabîle övünmesinin yansımalarından biri, Ensab ilmidir. Ensab ilminde Araplar tarafından hazırlanan cetveller, aileleri ve kabîleleri sınıflandırmakta, kabîle isimlerini, kabîlelerin birbirleriyle olan münasebetlerini ve anlaşmalarını ele almaktadır. Ayrıca her kabîle için ayrı ayrı hazırlanan soy cetvelleri, silsileyi kabîlenin en yüce atasına ulaştırmaktadır.<sup>105</sup>

Araplar da kabîle övünmesi özellikle Cahiliye şiirinde ve hitabette kendini göstermiştir. Zenginlik, ziynet gibi maddî yönlerden ziyade cesaret, kahramanlık, cömertlik, adalet gibi manevî yönler ön plana çıkarılarak kabîleler övülmüştür.<sup>106</sup> Kendi soyunu öven kabîle üyesinin aynı zamanda rekabet ettiği karşı kabîleyi de hicvetmesi bir gereklilik haline gelmiştir. Kabîle övünmesi Arabın en belirgin özelliklerinden biri olduğu gibi asabiyetin de

<sup>101</sup> Kabbânî, *el-Asabiyye*, s. 9.

<sup>102</sup> Ensab ilmi, Hz. Adem'e kadar uzatılan Arap soylarını ele alan ilim dalıdır.

<sup>103</sup> Nass, *el-Asabiyye*, s. 12; Önkal, "Araplar'da Ensab İlmi", s. 117.

<sup>104</sup> Kabbânî, *el-Asabiyye*, s. 7; Önkal, "Araplar'da Ensab İlmi", s. 117.

<sup>105</sup> Nass, *el-Asabiyye*, s. 12; Çelik, *İslâm'ın Asabiyete Bakışı*, s. 41.

<sup>106</sup> Kabbânî, *el-Asabiyye*, s. 78; Önkal, "Araplar'da Ensab İlmi", s. 118, 123.

belirtilerindedir. Kabîle içi yakınlık derecesine göre övünmesinin derecesi de değişmektedir.<sup>107</sup>

Cahiliye döneminde Arap kabîleleri nesepleriyle, sayılarının çokluğuyla, erdemleriyle, savaşlardaki başarılarıyla kendilerini överlerdi. Aynı kabîleyi oluşturan farklı batınlar, birbirlerine karşı yakın atalarıyla övünürlerken, diğer kabîlelere karşı ortak atalarını överlerdi.<sup>108</sup> İbn İshâk'ın bir rivayetine göre, Araplar hac mevsiminde, panayırarda ve kalabalık olan pek çok yerde babalarının ve dedelerinin hasletlerini, neler yaptıklarını anlatarak, övgü yarışına girmişlerdir.<sup>109</sup> Kabîleler arası övgü yarışı öyle bir hal almıştır ki, soylarını övmek maksadıyla nesep uydurma yoluna dâhi başvurmuşlardır. Ayrıca Arap toplumunda önemli bir yere sahip olan kabîle övünmesini meslek haline getiren kabîle şairleri ve hatipler de mevcuttur.<sup>110</sup>

Arapların neseplerine olan düşkünlüğü, kabîle övünmesini de beraberinde getirmiştir. Arap toplumunda gelenek haline gelen kabîle övünmesi, asabiyet duygusunun diri kalmasını sağlamıştır. Asabiyet duygusunu besleyen kabîle övünmesinin edebî kültüre olan etkisi, asabiyetin şiire yansımada da etkili olmuştur. Böylece edebî kültürle yakından ilgilenen Araplar, şiirler aracılığıyla asabiyet duygusuyla hep etkileşim halinde olmuşlardır.

#### **4.2. Kan Davaları / Cahiliye Döneminde Asabiyet Mücadeleleri**

Kan davası, Cahiliye döneminde bir kişinin, başka kabîleden birini öldürmesi sebebiyle, ölen kişinin kabîlesinin, intikam maksadıyla katili veya onun ailesinden birini öldürmesidir.<sup>111</sup>

Kabîleler arasında birbirlerinin malını gasp etme, öldürme gibi bir durumla karşılaşıldığında mağdur olan kişinin kabîlesi kardeşlerinin hakkını aramak mecburiyetindedir. Tıpkı her kabîlenin kendi üyesinden sorumlu olduğu gibi, her kişi de kendi kabîlesinin sorumluluğunu almakla mükelleftir.<sup>112</sup> Başka bir şekilde ifade edersek, fert kabîleye asabiyetle bağlanır, kabîlede ferde asabiyetle bağlanır. Böylece tüm kabîlelerin toplumsal bir sorumluluğu olur.<sup>113</sup> Bu sebeple kardeşlerinin düşmanı tüm kabîle fertlerinin düşmanı sayılmaktadır. Bir şahsın öldürülmesinin iki sonucu vardır. Ya intikam alınıncaya

<sup>107</sup> Kabbânî, *el-Asabiyye*, s. 78; Apak, *Asabiyet*, s. 71.

<sup>108</sup> Nass, *el-Asabiyye*, s. 157.

<sup>109</sup> İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, s. 77.

<sup>110</sup> Kabbânî, *el-Asabiyye*, s. 78; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 195; Apak, *Asabiyet*, s. 72-73.

<sup>111</sup> Apak, *Asabiyet*, s. 74.

<sup>112</sup> Nass, *el-Asabiyye*, s. 105.

<sup>113</sup> Câbirî, *Fikru İbn Haldun*, s. 266-267.

kadar savaşılr ya da öldürülenin yerine diyet ödenir. Kabîlenin öldürülen üyesinin en yakını, intikam görevini yerine getirmekle mükelleftir. Eğer öldüren kişi meçhul ise bu suç kabîlenin tüm üyelerine mâl edilir ve nesiller boyu mücadele edilir.<sup>114</sup>

Kısas kuralı, her kabîle üyesinin kendini güvende hissederek, Arap toplumunda rahat bir şekilde yaşayabilmelerini sağlar.<sup>115</sup> Bu sebeple eğer öldüren kişi biliniyorsa kısas için<sup>116</sup> mağdur aileye katilin teslim edilmesi istenir. Ancak bu bir kabîlenin şerefine hâlel getireceği için pek fazla tercih edilmez. Kabîleler arasındaki kan davası sürekli olarak yenilenir, tâ ki her iki kabîleden de çok fazla kişinin ölmesi halinde diyete başvurulur. Çünkü intikam her zaman önceliklidir.<sup>117</sup> Böyle bir hâdise ile karşılaşıldığında intikam almanın her zaman öncelikli olması, asabiyet duygusunun bir neticesidir. Çünkü asabiyet duygusu, sonuçları her ne olursa olsun, kabîle sisteminin getirdiği kanunları uygulamayı ve kabîle üyelerinden bir kimse ölse dâhi, onun sorumluluklarını üstlenmeyi gerektirir.

Cahiliye döneminde Arabistan yarımadasının coğrafi şartlarının zorluğu ve geçim sıkıntısı sebebiyle özellikle aralarında akrabalık bağı ya da anlaşma bulunmayan Arap kabîleleri arasında savaşlar meydana gelmiştir. Arapların katıldığı bu savaşlara “Eyyâmü'l-Arab” denilmektedir. Bu durum öyle bir hâl almıştır ki, baskın, saldırı ve yağmalama bir geçim vasıtası olarak görülmüştür. Böylece Cahiliye döneminde kabîle savaşları çöl hayatının bir zorunluluğu haline gelmiştir. Asabiyetin kabîle üyeleri arasındaki en güçlü sosyal bağ olması sebebiyle kabîle savaşlarının önüne geçilememiştir.<sup>118</sup>

Kabîle savaşları, savaşın yapıldığı bölgeye, savaş sebebine ve savaşın neticesine göre Yevmü Ficar, Yevmü Buâs gibi isimlendirilmektedir. Cahiliye döneminde kabîleler arasında çok sayıda asabiyet savaşı meydana gelmiştir. Asabiyet, kabîle savaşlarının temelinde yatan öncelikli sebep olmuştur. Çünkü çoğu zaman şahıslar arasında çıkan anlaşmazlıklar, asabiyet sebebiyle kabîlenin tamamını içine alan bir savaşa dönüşmektedir.<sup>119</sup> Cahiliye döneminde meydana gelen kabîle savaşlarının en önemlileri Buâs, Dâhis ve Besûs savaşlarıdır. Buâs savaşı, Yesrib’de ikamet eden Evs ve Hazrec arasında yıllarca süren asabiyet savaşlarıdır. Dâhis, Abs ile Zübyân ve müttefiki Fezâre kabîlesi arasında at yarışı sebebiyle ortaya çıkan ve

<sup>114</sup> Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 129.

<sup>115</sup> Nass, *el-Asabiyye*, s. 120.

<sup>116</sup> Watt, *Hz. Muhammed Mekke’de*, s. 24.

<sup>117</sup> Nass, *el-Asabiyye*, s. 120.

<sup>118</sup> Aktan, Ali, *İslâm tarihi*, Nobel Yayınları, İstanbul, 2011, s. 42; Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 190-191.

<sup>119</sup> Kapor, Mehmet Ali, “Eyyâmü'l-Arab”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1995, XII, 14; Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 191-192.

yıllarca süren asabiyet savaşıdır.<sup>120</sup> Besûs savaşı ise, Bekr ile Tağlib kabîleleri arasında Besûs adında bir yaşlı kadının devesinin Tağlib kabîlesine mensup bir reis tarafından yaralanması sonucu meydana gelmiş ve kırk yıl boyunca devam etmiş olan asabiyet savaşıdır.<sup>121</sup> Haram aylarda yapılan savaşlara ise Ficar savaşları denilmiştir.<sup>122</sup>

Cahiliye döneminde asabiyet, kabîle övünmesi ve kabîle savaşları olarak tezahür etmiştir. Arap toplumuna en büyük zararı asabiyet sebebiyle pek çok kişinin öldürülmesi ve kardeş kanının dökülmesi vermiştir. Kan davasına dönüşen husumetler, yıllarca kabîlelerin parçalanmasına, Arap toplumunda siyasî, içtimaî ve hukukî bir düzenin kurulmamasına sebep olmuştur.

#### 4.2.1. Hz. Peygamber Döneminde Asabiyet

Arap sosyal hayatının önemli bir parçası olan asabiyetin, İslâm dininin yayılmasında olumlu ve olumsuz etkileri mevcuttur. Cahiliye döneminde özellikle Hâşimoğulları ve Ümeyyeoğulları arasında asabiyet kaynaklı meydana gelen anlaşmazlıklar, savaşa dönüşmeden bir hakemin önderliğinde çözümlenmişken, Kureyş kabîlesi mensubu Hâşimoğullarından bir peygamberin gelmesi ve İslâm'ı tebliğ etmesi iki kabîle arasındaki sözlü mücadelenin savaşlara dönüşmesine sebep olmuştur.<sup>123</sup>

Hz. Peygamber, Arap toplumunu İslâm'a davet etmesiyle birlikte Mekke'de büyük bir tepkiyle karşılaşmıştır. Cahiliye döneminden kalma kabîleler arası maddî ve manevî üstünlük elde etme yarışı, atalarının dinine olan bağlılıkları gibi sebepler Hz. Peygamber'in tebliğine karşı çıkmalarına sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in hakikî bir peygamber olması ihtimalini göz önünde bulundurmadan, peygamberin kendi kabîlelerinden değil de Hâşimoğullarından olması, asabiyet ruhunu taşıyan Arap toplumu için İslâm'ı kabul etmeme hususunda yeterli bir sebeptir.<sup>124</sup> İbn İshâk, bu konuyla ilgili bazı örnekler vermektedir. Bunlardan biri, Ebû Cehil'in, Hâşimoğullarından bir peygamber gelinceye kadar şan, şeref, hizmet gibi pek çok konuda onlarla yarıştıkları, ancak kendisine vahiy geldiğini söyleyen bir kişiyi bulamayacakları için Hz. Peygamber'i kabul etmeyeceklerine dair sözleri asabiyetin açık örneğidir.<sup>125</sup>

<sup>120</sup> Fayda, Mustafa, "Abs", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1988, I, 312.

<sup>121</sup> Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumuna*, s. 192-193;

<sup>122</sup> Aktan, *İslâm Tarihi*, s. 42-43.

<sup>123</sup> Sarıçam, *Emevî-Haşimî İlişkileri*, s. 88.

<sup>124</sup> Apak, *Asabiyet*, ss. 89-91.

<sup>125</sup> İbn İshâk, *Siretü İbn İshâk*, 170.

Asabiyet olgusunun, tebliğe olumsuz etkilerinin yanında olumlu etkileri de mevcuttur. Hz. Peygamber'in risaletinin gerçekliğini dikkate almadan, kendi kabîlelerinden olmadığı için onu kabul etmeyenlerin yanında, sadece kendi kabîlesinden olduğu için Hz. Peygamber'in risaletini kabul eden ya da kabul etmese bile asabiyet gereği olarak onu himaye eden kimseler olduğunu söyleyebiliriz. Ebû Tâlib, İslâm'ı kabul etmediği halde amcası olarak Hz. Peygamberi himaye etmiştir. Ayrıca ilk başta İslâm'ı kabul etmeyen amcası Hz. Hamza'nın Müslüman olmasında da,<sup>126</sup> Ebû Cehil tarafından yeğenine yapılan hareketlerin etkisi vardır.<sup>127</sup> Çünkü asabiyet, herhangi kabîle üyesine yapılan sözlü ya da fiili saldırı da onu himaye etmeyi gerektirmektedir.

Hz. Peygamber'in tebliğini genelde asabiyet bakışıyla değerlendiren Mekke kabîleleri İslâm'ın yayılmasını engellemeye çalışmışlardır. İlk olarak amcası Ebû Tâlib'e gelerek Hz. Peygamber'i, Arap kabîlelerini bölmekle itham etmişlerdir.<sup>128</sup> Ardından Hz. Peygamber'i davasından vazgeçirmek için birkaç kez daha gelmişlerdir.<sup>129</sup> Ölünceye kadar Hz. Peygamber'i himaye eden Ebû Tâlib'in ardından,<sup>130</sup> Müslümanlar üzerine uygulanan fizikî ve psikolojik baskı, 3 yıl süren boykot uygulamasıyla devam etmiştir.<sup>131</sup> Bu durum onları Habeşistan'a göç etmek ve ardından da Medine'ye hicret etmek zorunda bırakmıştır. Medine'ye hicretle birlikte Ümeyyeoğullarının önderlik ettiği müşrik Kureyş kabîleleri ile Müslümanlar arasında asabiyet duygusunun ön planda olduğu savaşlar meydana gelmiştir. Bunlar; Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarıdır. Bu savaşlarda asabiyetin ayrıştırıcı özelliği ön plana çıkmıştır. Çünkü aynı kabîleden İslâm'ı kabul eden kimseler olduğu gibi kabul etmeyenlerde mevcuttur. Bu durum, dar çerçevede kabîlenin parçalanmasını önleyen asabiyet olgusu, geniş çerçevede kabîle üyelerinin ayrışmasına sebep olmuştur.

Medine'de ise kabîleler arası ufak çaplı anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Ancak bu anlaşmazlıklar, savaşlara dönüşmeden engellenmiştir. Hz. Peygamber'in dinî kimliği, özellikle Medine döneminde kabîleler tarafından Kureyşin temsilcisi olarak değil, toplumu ümmet adı altında birleştiren bir önder olarak görülmesini sağlamıştır. Hz. Peygamber sayesinde Arap toplumu ilk kez asabiyete dayanan kabîlevi birliktelikten, inanç esasına dayanan bir topluma dönüşmüştür.<sup>132</sup>

<sup>126</sup> İbn İshâk, *Siretü İbn İshâk*, 151-152.

<sup>127</sup> Apak, *Asabiyet*, ss. 96-100.

<sup>128</sup> İbn İshâk, *Siretü İbn İshâk*, 194.

<sup>129</sup> İbn İshâk, *Siretü İbn İshâk*, 131-135, 220-221.

<sup>130</sup> İbn İshâk, *Siretü İbn İshâk*, 136-137.

<sup>131</sup> İbn İshâk, *Siretü İbn İshâk*, 137-138.

<sup>132</sup> Apak, *Asabiyet*, s. 118, 124.



Hız. Peygamber döneminde asabiyet olgusu, Mekke döneminde İslâm tebliğinin ilk aşamasında devreye girmiştir. Bu durum ortak asabiyet bağına sahip olan Arap kabîlelerinde dâhi ayrılıklara sebep olmuştur. Çünkü peygamberlik mertebesinin dinî bir nitelik taşıması karşısında Arap kabîlelerinin, yıllarca her konuda rekabet ettikleri Hâşimoğullarına karşı üstünlük sağlayamaması, asabiyet duygusunu ön plana çıkarmış ve İslâm dinini kabul etmemelerine sebep olmuştur. Hız. Peygamber, kabîleler arasında meydana gelen her hâdise de, asabiyet duygusunun ortaya çıkmasını önlemek için ciddi bir çaba sarfetmiştir. Medine döneminde ise Arap toplumundaki soy birliği esasına dayanan asabiyet duygusunun olumsuz etkileri, başta Ensâr ve Muhâcirun'un kardeş ilan edilmesi olmak üzere birçok uygulamayla son derece azalmıştır. Hız. Peygamber, Arap toplumunu inanç birliği altında toplamış, bu sayede kardeş olan Araplar, ümmet bilincine ulaşarak, bir bütün olmuşlardır.

#### 4.2.2. Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Asabiyet

İslâm tarihinde Hız. Peygamber'in vefatından sonra Hız. Ebû Bekir'in halife seçilmesi ile başlayan ve Hız. Ali'nin halifeliği ile sona eren yaklaşık olarak otuz yıl süren döneme Hulefâ-i Râşidîn (11-41/632-661) dönemi denilmektedir.<sup>133</sup>

Hız. Peygamber, İslâm devletinin dinî ve siyasî lideri konumundaydı. Kendisinin ardından yerine kimin geçeceği hakkında sözlü ve yazılı bir vasiyette bulunmadığı için<sup>134</sup> halife seçimi Müslümanların tercihine bırakılan bir hâdise olmuştur. Nitekim hilâfet meselesi, Hız. Peygamber'in vefatının ardından İslâm toplumunun karşılaştığı ilk önemli siyasî meseledir.<sup>135</sup> İslâm toplumunun iki önemli toplumsal unsuru olan Ensâr ve Muhâcirun, Hız. Peygamber'in vefatının ardından İslâm devletini yönetme görevini üstlenmek için harekete geçmişlerdir. İki grup arasındaki asabiyet, halife seçiminde ortaya çıkmıştır.

Hız. Peygamber'in vefat ettiği gün, Muhâcirlerden Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer ve Hız. Ali Hız. Peygamber'in teçhiz ve tekfin işleri ile meşgulken, Evs ve Hazrec kabîlelerinin ileri gelenleri, Sakîfetü Benî Sâide'de içlerinden birini devlet başkanı seçmek için toplanmışlardı.<sup>136</sup> Hazrec kabîlesinin halifeliğe aday gösterdiği Sa'd b. Ubâde,<sup>137</sup> Sakîfetü

<sup>133</sup> Fayda, Mustafa, "Hulefâ-i Râşidîn", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1998, XVIII, 324.

<sup>134</sup> Şiiiler hilâfet meselesinin Kur'an'ı Kerim ve Hız. Peygamber tarafından açıklandığını ve Hız. Ali'nin halife ilan edildiğini öne sürerler (bkz. Avcı, Casim "Hilâfet", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, XVII, 541; Zorlu, Cem, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, Yediveren Kitap, Konya, 2002, s. 32-36).

<sup>135</sup> Apak, *Asabiyet*, s. 127.

<sup>136</sup> Zorlu, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, s. 74; Fayda, "Hulefâ-i Râşidîn", *DİA*, XVIII, 326; Apak, *Asabiyet*, s. 128-129; Kapar, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 40.

<sup>137</sup> Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), *Kitabu'r-Ridde*, thk. Yahya el-Cebûrî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1990, s. 32-33.

Benî Sâide’de Ensâr’ın hilâfet makamını Muhâcirler’den daha fazla hak ettikleri hakkında konuşma yaptı.<sup>138</sup>

Ensâr’ın halife seçmek için Sakîfetü Benî Sâide’de toplandığını haber alan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrah ve bir grup Muhâcir’i de yanına alarak toplantı yerine gittiler.<sup>139</sup> Ardından Hz. Ebû Bekir, hilâfetin Kureyş’ten birine ait olması gerektiğini ifade eden bir konuşma yapmıştır.<sup>140</sup> Hz. Ebû Bekir konuşmasında, kendilerinin Hz. Peygamber’in kabîlesi Kureyş’in mensubu olduklarını vurgulayarak<sup>141</sup> asabiyeti gündeme getirmiştir. Ancak böyle yapmasının sebebi, Arapların nesep üstünlüğüne verdikleri öneme binâen muhataplarını ikna etmek amaçlıdır. Aksi takdirde Araplar arasında liderlik sadece kan bağı ile değil, kişinin zenginliği, şerefi ve şahsî kabiliyetleriyle de ilgilidir. Hz. Ebû Bekir için de hilâfet meselesinde akrabalık bağı yeterli değil, olması gereken şarttır.<sup>142</sup>

Ensâr ve Muhâcirun arasındaki ihtilafın devam etmesi üzerine Hubâb b. Münzir’in iki kabileden ayrı ayrı emîrlerin olmasını<sup>143</sup> teklif etmesi kabul edilmedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, hilâfet makamı için Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrah’ı aday gösterdi.<sup>144</sup> Ancak Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde, bu göreve Hz. Ebû Bekir’in layık olduğunu söyleyerek kendisine biat ettiler.<sup>145</sup> Ardından Ensâr ve Muhâcirun da biat etti. Ancak Ensâr ve Muhâcir’in ileri gelenlerinden biat etmeyenler vardı.<sup>146</sup> Asabiyet sebebiyle Ensâr ve Muhâcirun arasında bir çatışmaya sebep olmamak için kimseye baskı yapılmadı.<sup>147</sup>

Hz. Ebû Bekir döneminde asabiyet düşüncesi irtidat meselelerinin de tetikleyicisi olmuştur. Benî Müdlîc kabîlesi başta olmak üzere birçok kabîle Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminde isyan etmişlerdir.<sup>148</sup> Bu hâdiselerde, asabiyet meselesi ön plandadır. Çünkü Arap kabîleleri, Hz. Peygamber’i Allah’ın elçisi olarak değil, Kureyş kabîlesini ve

<sup>138</sup> Vâkıdî, *Kitabu’r-Ridde*, s. 33; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebi, y.e.y., Beyrut, ts., IV, 309; *el-İmâme ve’s-Siyâse*, Müellifi Meçhul (İbn Kuteybe’ye nisbet edilir), thk. Tâhâ Muhammed Zeynî, Müessesetü’r-Risâle, Kahire, 1967, I-II, 13; Taberî, *Târih*, III, 218.

<sup>139</sup> Vâkıdî, *Kitabu’r-Ridde*, s. 35; *el-İmâme ve’s-Siyâse*, I-II, 13; Taberî, *Târih*, III, 219.

<sup>140</sup> Vâkıdî, *Kitabu’r-Ridde*, s. 36; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 310; *el-İmâme ve’s-Siyâse*, I-II, 13; Taberî, *Târih*, III, 205; Fayda, “Hulefâ-i Râşidîn”, *DİA*, XVIII, 326; Kapar, *Bey’at ve Seçim Sistemi*, s. 41.

<sup>141</sup> *el-İmâme ve’s-Siyâse*, I-II, 18.

<sup>142</sup> Apak, *Asabiyet*, s. 131-132.

<sup>143</sup> *el-İmâme ve’s-Siyâse*, I-II, 15; Kapar, *Bey’at ve Seçim Sistemi*, s. 41.

<sup>144</sup> Vâkıdî, *Kitabu’r-Ridde*, s. 36; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 310; İbn Sa’d, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (230/845), *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, Dâru Sadır, Beyrut, ts., II, 269-270; *el-İmâme ve’s-Siyâse*, I-II, 14.

<sup>145</sup> Hizmetli, Sabri, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, Ankara Okulu yayımları, Ankara, 2009, s. 416; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 29.

<sup>146</sup> *el-İmâme ve’s-Siyâse*, I-II, 17.

<sup>147</sup> İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 616.

<sup>148</sup> Vâkıdî, *Kitabu’r-Ridde*, s. 49-50; Taberî, *Târih*, III, 223, 242-244.

hâkimiyetini temsil eden bir otorite olarak görmüşler, özellikle Peygamber'in vefatıyla Kureyş iktidarına karşı çıkmışlardır. Ayrıca kabîleler inançlarına tam anlamıyla içselleştirememiştir. Dolayısıyla kendilerini Müslüman olarak tanımlamak yerine İslâm devletinin bir vatandaşı olarak kabul edip siyasî ve sosyal nitelikli Müslümanlar haline gelmişlerdir.<sup>149</sup>

Hiz. Ebû Bekir'in kendisinden sonra Hiz. Ömer'i halef tayin etmesi, hilâfet makamı için İslâm toplumunda asabiyet kaynaklı bir görüş ayrılığının meydana gelmesine engel olmuştur.<sup>150</sup>

Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer'in halifelik dönemini birlikte değerlendirmek uygun olur. Çünkü iki dönemde de halifeler toplum içersinde meydana gelen ufak çaplı asabiyet mücadelelerini, geniş boyutlara ulaşmadan önlemişlerdir. Ayrıca devlet idaresi başta olmak üzere siyasî ve sosyal alanlardaki görevlendirmelerde kabîle asabiyetinden uzak durulması, toplumda bir kargaşanın ortaya çıkmasını engellemiştir. Hiz. Ebû Bekir'in halife seçilmesinde asabiyet kaynaklı küçük çaplı bir Emevî-Hâşimî anlaşmazlığı meydana gelmiştir. Bunun sebebi de, halifelerin Hiz. Peygamber gibi dinî bir nitelik taşımasıdır. Hiz. Ömer döneminde ise halife seçilmesi başta olmak üzere neredeyse hiçbir konuda asabiyet mücadelesi yaşanmamıştır. Hulefâ-i Râşidîn döneminin ilk yarısının sakin bir şekilde geçmesini sağlamıştır.

Hiz. Ömer, bir köle tarafından hançerlenerek yaralanınca, halifenin ölümü halinde idari boşluktan kaynaklanacak bir fitnenin ortaya çıkmaması için bir şûraya oluşturarak içlerinden birini halife seçmelerini söyledi.<sup>151</sup> Hiz. Ömer, Kureyş kabîlesi içinde asabiyeti en güçlü olan Hâşimoğulları ve Ümeyyeoğulları olduğu için Hiz. Ali ve Hiz. Osman'dan başka adayın çıkmayacağını da ifade etmiştir.<sup>152</sup> Ancak Hiz. Ömer, halifeliği boyunca asabiyet düşüncesine karşı sürdürdüğü sert politikadan dolayı Hiz. Osman ya da Hiz. Ali'den herhangi birini tavsiye etmemiştir. Çünkü Cahiliye döneminden süregelen Emevî-Hâşimî asabiyet çekişmesini alevlendirmek istememiştir.<sup>153</sup>

Hâşimoğullarından Hiz. Ali'nin Ümeyyeoğullarından da Hiz. Osman'ın halife adayı olması iki kabîle arasındaki siyasî rekabeti başlatmıştır. Şûra üyelerinden Abdurrahman b.

<sup>149</sup> Apak, *Asabiyet*, s. 145-146.

<sup>150</sup> Fayda, "Hulefâ-i Râşidîn", *DİA*, XVIII, 326.

<sup>151</sup> *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, 28; Taberî, *Tarih*, IV, 228; Fayda, "Hulefâ-i Râşidîn", *DİA*, XVIII, 326; Kapar, *Bey'at ve Seçim Sistemi*, ss. 51-53.

<sup>152</sup> Taberî, *Tarih*, IV, 232.

<sup>153</sup> *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, 28; Taberî, *Tarih*, IV, 228.

Avf'ın üç gün boyunca yaptığı görüşmeler sonucunda Hz. Osman halife seçilmiştir.<sup>154</sup> İslâm toplumunun üçüncü halifesinin seçilmesi Emevî-Haşimî çekişmesinin habercisi olmuştur.<sup>155</sup> Hz. Osman döneminin ilk 6 yılı fetihlerle dolu Hz. Ömer dönemindeki iç sükûnetin, istikrarın devam ettiği yıllarken, son 6 yılı siyasî ve içtimaî alanlarda yapılan haksızlıklar sebebiyle isyanların yaşandığı bir dönemdir.

Hz. Osman'ın halife seçilmesi ile birlikte Ümeyyeoğulları yönetiminde söz sahibi olmuştur. Göreve geldiği ilk yıldan itibaren özellikle siyasî alanda akrabalarını önemli görevlere getiren Hz. Osman'ın siyasî alandaki icraatlerini iktisadî alana da taşıyınca,<sup>156</sup> büyük bir tepkisiyle karşılaştı. Hz. Osman'ın halifeliğindeki tek bir kabîleye ait icraatleri, Kureyş içindeki Emevî-Haşimî çekişmelerini yeniden canlandırdığı gibi diğer Arap kabîlelerinin de yönetime karşı asabiyetlerini ortaya çıkarmalarına sebep olmuştur.<sup>157</sup>

Hz. Ali dönemi, Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından,<sup>158</sup> toplumda kargaşanın hâkim olmasıyla başlamıştır. Hz. Ali halktan toplu bir biat almasına rağmen Ensâr ve Muhâcirlerden biat etmeyerek Şam'a ve Mekke'ye<sup>159</sup> gidenler olmuştur. Şam'da toplanan grupların Hz. Ali'ye biat etmelerinin koşulu ise Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasıdır.<sup>160</sup> Ensâr ve Muhâcirler siyasî olarak farklı gruplara dağıldıkları için bu dönemde kabîlelerin planlı olarak asabiyet düşüncesi ile iktidar mücadelesine giriştikleri söylenemez.<sup>161</sup>

Hz. Ali döneminde Cemel Vakası ve Sıffin savaşı olmak üzere iki önemli hâdis meydana gelmiştir. İki hâdisede de asabiyet anlayışının sonuçlarından olan intikam esasına dayalı kan davası güdülmesi etkili olmuştur.<sup>162</sup> Özellikle Sıffin'de iki taraf arasındaki asabiyet mücadelesi şiddetlenerek devam etmiştir.<sup>163</sup> Çünkü Muâviye, meşruiyetini Emevî asabiyetine

<sup>154</sup> *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, 31; Taberî, *Târih*, IV, 232-233; İbn Kesîr, Ebû'l-Fifa İsmail (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut, ts., VI, 146-147.

<sup>155</sup> Apak, *Asabiyet*, s. 172-173.

<sup>156</sup> İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 35, 44-45; Taberî, *Târih*, IV, 253; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 153-154.

<sup>157</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, ss. 200-205; Apak, *Asabiyet* ss. 174-180.

<sup>158</sup> İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 73; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 185-189.

<sup>159</sup> Kapar, *Bey'at ve Seçim Sistemi*, s. 57.

<sup>160</sup> İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 44-45; Taberî, *Târih*, IV, 449-450; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 153-154; Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 89.

<sup>161</sup> Apak, *Asabiyet*, ss. 182-186.

<sup>162</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 169; *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 92; Taberî, *Târih*, V, 5-6.

<sup>163</sup> Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I, 44.

değil, geniş kapsamlı Kureyş asabiyetine dayandırarak elde etmek istemiştir.<sup>164</sup> Bu sebeple asabiyeti kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır.

Hz. Ali'nin 40/661 yılında bir Haricî tarafından şehit edilmesinin ardından Hz. Hasan halife oldu.<sup>165</sup> Hz. Hasan, Müslüman iki toplum arasında daha fazla kan dökülmemesi için bazı şartlar karşılığında hilâfeti Muâviye'ye devretti.<sup>166</sup> Bu sayede Müslümanlar arasında asabiyet duygusunun da etkisiyle Cemel ve Sıffin gibi iç savaşların ortaya çıkması önledi.

Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifeliği döneminde ise Arap toplumunda asabiyet duygusu yeniden ortaya çıkmıştır. Hz. Osman'ın halifelik makamına gelmesiyle birlikte, asabiyet mücadelesi ilk olarak Hâşimoğulları ve Ümeyyeoğulları arasında ortaya çıkmıştır. Ardından Hz. Osman'ın izlediği kabîle asabiyetine dayanan devlet politikası ile Hz. Ali ve Muâviye arasındaki mücadele, Arap kabîleleri arasında anlaşmazlıkların artmasına ve her kabîlenin asabiyet duygusuyla hareket etmesine sebep olmuştur. Böylece Hz. Peygamber'in soy esasına dayalı asabiyet birlikteliğini ümmet birlikteliğine çevirmesi yönündeki attığı adımlar, ardından Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde Hz. Peygamber'in sağladığı düzeni korumak için gösterilen çabaların önemli bir kısmı boşa gitmiştir.

#### 4.2.3. Emevîler Döneminde Asabiyet

Asabiyet, Emevîler döneminde sosyal ve siyasî hâdiselerde etkili bir rol oynamıştır. Sınırların genişlemesiyle birlikte fethedilen bölgelere göç eden Araplar, kabîle sistemine dayalı olarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Nitekim Arapların iskân politikasında da kabîle merkezli uygulamaları esas almaları, asabiyetin geniş kapsamlı kabîle gruplaşmaları şeklinde devam etmesine sebep olmuştur.<sup>167</sup> Emevîler dönemindeki kabîle gruplaşmalarında üç topluluk ön plandadır. Bunlar, Adnânî soyundan Mudar ve Rebîa ile Kantânilerden Yemenîlerdir.<sup>168</sup> Özellikle Kaysîler ve Yemenîler, Emevî siyasetinde aktif rol oynamışlardır.<sup>169</sup>

Arap kabîleleri arasında asabiyetin etkisini artıran sosyal etkenlerden biri de evliliklerdir. Evlilik aracılığıyla kurulan akrabalık ilişkileri İslâm tarihinin ilk dönemlerinde olduğu gibi Emevîler döneminde de devam etmiştir. Ancak halife ve valilerin evlilik aracılığıyla

<sup>164</sup> Taberî, *Târih*, I, 574, V, 11-12; Kapar, Mehmet Ali, *Halifeliğin Emevilere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 24; Apak, *Asabiyet*, ss. 188-190.

<sup>165</sup> Yiğit, İsmail "Emevîler", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 88.

<sup>166</sup> Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 11; Kapar, *Bey'at ve Seçim Sistemi*, s. 63; Kapar, *Halifeliğin Emevilere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi*, s. 26-28.

<sup>167</sup> Nass, *el-Asabiyye*, ss. 251-253.

<sup>168</sup> Taberî, *Târih*, V, 516-517.

<sup>169</sup> Kılıç, "Kabîle Asabiyeti Bakımından Yezid b. Abdülmelik'in Hilafeti", s. 53-54.

kurdukları asabiyet bağının siyasete yansımalarının menfi etkileri de olmuştur. Çünkü halife ile akrabalık ilişkisi kuran kabîleler yönetimde söz sahibi olmak istedikleri gibi başka kabîlelerle aralarında oluşan rekabete halifeyi de dâhil etmek istemişlerdir. Nitekim yalnızca güçlü yöneticiler kabîle rekabetinin bir parçası olmaktan denge politikalarıyla kurtulabilmişlerdir.<sup>170</sup>

Emevîler döneminde asabiyetin etkisini artıran siyasî ve iktisadî etkenler de mevcuttur. Halife ve valilerin iktidarda kalabilmek için, güçlü kabîlelerin desteğini almışlardır. Kabîlelerle gerçekleştirilen siyasî ortaklığa dayanan uygulamalar, anlaşmazlıkları artırmıştır.<sup>171</sup> Emevî halifelerinden bazıları dengeyi sağlayabilmek için bu konuyla ilgili önlemler almışlardır. Fakat siyasî gücü elinde bulunduranların kabîlelerine sağladıkları maddî menfaatlerin başka kabîleler tarafından elde edilme isteği<sup>172</sup> toplumdaki gruplar arasındaki rekabeti ve asabiyeti artırmıştır.

Emevîler döneminde fetihler sayesinde İslâm'ın farklı bölgelere yayılmasıyla birlikte asabiyet, dinî-siyasî nitelikli mezhepler, milliyetçilik ve coğrafi bölge ortaklığı gibi unsurlar karşısındaki etkinliği azalmıştır. Özellikle bir kabîlenin tamamı aynı mezhebi benimsemişlerse asabiyet hem dinî hem siyasî anlamda daha da güçlenmiştir. Ancak kabîle üyeleri, kendi içlerinde farklı düşünceleri benimsemişlerse o zaman asabiyet-mezhep çatışması yaşanmış ve bu durum kabîle bütünlüğünün dağılmasına sebep olmuştur. Çünkü topluluklar arasında aslanan soy birliğine dayalı asabiyet değil, düşünceleri, inançları aynı olan manevî birlikteliktir.<sup>173</sup>

Emevîler döneminde asabiyet Emevî ailesine mensup kişiler arasındaki iktidar mücadelesi, Ümeyyeoğulları ve Hâşimoğulları mücadelesi, Kureyş ve diğer Araplar arasındaki mücadeleler, Adnânîler soyundan gelen kabîleler ile ve Kahtânîler arasındaki mücadele ve Arap- Mevâlî mücadelesi olmak üzere beşe ayrılmıştır.<sup>174</sup> Adnânî ve Kahtânî olmak üzere iki ana kola dayanan Emevî devleti, Muâviye'nin Hz. Ali ile olan iktidar mücadelesinde dar Ümeyye asabiyeti yerine Kureyş asabiyetini ön plana alarak Arapların desteğini almış böylece Emevî devletinin kurucusu olmuştur. Ancak Hz. Ali ile olan siyasî mücadelesinden sonra Harb b. Ümeyye ailesi ile arasında asabiyet çekişmesi meydana

<sup>170</sup> Câbirî, *Fikru İbn Haldun*, 411-415; Nass, *el-Asabiyye*, 254-255.

<sup>171</sup> Taberî, *Târih*, V, 531-534.

<sup>172</sup> Câbirî, *Fikru İbn Haldun*, 282.

<sup>173</sup> Nass, *el-Asabiyye*, 553-554; Apak, *Asabiyet*, s. 230-231.

<sup>174</sup> Apak, *Asabiyet*, s. 233.

gelmiştir. Bu çekişme Muâviye'nin oğlu Yezid'i veliaht seçerek hilâfeti saltanata dönüştürmesiyle daha da şiddetlenmiştir.<sup>175</sup>

Emevîler dönemi asabiyet çekişmelerinden diğeri de Ümeyyeoğulları ve Hâşimoğulları mücadelesidir. Cahiliye dönemine dayanan mücadele, Emevîler dönemine Muâviye ve Hz. Ali taraftarları arasındaki iktidar mücadelesi olarak yansımıştır. Emevîler dönemi boyunca da gizli ve açıktan olmak üzere iki grup arasındaki mücadele devam etmiştir. Kerbelâ ve Zeyd b. Ali isyanları da iki aile arasındaki asabiyet mücadelesinin bir yansımasıdır. Bir diğeri asabiyet mücadelesi ise Kureyş ve diğeri Araplar arasındaki mücadeledir. Hilâfetin Kureyş kabîlesinden olma meselesi, Temîm, Bekr ve daha birçok kabîlelerin<sup>176</sup> yanında Iraklılar'ın Ümeyyeoğullarına olan düşmanlıklarını artırmıştır. Bu sebeple özellikle Hâricîler olmak üzere Kureyş hâkimiyetine karşı olan her türlü siyasî ve dinî isyanlara destek vermişlerdir.<sup>177</sup>

Emevîler dönemindeki önemli asabiyet mücadelelerinden biri de Emevîler soyunun iki ana kolu olan Adnânî ve Kahtânîler arasındaki rekabettir. Bunları, Kaysî-Yemenî başta olmak üzere birçok alt gruba ayırabiliriz. Sonuncusu ise Araplar ve Mevâli arasındaki asabiyet mücadelesidir.<sup>178</sup> Arap asabiyetine dayanan Emevî siyaseti, Arap olmayan Müslümanları içtimai, siyasî ve iktisadî alanda geri planda bırakarak kötü muamelelerde bulunmuşlardır. Bu durum Arap olmayan unsurların da Emevîlere karşı birlikte hareket etmelerine sebep olmuştur.

Emevîler dönemindeki asabiyet anlayışını ele alırsak, devletin kurucusu Muâviye, asabiyetin dar çerçevesinden kurtularak, genişleyen sınırlara ve etnik gruplara göre bir yönetim siyaseti uygulamıştır. Böylece asabiyetin etkisinde kalmak yerine, asabiyeti kendi lehine çevirerek siyasî ve sosyal birçok alanda kullanmıştır. Muâviye döneminde de kabîleler arasında gruplaşmalar olmasına rağmen, kendisinden sonra başa geçen birkaç halife dışında bu dönemde Kaysîler ve Yemenîler başta olmak üzere pek çok kabîle arasındaki asabiyet mücadeleleri kökleşmiş ve toplum üzerindeki etkileri artmıştır. Özellikle Emevî yönetiminde etkili olan kabîle asabiyeti, ilerleyen süreçte devletin merkezi otoritesinin zayıflamasına ve netice de devletin yıkılmasına sebep olmuştur.

<sup>175</sup> *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 53; Taberî, *Târih*, IV, 454-455.

<sup>176</sup> Taberî, *Târih*, III, 222-223.

<sup>177</sup> Apak, *Asabiyet*, ss. 235-238.

<sup>178</sup> Apak, *Asabiyet*, ss. 238-240.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### ENDÜLÜS'TE KAYSÎ – YEMENÎ ASABIYETİ (711-929)

Çalışmamızın birinci bölümünde ilk olarak ana konuya bir zemin hazırlaması açısından, Endülüs'ün fethinden bahsedeceğiz. Ardından Endülüs'te Valiler (714-756) ve Emîrlik (756-929) dönemde meydana gelen Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelelerinden bahsedeceğiz. Endülüs'te Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelelerinin ilk ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı, bu mücadelelerin siyasî, iktisadî ve içtimaî sebeplerinden bahsedeceğiz. Ardından iki döneme ayırdığımız Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelelerini alt başlıklara halinde ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Bir bölgenin fizikî ve beşerî özelliklerinin, siyasî ve kültürel yapısını etkileyen iki önemli faktör olması sebebiyle, Endülüs'ün fethini, İber yarımadasının fizikî yapısını, beşerî coğrafyasını ve İslâm fethinden önceki sosyo-kültürel yapısını ele alarak genel bir çerçeveye sunulacaktır. Endülüs'ün fethinden bahsetmemizin bir başka sebebi ise, çalışmamızın kapsamının fetihle birlikte başlamasıdır. Endülüs'ün fethiyle yarımadaya gelen ve sonrasında yerleşen Kaysî-Yemenî kabîleler ve Berberîler, çalışmamızın temel unsurlarıdır. Bu unsurların Endülüs'e kimlerle, nasıl geldikleri, sayılarının ne kadar olduğu, konunun bütünlüğünün sağlanması açısından önemlidir. Bu sebeplerden çalışmamıza katkı sağlayacağı için fetih bahsini ele alacağız.

#### 1. ENDÜLÜS'ÜN FETHİ

İber yarımadası, Avrupa'nın güney-batısında, hemen hemen beşgen olan büyük bir çıkıntı şeklindedir. Avrupa kıtasının geri kalan kesimlerinden büyük bir set oluşturan Pireneler'le, Cebel-i Tarık'ın dar boğazıyla Kuzey Afrika'dan ayrılır. Pireneler'den dolayı uzun süre izole edilmiş bir karakter kazanmıştır.<sup>179</sup>

M.Ö. XI. y.y.'da Kuzey Afrika'dan gelerek İspanya'ya yerleşen ilk kavim Fenikelilerdir.<sup>180</sup> M.Ö. IX. y.y.'da ise Germen ve Doğulu Levanten denilen eski İberya halkları ile birlikte, Kelt-İber halkları Romalı karakterleri bozulmuş bir şekilde yarımada da hayatlarını sürdürmekteydi. Ekonomik ve sosyal açıdan ilkel şartlarda yaşayan İspanya

<sup>179</sup> Provençal, Lévi, "al-Andalus", *Encyclopaedia of Islam*, Leiden, 1986, I, 486-487; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 19.

<sup>180</sup> Süfî, Halid, *Târîhu'l-Arab fi'l-Endelüs*, Câmîatu Karyunus-Külliyetü'l-Edeb, yy., 1980, 58; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 37.



toplumu, her kabîlenin bağımsız olduğu anarşik bir toplum yapısına sahipti.<sup>181</sup> Bu sebeple M.Ö. II. yüzyılda ise Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmişlerdir.<sup>182</sup>

M.V. y.y. başlarında Roma İmparatorluğu'nun merkezi otoritesinin zayıflaması sonucunda, İspanya, Sueviler, Vandallar, Alanlar ve Vizigotlar tarafından işgal edilmeye başladı.<sup>183</sup> Vizigotlarla, İspanyol- Roma halkı arasında da milliyet açısından bazı farklılıklar ve ihtilaflar mevcuttu. Vizigotlar uzun bir süre, Sueviler ve Vandalları buradan çıkarmak için önemli mücadeleler verirken, Suevi ve Vandallar ise Germen kavimleri çatışma içerisindeydi. Dinî açıdan ise, Vizigotlar, Âri topluluklarına has bir Hristiyanlık içindeyken, 589 yılında başkanlarından birinin Katolik mezhebine geçmesiyle hep birlikte bu dini benimsediler.<sup>184</sup> Ancak zor şartlar altında yaşayan yerli halk, hiçbir şekilde Vizigotların hâkimiyetini istemedi.<sup>185</sup>

Vizigotlar'da halk imtiyazlılar, hürler ve köleler olmak üzere sınıflara ayrılmıştı. Vizigot asilzadeleri, Roma aristokrasisi ve *Clarissimi*<sup>186</sup> üst sınıfı oluşturuyordu. Üst sınıf, rahat bir hayat sürerken, orta sınıfı oluşturan çiftçiler ve zanaatkârlar ile alt sınıf mensubu köleler, toplumun mağdur olan kısmını oluşturuyordu.<sup>187</sup>

Siyasî, iktisadî ve dinî alanlardaki gücü elinde tutan Hristiyan kesim<sup>188</sup> özel bir statüye sahipti ve bu statüyü başta 616 yılında İspanya'ya yerleşmiş olan Yahudiler<sup>189</sup> olmak üzere halkın diğer kesimlerine baskı uygulayarak göstermişlerdir.<sup>190</sup> Vizigot Krallığının hâkimiyetini sürdürdüğü dönemlerde Yahudi unsuru, hoşgörü ile karşılanmışlardır. Ancak Katolik kralları çağında çok sıkıntı çekmişlerdir. Öyleki, 694 yılında Yahudilerin, Hristiyanlar tarafından baskıyla din değiştirmeye zorlanmaları, aksi halde mal ve mülklerinin müsadere edileceği ve kendilerinin de ülke dışına sürüleceği hükümlerini içeren kararnamenin çıkarılmasıyla zirveye ulaşmıştı.<sup>191</sup>

<sup>181</sup> Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, s. 76-77.

<sup>182</sup> Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 37.

<sup>183</sup> Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 166; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 37.

<sup>184</sup> Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 41; Âl-i Ali, Nureddin, *Endülüs Tarihi*, çev. Hakkı Uygur, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 23; Watt-Cachia, *Endülüs Tarihi*, çev. Cumhur Esin Adıgüzel-Qiyas Şükürov, Küre Yayınları, İstanbul, 2018, s. 16.

<sup>185</sup> Hitti, Philip Khuri, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980, s. 784-785.

<sup>186</sup> Clarissimi: İspanya'daki zengin arazi sahipleridir.(Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 146).

<sup>187</sup> Abbâdî, Ahmed Muhtâr, *Dirasât fî Târîhi 'l-Mağrib ve 'l-Endelüs*, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye, ts., s. 51-52; Watt-Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 16; Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 146-147.

<sup>188</sup> Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 2.

<sup>189</sup> Sûfi, *Târîhu 'l-Arab*, s. 65; Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 147.

<sup>190</sup> Sûfi, *Târîhu 'l-Arab*, s. 65.

<sup>191</sup> Hitti, *İslâm Tarihi*, s. 784; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, ss. 25-27.

Yahudiler içinde buldukları kötü durumdan İslâm fethiyle kurtulacaklarını düşündüler.<sup>192</sup> Müslüman fâtilhler de bu durumu akıllıca değerlendirerek, başta Yahudiler olmak üzere halka İslâm'ın uygun gördüğü hoşgörüyü yaklaşımlar ayrıca şehrin savunması ve korunması gibi belirli görevler de vermişlerdir.

İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesinin birçok sebebi vardır. Halkın sosyal tabakalar sebebiyle yönetimden memnun olmaması, Vizigot'lar tarafından Yahudilere yapılan kötü muameleler, Wizita'nın oğulları ile kral Rodrik arasındaki taht kavgaları,<sup>193</sup> Wizita'nın oğullarının Rodrik'i tahttan indirmeleri için Müslümanları fethetme davet etmeleri,<sup>194</sup> Septe kontu Julianus ile Vizigot kralı Rodrik arasında anlaşmazlıklar ve Julianus'un Rodrik'ten intikam almak amacıyla Mûsâ b. Nusayr'a İspanya'nın yeraltı ve yer üstü zenginliklerinden bahsetmesi, fethin sebepleridir.<sup>195</sup> Ayrıca Müslümanların doğuda Çin'e, batıda Atlas okyanusuna ulaşması, güneyde Kuzey Afrika ve Mağrib fetihlerinin tamamlanmasının ardından, kuzeye, İspanya'ya yönelmek istemesi,<sup>196</sup> Bizans'ın kara ve deniz hâkimiyetine son verilmek istenmesi ve Mûsâ'nın İspanya'yı fethederek İstanbul'un fethini kolaylaştırma ve ardından başkent Şam'a ulaşma hedefi de fethin sebeplerindedir.<sup>197</sup>

İlk temas, İspanya'nın fethi için Kuzey Afrika valisi Mûsâ b. Nusayr'ın, Halife Velîd b. Abdülmelik'ten büyük bir orduyu riske atmadan önce şehirlerin direncini sınıması şartıyla izin istemesi<sup>198</sup> sonucu, Mûsâ'nın azatlı kölesi olan Tarîf b. Mâlik'in, 400 kişilik bir keşif birliğiyle birlikte 91/710 yılında yaptığı çıkarmayla olmuştur.<sup>199</sup> Bu kumandandan dolayı "Cezîret-ü Tarîf" ya da "Port de Tarifa"<sup>200</sup> adı verilen bu yarımada, günümüzde bile kaynaklarda kısaca "Tarifa" adıyla geçmektedir.<sup>201</sup> Tarîf'in gerçekleştirdiği zafer ile Mûsâ,

<sup>192</sup> Sûfi, *Târîhu'l-Arab*, s. 66.

<sup>193</sup> Chejne, *Muslim Spain*, s. 4.

<sup>194</sup> Atçeken, İsmail Hakkı, *Mûsâ b. Nusayr ve Endülüs'ün Fethi*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2002, s. 49.

<sup>195</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 16; Abbâdî, *Dirasât fî Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 58.

<sup>196</sup> Sûfi, *Târîhu'l-Arab*, s. 76.

<sup>197</sup> Erbaş, Furkan, *Endülüs Emevî Halifesi Hakem b. Abdurrahman Dönemi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 9; Atçeken, *Mûsâ b. Nusayr ve Endülüs'ün Fethi*, s. 48-49.

<sup>198</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 16; İbnü'l Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 9; Haccî, Abdurrahman Ali, *et-Tarihu'l-Endelüs*, Dımeşk, 1987, s. 45-46; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 10; Khan Sabri, Samuel Parsons H., *History of Muslim Spain*, Lahore, 1991, s. 5.

<sup>199</sup> Tarîf b. Mâlik'in komutasındaki keşif birliğinin sayısı bazı kaynaklarda 400 kişi olarak kaydedilmektedir (bkz. *Ahbâru Mecmû'a*, s. 16; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, s. 229; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 52). Bazı kaynaklarda ise bu sayı 500 kişi olarak geçmektedir (bkz. İbnü'l Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 9; Haccî, *et-Tarihu'l-Endelüs*, s. 45; Hitti, *İslam Tarihi*, s. 775-776; Âl-i Ali, *Endülüs tarihi*, s. 43; Chejne, *Muslim Spain Its History and Culture*, s. 7; Erbaş, Hakem b. Abdurrahman Dönemi, s. 10; Ziya Paşa, *Endülüs tarihi*, çev. Yasemin Ödük, Selis Kitaplar, İstanbul, 2016, s. 36).

<sup>200</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 16-17; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, s. 229-230; Âl-i Ali, *Endülüs tarihi*, s. 43.

<sup>201</sup> İbnü'l Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 10; Haccî, *et-Tarihu'l-Endelüs*, s. 46.

azatlı kölesi Târik b. Ziyâd'ı, 300'ü Arap, gerisi Berberî askerlerden oluşan 7.000 kişilik bir kuvvetle 92/711 yılında İspanya'ya göndermiştir.<sup>202</sup>

Târik, hâlen kendi adıyla anılan “Cebel-i Târik” yakınlığında 92/711 yılında karaya çıktı.<sup>203</sup> Burada kullanılan gemilerin bir kısmını Septe Kontu Julianus sağlamıştır.<sup>204</sup> Kûtiyye, Arap ve yabancı kaynakların Endülüs'ün fethinde Julianus'un önemli bir rol oynadığını naklederken,<sup>205</sup> Hitti bu rolün abartıldığını nakleder. İslâm ordusu Cebel-i Tarık'tan Cezîretü'l-Hadrâ'ya kadar olan yerleri fethetti. Kral Rodrik ve Târik, 92/711 yılında Vadi Lekke'de karşı karşıya geldi.<sup>206</sup> Vizigot ordusunun sayısı, Târik'in ordusunun iki katıydı.<sup>207</sup> Târik'in Mûsâ b. Nusayr'dan takviye istemesi üzerine Berberîlerden oluşan 5.000 asker gönderilerek, Târik'in ordusu 12.000'e ulaştı.<sup>208</sup> Târik'in ordusunun karşısında Vizigot ordusu yenildi.<sup>209</sup> Bu galibiyetten sonra Müslümanlar, İspanya'daki ilerleyişlerini devam ettirdiler.

Târik, bu zaferden sonra İspanya'nın diğer şehirlerine seferlere çıkmaya başladı. Üç kola ayrılan ordunun bir bölümü, İspanya'nın başşehri olan Tuleytula'ya,<sup>210</sup> diğer bölümü ise İlbira'ya giderek bu şehirlerde fetihler gerçekleştirildi. Ordunun üçüncü bölümü ise Târik'in görevlendirdiği Muğîs er-Rumî komutasında 700 kişilik bir birlikle Kurtuba'ya hücum etti.<sup>211</sup> 2 ay süren kuşatmadan sonra Kurtuba Müslümanlar tarafından fethedilmiş oldu. Ardından Gırnâta ve Mâleka mukavemet gösteremedi ve alındı.<sup>212</sup> Ardından Mürsiye ve Tudmir

<sup>202</sup> İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 10; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, s. 231; Haccî, *et-Tarihu'l-Endelüs*, s. 47; Azızur Rahman, *The Story of İslamic Spain*, s. 21; Watt-Cachia, *Endülüs Tarihi*, s.19; Âl-i Ali, *Endülüs tarihi*, s. 45; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, s. 36.

<sup>203</sup> İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 8; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, s. 233; Abbâdî, *Dirasât fî Târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 60; Haccî, *et-Tarihu'l-Endelüs*, s. 49-50; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 9; Azızur Rahman, *The Story Of İslamic Spain*, s. 21; Âl-i Ali, *Endülüs tarihi*, s. 45.

<sup>204</sup> İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 8; Abbâdî, *Dirasât fî Târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 58; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 226; Julianus'un Endülüs'ün fethindeki rolü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız. (bkz. Atçeken, *Mûsâ b. Nusayr ve Endülüs'ün Fethi*, ss. 50-55).

<sup>205</sup> İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 9.

<sup>206</sup> Abbâdî, *Dirasât fî Târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, 68-69; Sûfî, *Târihu'l-Arab*, 127; Haccî, *et-Tarihu'l-Endelüs*, s. 56.

<sup>207</sup> Rodrik'in ordusunun sayısı ile ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Hitti, ordunun sayısının 25.000 olduğunu söyler. (Hitti, *İslâm Tarihi*, ss. 776-778.) Âl-i Ali, 90-100.000 arası olduğunu söyler (Âl-i Ali, *Endülüs tarihi*, s. 46) Bazı kaynaklar ise 40-100.000 arası olduğunu belirtmektedir (*Ahbâru Mecmû'a*, s. 17; Haccî, *et-Tarihu'l-Endelüs*, s. 53; Chejne, *Muslim Spain Its History and Culture*, s. 8).

<sup>208</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 17; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 257; Haccî, *et-Tarihu'l-Endelüs*, s. 52; Hitti, *İslâm Tarihi*, ss. 776-778; Atçeken, *Mûsâ b. Nusayr ve Endülüs'ün Fethi*, s. 61.

<sup>209</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 18; Yonge, C.M., *The History of the Christians and Moors of Spain*, London, Macmillan & Co, 1878, s. 12; Âl-i Ali, *Endülüs tarihi*, s. 46.

<sup>210</sup> Haccî, *et-Tarihu'l-Endelüs*, s. 65.

<sup>211</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 19-20; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, s. 261; Âl-i Ali, *Endülüs tarihi*, s. 47; Atçeken, *Mûsâ b. Nusayr ve Endülüs'ün Fethi*, s. 62; Ziya Paşa, *Endülüs tarihi*, s. 40; Yonge, *The History of the Christians and Moors of Spain*, s. 16.

<sup>212</sup> Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, s. 81.

şehirleri üzerine harekete geçen Târik, Prens Teodomir'in teslim olması ile 93/712 yılında Mürsiye'yi fethetti.<sup>213</sup>

Târik, Tuleytula'yı fethettikten sonra başkent yaparak, burada yaşayan halkın can ve mal güvenliğini sağladı.<sup>214</sup> Ardından Musa, Endülüs'ün fethini tamamlamak için<sup>215</sup> 10.000 Arap ve 8.000 Berberîden oluşan bir İslâm ordusunun başında, 93/712 yılında İspanya'ya geçerek el-Cezîre şehrine ulaştı.<sup>216</sup> Karmûne şehrini ardından Romalıların başşehri olan İşbîliye'yi 94/713 yılında fethetti. Daha sonra bir yıllık bir kuşatmanın ardından Mâride şehrini fethederek Tuleytula'ya geçti. Mûsâ ile Târik, Tuleytula şehri yakınlarında buluştular. Ardından fethe iki koldan devam edilerek kısa zamanda Sarakusta'ya ulaşılmıştır.<sup>217</sup>

Halife Velîd'in Mûsâ ve Târik'ı Şam'a çağırması üzerine, fethedilen yeni topraklarda kendisinden sonra ikinci oğlu Abdülaziz'i bırakan Mûsâ,<sup>218</sup> bölgeden ayrıldı ve Suriye yolunu tuttu.<sup>219</sup> İspanya bundan böyle "Endülüs (al-Andalus)"<sup>220</sup> diye anılarak İslâm devletinin bir eyaleti haline gelmiştir.

Endülüs, Avrupa'nın güney-batıdan giriş kapısı olan İber yarımadası üzerine Müslümanların düzenlediği akın ve seferlerin Araplar eliyle gerçekleştirilen diğer büyük askerî harekâtlar arasında en sonuncusu olduğu gibi, en yüksek genişleme ve yayılma teşebbüslerini de teşkil etmektedir.

## 2. ENDÜLÜS'TE KAYSÎ – YEMENÎ ASABİYET MÜCADELESİNİN BAŞLAMASI

Adnânîler ve Kahtânîler Arapların iki ana koludur. Kayslılar ve Yemenliler ise Arapların bu iki ana koluna mensup kabîlelerdir. Yemenliler (Güney Arapları, Kelbîler) Kahtânî soyuna dayanmaktadır.<sup>221</sup> Hz. İsmail'in soyundan gelen<sup>222</sup> sonradan Araplaştıkları

<sup>213</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 22; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 264; Haccî, *et-Tarîhu'l-Endelüs*, s. 64; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 14; Âl-i Ali, *Endülüs tarihi*, s. 48-49.

<sup>214</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 24; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 265; Haccî, *et-Tarîhu'l-Endelüs*, s. 65; Âl-i Ali, *Endülüs tarihi*, s. 50.

<sup>215</sup> Halife b. Hayyât, *Târih*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 234.

<sup>216</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 24; İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 77; Abbâdî, *Dirasât fî Târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 74; Haccî, *et-Târihu'l-Endelüs*, s. 72; Atçeken, *Mûsâ b. Nusayr ve Endülüs'ün Fethi*, s. 68-69; Âl-i Ali, *Endülüs tarihi*, s. 51; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 56; Rahman, *İslâm Tarih Kronolojisi*, s. 130-131.

<sup>217</sup> İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 77; Haccî, *et-Tarîhu'l-Endelüs*, s. 91.

<sup>218</sup> Fikrî, *Kurtuba fî'l-Asri'l-İslâmî*, s. 12.

<sup>219</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 31.

<sup>220</sup> Ayrıntılı bilgi için bakınız. (bkz. Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *DİA*, TDV. Yayınları, 1995, XI, 225.)

<sup>221</sup> İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, 9-11; Sem'anî, Ebû Sa'd Abdülkerim, *el-Ensâb*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Beyrut, 1981, X, 68.

<sup>222</sup> Sem'anî, *el-Ensâb*, X, 68.

kabul edilen Kaysîler (Kuzey Arapları, Mudarîler) ise, Adnânî soyundan gelmektedirler.<sup>223</sup> Kaysîler ve Yemenîler, X. y.y. ortalarına kadar mücadele içinde olan<sup>224</sup> Endülüs Araplarının önemli bir kısmını oluşturmaktaydı.

Cahiliye döneminden itibaren aralarında çeşitli ihtilaflar ve anlaşmazlıklar bulunan bu iki kabîle arasındaki asabiyet mücadelesi, fetihle birlikte Endülüs'e taşınmıştır. Nitekim, Endülüs'ün fethi için Mûsâ b. Nusayr komutasında yarımadaya gönderilen ordunun çoğunluğu Yemenî ve Kaysî Arap kabîlelerinden meydana gelmekteydi. Hatta Arapların Yemenî koluna mensup olan askerleri, ordunun çoğunluğunu oluşturmaktaydı.<sup>225</sup>

Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik tarafından 125/743 yılında Endülüs'e vali olarak Ebü'l-Hattâr Hüsâm b. Dırâr el-Kelbî tayin edildi.<sup>226</sup> Kaysîlere mensup bir kişi ile Yemenîlerden bir kişi arasında çıkan anlaşmazlık, kabîleler vasıtasıyla, çözülmesi için vali Ebü'l-Hattâr'a müracaat edildi. Kendisi de Yemenî olan Ebü'l-Hattâr'ın, Yemenli kişinin lehine bir karara varması neticesinde, Kaysîler tarafından kendi kabîlesini kayırdığı iddia edildi. Biri Kaysî diğeri Yemenî olan iki kişi arasında çıkan bu anlaşmazlık, 127/745 yılında başlayan ve iki kabîle arasında aralıklarla 10 yıl süren asabiyet mücadelesine dönüşmüştür.<sup>227</sup> Nitekim Endülüs'te iki Arap kabîlesi arasında meydana gelen bu mücadele, İbnü'l-Esîr, İbn İzârî başta olmak üzere bazı tarihçiler tarafından o zamana kadar ki en şiddetli asabiyet mücadelesi olarak kabul edilmiştir.

Çalışmamızda asabiyetin şiddet yönünün ön plana çıktığı dönemler üzerinde durduğumuz için, Endülüs'te Arapların ve Berberîlerin sürekli olarak bir çatışma içerisinde olduğu şeklinde bir algının oluşması isabetli olmayacağından, Kaysî-Yemenî mücadelelerine geçmeden önce Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesinden bahsetmek uygun olacaktır.

Endülüs'ün fethiyle birlikte Müslüman fatihler tarafından uygulamaya koyulan düzenin amacı, din, dil ve ırk ayrımı gözetmeksizin, baskı ve zulümden uzak müşterek bir yaşam alanı oluşturmaktır.<sup>228</sup> Bu düzen, Hristiyanlar ve Yahudiler başta olmak üzere yarımadaya yerleşen Arap kabîleleri ve Berberîler tarafından da benimsenmiştir. Özellikle Hristiyan ve Yahudiler, dinî, hukukî ve idarî kurallarını değiştirmeden, gayri müslim kimlikleriyle rahat bir hayat yaşamışlardır. Endülüs halkı sahip oldukları hak ve imkânlar

<sup>223</sup> İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, 329-330.

<sup>224</sup> Alabudî, Jasim, "Toplumsal Yapı", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018, IV, 349.

<sup>225</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 16-17; Atçeken, *Mûsâ b. Nusayr ve Endülüs'ün Fethi*, s. 68-69.

<sup>226</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 491; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 32; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 7; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 18; Chejne, *Muslim Spain*, s. 13.

<sup>227</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 491; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 80.

<sup>228</sup> Özdemir, "Endülüs'te Birlikte Yaşama Tecrübesi", s. 87.

sayesinde içtimaî hayatın neredeyse her alanında Müslümanlarla iç içe yaşamışlardır. Bu durumun sağladığı kültürel etkileşim sayesinde ise, Endülüs toplumunun tüm unsurlarını içine alan bir kültür ve medeniyet oluşmuştur.

Bir arada yaşama tecrübesi, Endülüs'ün siyasî, idarî, içtimaî ve kültürel hayatının her aşamasına sirayet etmiştir. Endülüs toplumundaki farklı dinî ve etnik unsurları bir noktada buluşturan bir arada yaşama tecrübesi, asabiyyetin olumsuz etkilerine rağmen Müslümanların da kendi içlerinde kaynaşması noktasında önemli bir etkisi olmuştur.<sup>229</sup> Nitekim, çalışmamızda ele aldığımız süreç içerisinde I. Hişâm ve III. Abdurrahman döneminde, özellikle Müslümanlar arasındaki birlik ve bütünlük sağlanmış, asabiyyetin toplum üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirilmiştir. I. Hişâm'ın, Endülüs toplumundaki asabiyyeti devre dışı bırakmak maksadıyla denetim mekanizmaları kurarak, Kur'an ve sünnet çerçevesinde gerçekleştirdiği uygulamalar, merkezi otoritenin güçlenmesini sağlamıştır. Aynı şekilde III. Abdurrahman döneminde de, telkin ve ikna, tedbirde süreklilik, zorunlu ikamet, devlet hâkimiyetini tartışmama gibi uygulamalar etkili olmuş ve Emîr III. Abdurrahman'ın Endülüs toplumunu tek bir ümmet haline getirme siyasetinin sonucu olarak tüm gruplar arasındaki içtimaî kaynaşma önemli sayılabilecek bir aşamaya gelmiştir.<sup>230</sup>

Endülüs'teki bir arada yaşama tecrübesi göz önüne alındığında, farklı dinî ve etnik gruplara mensup olan gayri müslim tebaa ile siyasî, içtimâî ve kültürel kaynaşmayı sağlayan Müslümanların, kendi içlerinde sürekli bir çatışma halinde olduklarını söylemek isabetli olmaz. Aksine asabiyyet olgusunun birleştirici yönünü dikkate aldığımızda, diğer gruplara karşı kendi içlerinde birlik oldukları bir gerçektir. Bazı dönemlerde asabiyyetin ayrıştırıcı yönünün ön plana çıktığı ve kabîleler arası mücadelelerin meydana geldiğinde tabîdir. Ancak, Endülüs toplumundaki siyasî, içtimaî kaynaşma ve kültürel gelişim için önemli bir engel teşkil etmesi sebebiyle, Arapların o dönemde kendi içlerinde sürekli çatışma halinde olduklarını söylemek, günümüzde dâhi bir arada yaşamanın ideal numunesi olarak gösterilen Endülüs medeniyeti ile çelişmektedir. Çalışmamızda asabiyyetin şiddet yönünü ele almamız, Endülüs tarihinin her döneminde, kabîleler arasında asabiyyet mücadelelerinin gerçekleştiğini göstermemektedir.

Çalışmamızın devamında Kaysî-Yemenî asabiyyet mücadelesinin sebeplerini, siyasî, iktisadî ve içtimaî olarak ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz. Endülüs'te Kaysî-Yemenî asabiyyet mücadelesinin ilk kıvılcımları, iki Arap kabîlesinin üyeleri arasındaki şahsî bir

<sup>229</sup> Özdemir, "Endülüs'te Birlikte Yaşama Tecrübesi", s. 87-89.

<sup>230</sup> Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih*, s. 95, 116-118.

meseleden ortaya çıkmıştır. Asabiyet olgusunun bir gereği olarak, şahsî mesele kabîlevî bir meseleye dönüşmüştür.

## 2.1. Kaysî – Yemenî Çatışmalarının Sebepleri

### 2.1.1. Siyasî Sebepler

Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelesinin temeli, Şâmiyyûn-Belediyyûn mücadelesine dayanmaktadır.<sup>231</sup> Şâmiyyûn-Belediyyûn arasındaki ufak çaplı bir mesele, asabiyet olgusunun etkisiyle kabîlevî bir meseleye dönüşmüş ve Kaysî-Yemenî mücadelelerinin siyasî sebeplerinden ilki olmuştur.

Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik döneminde Târik b. Ziyâd ve Mûsâ b. Nusayr komutasında Endülüs'ün fethi için gönderilen Arap ve Berberilerin büyük bir kısmı, fetih sonrasında yarımada yerleşmişlerdir.<sup>232</sup> Endülüs'e fetih ordusuyla gelerek yerleşen bu Araplar, kendilerini Belediye (Beledi) veya yerliler<sup>233</sup> olarak nitelendirmişlerdir. Ancak fetih sonrasında da yarımada göçler devam etmiştir. Mesela 128/716 yılında vali olarak atanan el-Hurr b. Abdurrahman es-Sekafî, yanında 400 kişilik bir askerî birlik ile Endülüs'e gelerek yerleşmiştir.<sup>234</sup> Mûsâ b. Nusâyır ve el-Hurr b. Abdurrahman ile Endülüs'e yerleşen askerlerin çoğunluğu Arapların Yemenî koluna mensuptur.<sup>235</sup> Mûsâ'nın ordularıyla birlikte Yemenî ve Kaysîler arasındaki düşmanlıkta Endülüs'e girmiştir.<sup>236</sup> Ayrıca Berberî isyanları sebebiyle de Suriyeli birçok asker de bölgeye yerleşmiştir. Bu askerlerin çoğunluğu ise Arapların Kaysî koluna mensuptu. Bunun üzerine Endülüs'e sonradan yerleşen Araplar, Şâmiyyûn (Şamlı, Suriyeli Araplar) olarak nitelendirilmiştir.<sup>237</sup>

Belediyyûn ve Şâmiyyûn olmak üzere Endülüs'te siyasî ve sosyal nitelik taşıyan iki grup oluşmuştur. Belediye, Endülüs'e ilk yerleşenler olarak siyasî, idarî ve içtimaî alanlarda söz sahibi olmuştur. Şâmiyyûn'un Endülüs'e daha sonra yerleşmesine rağmen, Belediye ile eşit haklara sahip olmayı istemesi, iki grup arasında anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İki kabîle arasındaki sınıfsal ayrım, Endülüs'te Yemenî ve Kaysî mücadelesinin başlamasının siyasî sebeplerinden ilki olmuştur.

<sup>231</sup> İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhá*, s. 220.

<sup>232</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 16-17.

<sup>233</sup> Haccî, *Endülüs Tarihi*, s. 182.

<sup>234</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 32.

<sup>235</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 16; Bal, Faruk, *Endülüs Emevî Devleti'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 42.

<sup>236</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 16.

<sup>237</sup> Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 64-65.

Yemenîler ve Kaysîler arasındaki asabiyet mücadelesinin siyasî sebeplerinden bir diğeri, Vali Abdülmelik b. Katan'ın, Belc b. Bişr liderliğindeki Şâmiyyûn tarafından görevden alınarak öldürülmesidir.<sup>238</sup> Kabîleler arasında asabiyeti şiddetlendiren en önemli hâdise, herhangi kabîleden bir kimsenin öldürülmesidir. Cahiliye döneminde de olduğu gibi, kabîle mensubu bir kimsenin sorumluluğunu tüm kabîlenin üstlenmesi, yıllarca devam eden asabiyet savaşlarının başlangıcı sayılmaktadır.

Bu dönemde Berberî kökenli tehlikeli bir isyan, Kuzey Afrika'da ortaya çıkmıştır.<sup>239</sup> Abdülmelik b. Katan'ın valiliği döneminde Kuzey Afrika'dan Endülüs'e sığırayan bu Berberî isyanlarını bastırabilmek için Belc b. Bişr komutasındaki 10-12.000 kişiden oluşan Suriyeli askerler, belirli şartlar karşılığında yardıma çağırılmıştır.<sup>240</sup> Kuzey Afrika'daki Berberîlerden kaçarak Sebte'ye sığınan Belc b. Bişr ve askerlerini, ilk başta kabul etmeyen Vali Abdülmelik b. Katan, daha sonra onlarla bir anlaşma imzalayarak Endülüs'e geçmelerine izin vermiştir.<sup>241</sup> Anlaşma şartları gereğince Berberî isyanları sona erince ülkeyi terk ederek Kuzey Afrika'ya dönecekler ve isyanları bastırdıkları süre içerisinde onların yiyecek, kıyafet ve yüklerini taşıyacak hayvanları dâhil tüm ihtiyaçları vali tarafından karşılanacaktır.<sup>242</sup>

Abdülmelik b. Katan tarafından Sebte'ye gönderilen gemilerle Algeciras'a getirilen Belc b. Bişr ve komutasındaki Suriyeli askerler, savaş teçhizatları temin edildikten sonra Berberî isyanlarını bastırmak için harekete geçtiler. Vali Abdülmelik b. Katan'ın emrindeki Araplar ile Belc b. Bişr komutasındaki Suriyeli askerler, güneyden kuzeye Berberî isyanlarını takriben bir yıl içerisinde<sup>243</sup> bastırdılar. Kurtuba'ya pek çok ganimetle geri dönen Suriyeli askerler, Endülüs'te Müslümanların hâkimiyetini sağlamlaştırdılar.<sup>244</sup>

Anlaşma şartları gereğince isyan bastırıldığı için Suriyeli askerlerin Endülüs'ü terk etmeleri gerekiyordu. Abdülmelik b. Katan tarafından ülkeden ayrılmaları istenen askerler, bu isteğe itiraz etmediler ancak anlaşma gereğince Kuzey Afrika'ya toplu bir şekilde

<sup>238</sup> İnan, Muhammed Abdullah, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs mine'l-Fethi ilâ Bidâyeti Ahdi'n-Nâsr*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1988, I, 124; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 64-65

<sup>239</sup> İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 122; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 17.

<sup>240</sup> İbn Abdilhakem, Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillâh, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, thk. Charles Torrey, Kahire, 1991, s. 281-219; *Ahbâru Mecmû'a*, s. 42; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 123; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 17; Özdemir Suriye'den Belc b. Bişr komutasında gelen askerlerin sayısının 10-12.000 civarında olduğunu söylemektedir (Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 77). Bazı araştırmalarda ise askerlerin sayısının 7.000 olduğu söylenmektedir (Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, s. 196, Watt-Cachia, *Endülüs tarihi*, s. 33).

<sup>241</sup> İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, s. 220.

<sup>242</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 42-43; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 39; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 123; Dozy, Reinhart, *Spanih Islam*, London, Chatto & Windus, 1913, s. 140; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 77.

<sup>243</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 17; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 77.

<sup>244</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 42.



gönderilmelerini istediler. Az sayıda gemilerinin olduğunu iddia eden vali,<sup>245</sup> topluca değil bölükler halinde Kuzey Afrika'ya nakledebileceklerini söyledi.<sup>246</sup> Ancak Endülüs'e geçmeden önce Berberîlerin katliamından kaçarak Sebte'ye sığınan Suriyeli askerlerin, gruplar halinde Kuzey Afrika'ya nakledilmeleri olanaksızdı. Çünkü bu durum onların Berberîler tarafından topluca öldürülmelerine neden olacaktı. Bunun üzerine Şâmiyyûn, Endülüs'ü terk etmekten vazgeçti. Ancak bu durum Belediyûn arasında huzursuzluğa sebep oldu. Çünkü Belediyûn'un büyük bir kısmı Yemenî iken Şâmiyyûn Kaysî idi. Geçmişten bu yana aralarında husumet bulunan iki kabîle arasındaki asabiyet mücadelesi yeniden patlak verebilirdi.<sup>247</sup> Nitekim bir süre sonra Vali Abdülmelik b. Katan'ın Şâmiyyûn tarafından görevden alınarak öldürülmesi ve yerine komutanları Belc b. Bişr'in vali ilan edilmesi Şâmiyyûn-Belediyûn mücadelesinin Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelesine dönüşmesine sebep oldu.<sup>248</sup>

Kanaatimizce Abdülmelik b. Katan ve Belc b. Bişr arasında meydana gelen bu anlaşmazlığın, valinin öldürülmesine sebep olacak kadar ileri bir boyuta gelmesinde, valinin asabiyet olgusunun Endülüs'te ortaya çıkması ile ilgili endişeleri yatmaktadır. Çünkü yarımada fetih ordularıyla gelen Arapların kendi içinde anlaşmazlıkları vardır. Ayrıca ne kadar sona erdirilmiş olsa bile en ufak bir olayda yeniden isyan edebilecek Berberîler vardır. İslâm giren yerli halk ile Araplar arasında da anlaşmazlıklar mevcuttur. Bütün bunların yanında bir de en başından itibaren Şâmiyyûn'un gelmesinden rahatsız olan Belediyûn'un endişeleri mevcuttur. Suriyeli askerlerin yarımada kalmaya devam ettikleri sürece, Yemenîler ve Kaysîler arasında bir olayın patlak vermesi muhtemeldir. Vali Abdülmelik'in sözünü tutmamasında gemilerin yetersiz olma ihtimalinin yanında, Suriyeli askerlerin parça parça yarımadadan uzaklaştırılmaları halinde, Endülüs'teki sayılarının azalacağı ve askerî güçlerinin bölüneceği, bu sebeple Belediyûn ve Şâmiyyûn arasında çıkması muhtemel bir anlaşmazlığa engel olmaktır. Çünkü iki kabîle arasındaki anlaşmazlıkların kısa süre içerisinde asabiyet mücadelesine dönüşmesi kaçınılmazdır.

Kaysîler ve Yemenîler arasındaki asabiyet mücadelesinin siyasî sebeplerinin yanında iktisadî sebepleri de mevcuttur. Siyasî sebeplerden sonra, iki grup arasındaki mücadeleyi önemli derecede etkileyen iktisadî sebeplere değineceğiz.

<sup>245</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 39.

<sup>246</sup> İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, s. 220; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 122-124.

<sup>247</sup> Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 77-78.

<sup>248</sup> İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, s. 220; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 17; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 122-124.

### 2.1.2. İktisadî Sebepler

Arapların Endülüs'e göç etmelerindeki önemli sebeplerden biri yarımada'nın sahip olduğu verimli arazi imkânlarıydı. Bu imkânlar Belediyûn tarafından Şâmiyyûn ile paylaşılmak istenmiyordu. Şâmiyyûn yarımada'ya gelmeden önce Endülüs'ün gelirleri Belediyûn arasında paylaştırılırken, şimdi gelirlere Şâmiyyûn da ortak olacaktı. Bu durum Belediyûn için gelir seviyelerinin azalması demektir. Bu sebeple Kaysî Şâmiyyûn, Yemenî Belediyûn tarafından Endülüs'te istenmiyordu. Nitekim ilk anlaşmazlıklar, 718 yılında Ömer b. Abdülazîz tarafından Endülüs valisi olarak görevlendirilen Semh b. Mâlik'in döneminde ortaya çıktı.<sup>249</sup>

Vali Semh b. Mâlik'in ilk görevi, Endülüs coğrafyasını detaylı bir şekilde anlatan raporun Halife Ömer b. Abdülazîz'e gönderilmesiydi. Bu dönemde Endülüs'e Müslüman Araplardan meydana gelen yeni askeri birlikler geldi. Bu askerler, fetihle birlikte buraya yerleşmiş olan Belediyûn ile Endülüs idaresi ve ekonomisinde eşit haklara sahip olmak istediler. Bunun üzerine Vali Semh b. Mâlik, yarımada'ya yeni gelen göçlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, Endülüs arazilerini savaş yoluyla ve anlaşma yoluyla alınan araziler olmak üzere ikiye ayırdı. Savaş yoluyla elde edilen arazilerin 1/5'ini devletin payına ayırdıktan sonra geriye kalan 4/5'lik kısmını yeni gelenler (Şâmiyyûn) arasında paylaştırdı. Ancak tahmin edileceği gibi, Semh'in arazilerin taksimi hususunda yaptığı çalışma Endülüs'ün fethini gerçekleştiren ve yarımada'ya ilk yerleşen halkın (Belediyûn), öfkelenmesine sebep oldu. Bunun üzerine Belediyûn, Velîd b. Abdülmelik tarafından imzalanarak Mûsâ b. Nusayr'a verilmiş olan ve arazilerin kendilerine ganimet olarak verildiğini ispatlayan bir belgeyi karşılık olarak Halife Ömer b. Abdülazîz'e gönderdi. Ömer b. Abdülazîz arazinin Belediyûn'a ait olduğunu, Şâmiyyûn'a ise ganimetin 1/5'ini dağıtmasını emretti.<sup>250</sup>

Belediyûn ve Şâmiyyûn arasındaki anlaşmazlıkların sebeplerinden biri de verimli arazilerin iki topluluk arasında paylaşılması sorunu ve vergi adaletsizliği meselesiydi. Beledli Araplar (Yemenîler) Endülüs'e ilk gelenler oldukları için Kurtuba, İşbiliye, Sarakusta, Cezîretü'l-Hadrâ, Mürsiye gibi verimli arazilerin olduğu şehirlere yerleşmişlerdi. Endülüs'e sonradan gelen Suriyeli Araplar (Kaysîler) ise sosyal yapının temelini oluşturan ve idareyi elinde tutan Belediyûn tarafından nüfus yoğunluğunu Müvelledûn ve Musta'ribler'in

<sup>249</sup> Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 20; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 78; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 41.

<sup>250</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 489-490; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 20.

oluşturduğu İşbîliye, Tuleytula, İlbîre gibi bölgelere yerleştirilmişlerdi.<sup>251</sup> Bu durum iki sosyal grup arasında anlaşmazlıklara sebep oldu. Bir başka sebep ise, Endülüs'teki büyük şehirlere yaşayan zengin halktan 1/10 oranında vergi alınırken, küçük şehirler ve kırsal kesimlerde yaşayan ve geçimini ziraattan kazanan halktan 1/5 oranında vergi alınıyordu. Bu durum özellikle çoğunluğu kırsal kesimlerde yaşayan Şâmiyyûn ile devletin arasının açılmasına sebep olduğu gibi vergi adaletsizliği sebebiyle iki grup arasındaki anlaşmazlıkları artırdı.<sup>252</sup>

Son olarak Endülüs'e Mûsâ b. Nusayr'ın komutasındaki orduyla gelen Yemenî Araplar, fetih sona ermediği için askerî karargahların olduğu şehirlere yerleştirilerek askerliğe devam ettiler. Fethettikleri bölgeler, Hristiyan sahiplerinde kaldı. Böylece fethedilen topraklardan elde edilen vergiler sayesinde askerlerin ihtiyaçları karşılandı. Fakat Belc b. Bişr komutasındaki Kaysî Arapların yarımada gelmesiyle birlikte Yemenî Araplar fethettikleri arazilerin kendilerine verilmesini istediler. Çünkü bu arazileri Kaysîlerle paylaşmak istemediler. Bu durum da Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelesini başlatan sebeplerden biri oldu.<sup>253</sup>

Endülüs'ün fethedilmesinin sebeplerinden biri de yer üstü zenginliklerine sahip olmasıydı. Fetih ordularıyla Endülüs'e gelerek yerleşen Yemenî Araplar, yarımadanın siyasi hâkimiyetini elde ederek, tüm gruplar üzerinde otorite sahibi oldular. Ayrıca yarımadanın verimli arazilerinin bulunduğu bölgelere kabîleler halinde yerleşerek, otoritelerini sağlamlaştırdılar. Bu sayede Yemenî Arapları, verimli bölgelerden elde ettiği gelirle yarımadanın zenginlerinden oldular. Yemenî Araplara göre kırsal kesimlere yerleştirilen Kaysî Araplar ise yaşadıkları topraklardan aynı oranda gelir elde edemediler. Bu sebeple Endülüs'te toplum içinde sınıf ayrımı oluştu. Bu sınıf ayrımı asabiyeti etkileyen önemli bir faktör oldu. Toplumun birbirinden ayrıştırılması, asabiyet mücadelelerini de beraberinde getirdi.

### 2.1.3. İçtimaî Sebepler

Araplar, Endülüs'e kabîle ve boylarına göre yerleştiler. Hatta kabîlelerden bazıları toplu halde büyük şehirlere yerleştiler.<sup>254</sup> Bu şekilde kabîlecilik sistemini Endülüs'e taşıyan Araplar, asabiyet olgusunu da beraberinde getirmişlerdir. Bu durum Endülüs toplumunun sosyal olarak kaynaşmasını da geciktirmiştir.

<sup>251</sup> Na'nai, *el-İslâm fî Tuleytula*, s. 24; Bal, *Endülüs Emevî Devleti'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 42-43.

<sup>252</sup> Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 40-41.

<sup>253</sup> Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 39.

<sup>254</sup> Kennedy, *Muslim Spain or Portugal*, s. 17.

Asağıdaki tablolarda Kaysilerin ve Yemenilerin hangi bölgelere yerleştikleri ayrıntılı bir şekilde gösterilmektedir.

KAYSİ ARAPLAR	
KABİLE	YERLEŞİM YERİ
KUREYŞ	Kurtuba, Leble, Reyve, İşbîliye, Kabra, Sarakusta, Bâce, Batalyevs
KİNÂNE	Cezîretü'l-Hadrâ, Şezûne, Mürsiye
ESEDOĞULLARI	Ceyyan, İlbîre
MÜZEYNE	Beyyane
TEMİMOĞULLARI	Talabira, Kurtuba
HUZEYL	Eryule
BENÛ ESLEM B. EFSÂ B. AMİR	Elş
BAHİLE	Tuleytula, Vadi'l Hicara, Ceyyan
GATAFAN	Karmûne, İşbîliye
ZÛBYAN	İlbîre, İşbîliye
BENÛ MUHARİB	İlbîre
HEVAZİN	İlbîre, İşbîliye
SAKİF	Bâce
BENÛ NASIR	İstece
BENÛ MÜRRE	Leble
BENÛ NEMR	İlbîre
DİBÂB B. KİLÂB	Ceyyan
KUŞEYR OĞULLARI	Ceyyan, İlbîre
UKAYL OĞULLARI	Vadi Aş
HUVEYLİD	Mentesa, Ceyyan, Vadi Aş
NEMR OĞULLARI	Hısnu'l Veddah
KAYS B. SA'LEBE	Kurtuba, Leble
AK B. ADNAN	Kurtuba

**Kaynak;** İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*; Bal, *Endülüs Emevî Devleti Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 45.

YEMENÎ ARAPLAR	
KABİLE	YERLEŞİM YERLERİ
ENSÂR	Kurtuba, Bâce, Kartame, Reyve, İşbîliye Sarakusta, Şezûne
EZD	Gırnata
DEVS	Tudmir
BENÛ HASAN	İlbîre, Şezûne
SEBE'	İşbîliye
HEMDÂN	İlbîre
BENÛ EŞAR	Reyve, İşbîliye
ANS B. MEZHÎC	Kal'atu Yahsûb
SA'D EL-AŞİRA	Vadi Aş
ZUBEYD B. SA'B	İşbîliye
HAVLÂN	Kurtuba, İlbîre
YA'FER B. MÂLİK	Belensiye, Ceyyan
BENÛ ÂMİLE	Bille
BENÛ CÛZAM	Şezûne, Cezîretü'l-Hadrâ, Tudmir, İşbîliye
BENÛ LAHM	Kartame, Reyve, İşbîliye
KİNDE	Sarakusta, Deravka
HİMYER	İşbîliye, Leble
KUDÂA	Kurtuba'nın Kuzeyi, Reyve, Ceyyan, Sarakusta, İlbîre, Leble

**Kaynak;** İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*; Bal, *Endülüs Emevî Devleti Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 46.

Yemenî Arapların yerleştikleri bölgelere baktığımız zaman, Endülüs coğrafyasının önemli şehirlerinden olan Kurtuba, Sarakusta, Tuleytula, İşbîliye gibi şehirleşmenin yoğun olduğu bölgelere yerleştikleri görülmektedir. Bu şehirler aynı zamanda ileri seviyede gelişmelerin meydana geldiği Endülüs'ün kalbi olan şehirlerdir. Kaysî Araplar da Kurtuba, İşbîliye gibi şehirlerin yanında İlbîre ve Ceyyan'da nüfus olarak yoğunluktadırlar. Şehirlere kabîleler halinde yerleştikleri görülmektedir. Kaysîler ve Yemenîler'in aynı şehirde yaşadıkları nadir görülmektedir. Kurtuba, İşbîliye, İlbîre buna örnek verilebilir. Bunların haricinde önemli şehirlerden biri olan Sarakusta'da Yemenî Arapların nüfus açısından yoğunluktadırlar. Kaysîlerden Sarakusta şehrinde sadece Kureyş kabîlesi yaşamaktadır. Bu tablodan Arap kabîlelerinden olan Kaysîler ve Yemenîler arasındaki ayrışmanın Endülüs

coğrafyasına yerleşme konusunda dâhi ön plana çıktığı görülmektedir. Birkaçı dışında aynı şehre yerleşmeyen bu iki Arap kabîlesinin kaynaşması, Endülüs'te de tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.

Endülüs toplumunun önemli bir kısmını oluşturan bu iki grup arasındaki anlaşmazlıkların diğer bir sebebi ise, mensubu oldukları mezheplerin farklı olmasıydı. Yemenîlerin çoğunluğu Şia'yı, Kaysîlerin çoğunluğu ise Sünnî düşüncüyü benimsemişlerdi.<sup>255</sup>

Asabiyet olgusu, Cahiliye döneminden itibaren bu iki grup arasında anlaşmazlıklara, savaflara sebep olmuştur. Zamanla ortaya çıkan mezhep farklılıkları ise, bu iki grup arasındaki asabiyet mücadelesini farklı bir boyuta taşımıştır. Çünkü asabiyet olgusunun kabîle içinde sağladığı birlik ve dayanışma, akidevî birliğin de eklenmesiyle daha şiddetli bir hal almıştır. Asabiyet ve inanç birliği, kabîlelerin, birbirleriyle olan husumetlerini artırmıştır. Böylece Kaysî-Yemenî asabiyet mücadeleleri daha ciddi bir boyuta ulaşmıştır.

### 3. ENDÜLÜS'TE VALİLER DÖNEMİNDE KAYSÎ – YEMENÎ ASABİYETİ (714-756)

#### 3.1. Valiler Dönemine Genel Bir Bakış

Endülüs, Müslüman fatihler tarafından fethedilmesinin ardından Emevî devletine bağlı valiler tarafından yönetilmeye başladı. 714'dan 756'ya kadar geçen süre içerisinde Şam hilâfetinin bir parçası olan Endülüs'te 21 vali iş başına geçmiştir. İslâm tarihinde bu dönem Valiler dönemi olarak kabul edilmektedir.<sup>256</sup>

Emevî halifelerinin Endülüs ile Şam arasındaki mesafenin uzaklığı sebebiyle Kurtuba'ya vali tayin edilmesi uzun zaman aldığı için Endülüs yönetimi Ifrikiyye valisine bırakılmıştı.<sup>257</sup> Endülüs'ün fatihi Velîd b. Abdümelik tarafından görevlendirilen Mûsâ b. Nusayr'dır (711-714). Halifenin kendisini Şam'a çağırması üzerine oğlu Abdülazîz b. Mûsâ'yı vekil olarak bırakmıştır. Abdülazîz b. Mûsâ, Endülüs'ün ilk valisi olmuştur (714-716).<sup>258</sup> Ardından Endülüs halkı vali olarak Mûsâ'nın kız kardeşinin yeğeni Eyyüb b. Habîb el-Lahmî'yi seçmiştir (716).<sup>259</sup> Eyyüb b. Habîb'in kısa süren valiliğinin ardından ise el-Hurr

<sup>255</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 54.

<sup>256</sup> Watt-Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 21.

<sup>257</sup> Watt-Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 26.

<sup>258</sup> İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 22; Haccî, *et-Târihu'l-Endelüs*, s. 136.

<sup>259</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 28; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 489; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 32; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 6; Haccî, *et-Târihu'l-Endelüs*, s. 136; Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987, I, s. 403.

b. Abdurrahman es-Sekafî, göreve tayin edilmiştir (716-718).<sup>260</sup> Ardından Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz tarafından Semh b. Mâlik el-Havlanî bu göreve atanmıştır (718-721).<sup>261</sup>

Endülüs valisi Semh b. Mâlik'in Fransa'ya yaptığı sefer sonucunda şehit edilmesi üzerine İslâm ordusu Abdurrahman b. Abdullah el-Gâfikî'yi komutan ilan etti.<sup>262</sup> Endülüs'teki valiler idarî ve askerî yönetimi birlikte idare ederdi. Bu yüzden ilk önce komutan olan Abdurrahman, ardından Endülüs valisi kabul edildi. Ancak valiliği 2 ay kadar sürdü (102/721).<sup>263</sup>

Abdurrahman b. Abdullah el-Gâfikî'den sonra genellikle valilik makamı Yemenîler ve Kaysîler arasında sırayla elde edilen bir pozisyona dönüşmüştür. Halife Yezîd b. Abdülmelik döneminde Anbese b. Suheym, Abdurrahman b. Abdullah el-Gâfikî'den sonra valilik makamına geçen Yemenî bir Araptır.<sup>264</sup> 725 yılında öldürülen<sup>265</sup> Anbese'nin valiliği dört yıl sekiz ay sürmüştür (721-726). Anbese'nin ardından halife tarafından vali tayininin gecikeceği düşüncesiyle Endülüs halkı Uzra b. Abdullah el-Fihri'yi vali olarak seçmiştir (726-727). İfrikiyye valisi Bişr b. Safvan'ın Yemenî Yahya b. Seleme (el-Kelbî)'yi vali tayin etmesi üzerine Uzra'nın görevi sona ermiştir.<sup>266</sup> Ardından Kaysî Huzeyfe b. Ahvas bir İfrikiyye valisi tarafından vali tayin edilmiştir (110/728).<sup>267</sup> Bir yıl süren görevinin ardından yerine Osman b. Ebî Nis'a getirilmiştir. Ancak valiliği altı ay kadar sürmüştür (110/728-729).<sup>268</sup> Osman b. Ebî Nis'a'dan sonra yerine 729 yılının başında Heysem b. Ubeyd el-Kilâbî Endülüs valiliğine getirilmiştir. Heysem iki sene boyunca görev yapan Kaysî bir validir.<sup>269</sup> Heysem'in vefatının ardından yerine Endülüs halkı tarafından Muhammed b. Abdullah el-Eşcaî

<sup>260</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 29; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 489; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 32; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 6; Haccî, *et-Târihu'l-Endelüs*, s. 136.

<sup>261</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 30; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 489; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 33; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 6; Haccî, *et-Târihu'l-Endelüs*, s. 137; Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, s. 188-189.

<sup>262</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 34; Hasan, İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, I, 405.

<sup>263</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm tarihi*, IV, 70.

<sup>264</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 490; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 34; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 6; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 16.

<sup>265</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 490; Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, s. 189.

<sup>266</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 490; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 35; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 16.

<sup>267</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 490; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 35; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 6; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 16.

<sup>268</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 490; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 36; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 6.

<sup>269</sup> İbnü'l-Esîr, Heysem'in 10 ay valilik yaptığını söylemektedir (bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 490); İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 6; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 16.

seçilmiştir. O da iki ay valilik yapmıştır (730).<sup>270</sup> Anbese'den sonra göreve gelen beş kişiyi, İfrikiyye valisi Ubeyde b. Abdurrahman es-Sülemî tayin etmiştir.<sup>271</sup>

Muhammed b. Abdullah'ın valiliği, Abdurrahman el-Gâfikî'nin (730-732) idareyi yeniden devralması üzerine 2 aylık bir sürenin ardından sona ermiştir.<sup>272</sup> Endülüs idaresinde takriben 10 yıl boyunca sırasıyla Kaysîler ve Yemenîler arasında el değiştirerek denge politikası uygulanmıştır. Böylece kısa süreli de olsa asabiyet mücadeleleri önlenmeye çalışılmıştır.

Endülüs valisi Abdurrahman el-Gâfikî'nin 732 yılında Puvatya savaşında (Balâtü's-Şühedâ) şehit edilmesi üzerine İfrikiyye valisi Ubeyde b. Abdurrahman tarafından Endülüs valiliği görevine Abdülmelik b. Katan getirilmiştir (732-734).<sup>273</sup> Ancak Franklarla mücadele ve Berberî isyanlarındaki başarısızlıkları sebebiyle Halife Hişâm tarafından görevden alınarak yerine Kaysî Ukbe b. Haccâc es-Selûlî Endülüs valisi tayin edilmiştir (734-740).<sup>274</sup> Ancak Kuzey Afrika'da ortaya çıkan Berberî isyanları sebebiyle vali tarafından geri çağrılan Ukbe b. Haccâc vefat etmiştir.<sup>275</sup> Ukbe'nin ölümü ile ilgili İbnü'l-Esîr, Endülüs halkının Ukbe'ye isyan ettiğini ve onu valilikten indirdiklerini nakletmektedir.<sup>276</sup> Bu sebeple Abdülmelik b. Katan Endülüs halkı tarafından ikinci kez vali ilan edilmiştir (740-741).<sup>277</sup>

Abdülmelik b. Katan'ın, Kuzey Afrika'dan gelen Belc b. Bişr ve askerleri tarafından öldürülmesi üzerine, Suriyeli Araplar, Belc b. Bişr'i Endülüs valisi ilan ettiler (741-743).<sup>278</sup> 11 ay süren valiliğinin ardından vefat eden Belc b. Bişr'in yerine Endülüs halkı tarafından Sevâbe b. Selâme seçildi (743).<sup>279</sup> Ancak bir süre sonra İfrikiyye valisi Hanzala b. Safvan b. Nevfel tarafından Sevâbe'nin yerine Ebü'l-Hattâr Hüsâm b. Dırâr, valilik görevine tayin

<sup>270</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 490; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 36.

<sup>271</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 70-74; Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, s. 190; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 44.

<sup>272</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 31; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 36; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 6; Haccî, *et-Târihu'l-Endelüs*, s. 153; Münis, Hüseyin, *Fecru'l-Endelüs*, Dâru's-Sû'diyye, Cidde, 1985, s. 154; E. Lévi-Provençal, *Encyclopedia of Islam* "Abd al-Rahmân Ghâfikî", Leiden, 1986, I, 86.

<sup>273</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 174-175; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 7.

<sup>274</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 32; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 37; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 6; Haccî, *et-Târihu'l-Endelüs*, s. 157.

<sup>275</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 250.

<sup>276</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 250.

<sup>277</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 250-251; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 38; Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, ss. 194-196.

<sup>278</sup> İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, s. 220; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 39; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 7; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 122-124.

<sup>279</sup> İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 7; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, 178; Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, s. 196.



edildi (743-745).<sup>280</sup> Ancak 745 yılında Sevâbe b. Selâme, ikinci kez muhalif olduğu Ebü'l-Hattâr'a karşı Endülüs valisi seçildi (745-747). Son olarak 747 yılında Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri vali tayin edildi. Abdurrahman b. Muâviye Endülüs Emevî devletini kuruncaya kadar Yûsuf b. Abdurrahman'ın valiliği devam etti (747-756).<sup>281</sup>

Yukarıda geçen adı geçen valiler ve görev yılları, aşağıdaki tabloda ayrıntılı bir şekilde gösterilmektedir.

VALİLER	GÖREV YILLARI
Abdülazîz b. Mûsâ	714-716
Eyyüb b. Habîb el-Lahmî	716
Hurr b. Abdurrahman es-Sekafî	716-718
Semh b. Mâlik el-Havlanî	718-721
Abdurrahman b. Abdullah el-Gâfikî	721
Anbese b. Suheym el-Kelbî	721-726
Uzra b. Abdullah el-Fihri	726-727
Yahya b. Seleme el-Kelbî	727-728
Huzeyfe b. Ahvas el-Eşcaî	728
Osman b. Ebî Nis'a el-Has'amî	728-729
Heysem b. Ubeyd el-Kilâbî	729-730
Muhammed b. Abdullah el-Eşcaî	730
Abdurrahman b. Abdullah el-Gâfikî	730-732
Abdülmelik b. Katan el-Fihri	732-734
Ukbe b. Haccâc es-Selûlî	732-740
Abdülmelik b. Katan el-Fihri	740-741
Belc b. Bişr el-Kuşeyrî	741-743
Sevâbe b. Selâme el-Cüzamî	743
Ebü'l-Hattâr Hüsâm b. Dırâr	743-745
Sevâbe b. Selâme el-Cüzamî	745-747
Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri	747-756

<sup>280</sup> İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 7; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 18; E. Lévi-Provençal, *Encyclopedia of Islam "Abu'l-Khattâr"*, Leiden, 1986, I, 134.

<sup>281</sup> İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 7.

İslâm tarihinde 714-756 tarihleri arasında Endülüs'te Valiler döneminin yaşandığından bahsetmiştik. Kanaatimize göre valiler dönemini ikiye ayrabiliriz. İlk olarak, 714-732 yılları arasında, görev süreleri birkaç yıl olmak üzere çok fazla sayıda vali iş başına gelmiştir. Ayrıca Abdurrahman el-Gâfikî'den sonra valilik, Kaysîler ve Yemenîler arasında sırayla elde edilen bir pozisyona dönüşmüştür. Bu sebeple valilik makamı iki grup arasında kısa süreli olarak asabiyet savaşlarının meydana gelmesine sebep olmamıştır. İkinci olarak, 732-756 tarihleri arasında, valiler döneminin ilk yarısına göre daha az vali iş başına gelmiştir. Bu dönemde valilik makamı, Kaysîler ve Yemenîler arasında şiddetli asabiyet savaşlarına sebep olmuştur. Valiler döneminde valiler, ya Emevî halifeleri ya ona bağlı Kuzey Afrika valileri tarafından tayin edilmiş ya da Endülüs halkı tarafından seçilmiştir. Ancak Şam Emevî devleti ile Endülüs arasındaki mesafenin uzaklığı, Endülüs halkının yarı bağımsız bir hükümet gibi davranmasını, böylece vali seçiminde daha fazla etkili olmasını sağlamıştır. Takriben 40 yıllık süreci kapsayan Valiler döneminde bazı valilerin iki kez göreve gelmesiyle birlikte 21 vali iş başına gelmiştir. Bu durum Endülüs toplumu açısından menfi sonuçlar doğurmuştur.

Çalışmamızın devamında valiler döneminde Kaysîler ve Yemenîler arasında meydana gelen asabiyet mücadelelerinden ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğiz.

### 3.2. Abdülmelik b. Katan ve Belc b. Bişr Arasındaki Asabiyet Mücadelesi

Kaysî-Yemenî mücadelesi, Abdülmelik b. Katan'ın Endülüs valiliği döneminde başlamıştır. Berberî isyanlarını durdurmak amacıyla Belc b. Bişr komutasında Kuzey Afrika'dan çoğunluğu Kaysî olan Suriyeli askerlerin getirilmesinden ve isyanı bastırdıktan sonra geri dönmeleri gerektiğinden bahsetmiştik. Abdülmelik b. Katan, önlem almak amacıyla Suriyeli askerlerin yarımada kaldıkları süre boyunca bir kısmının Cezîretü'l-Hadrâ'da rehin tutulması<sup>282</sup> hususunda Belc b. Bişr ile anlaşma yapmıştır.

Kuzey Afrika'ya toplu bir şekilde dönmek isteyen Belc ve askerlerinin, Abdülmelik tarafından anlaşma şartlarına uyulmayarak gruplar halinde gönderilmek istenmesi, Cezîretü'l-Hadrâ'da askerlere rehin olarak kaldıkları süre içerisinde eziyet edildiği ve içlerinden birinin öldüğü haberi üzerine ikili arasındaki anlaşmanın bozulmasına sebep olmuştur. Suriyeli askerler Abdülmelik'i valilikten indirerek Belc b. Bişr'i vali ilan etmişlerdir.<sup>283</sup> Vali olan Belc, rehin tutulan askerlerin Kurtuba'ya getirilmelerini emretmiştir. Askerler kendilerine yapılan eziyetleri Belc'e anlatarak intikamlarının alınmasını istemişlerdir. Ancak Belc, Kaysî-

<sup>282</sup>Ahbâru Mecmû'a, s. 43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 251; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 39.

<sup>283</sup>İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, s. 220; Ahbâru Mecmû'a, s. 43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 252; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 122-124; İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 58.

Yemenî arasında asabiyet kaynaklı bir mücadelenin çıkmasını istemediği için, ölen kişinin Kureyşten olduğunu ve hatayla öldüğünü söyleyerek, askerlerinin taleplerini reddetmiştir.<sup>284</sup> Ancak Belc'in sözleri, kan davası güden Kaysîler tarafından dikkate alınmamıştır.

Belc b. Bişr'in yaşanan hâdise üzerine verdiği bu karar, Kaysî olan Suriyeli askerler tarafından kabîlecilik olarak anlaşıldı. Belc'in Yemenîleri kayırdığını iddia ettiler. Ancak Belc, geçmişten bu yana süregelen Kaysî-Yemenî mücadelesinin yeniden canlanmasını istememişti. Suriyeli askerler, Vali Belc'in sözünü dinlemeyerek Abdülmelik b. Katan'ı yakalayıp öldürdüler.<sup>285</sup>

Yemenî Abdülmelik b. Katan'ın oğullarından Ümeyye ve Katan,<sup>286</sup> biri Mâride'ye diğeri ise Sarakusta'ya sığındı.<sup>287</sup> Gittikleri bölgelerde Belc'e karşı asker toplamaya başladılar.<sup>288</sup> Narbona valisi Abdurrahman b. Alkame el-Lahmî'de Ümeyye ve Katan'ı destekledi. Böylece 100.000 kişilik bir ordu ile Kurtuba üzerine harekete geçtiler. Haberi alan Belc, düşman ordusuna karşı 12.000 kişilik bir ordu hazırlayabildi. Suriyeli askerler ile Ümeyye ve Katan tarafından yönetilen Madinîler<sup>289</sup> arasında meydana gelen şiddetli bir savaş sonucunda Belc ve ordusu galibiyeti elde etti. Ancak savaşta yaralanan Belc kısa bir süre sonra vefat etti.<sup>290</sup>

Abdülmelik b. Katan ve Belc b. Bişr, Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelesini fiilen başlatan kişiler olmuşlardır. Ancak bu ikili arasında meydana gelen mücadele, Abdülmelik'in öldürülmesi ile sona ermemiştir. Aksine Abdülmelik'in katli, iki taraf arasındaki asabiyet mücadelesini alevlendirmiştir. Abdülmelik'in oğulları Ümeyye ve Katan'ın etrafında birleşen Yemenîlerin, Kaysîlere karşı kolektif bir şekilde hareket etmesine ve onlarla mücadele etmesine sebep olmuştur. İki taraf arasında başlayan asabiyet mücadelesi, geçen zamana ve değişen kabîle reislerine rağmen devam etmiştir.

<sup>284</sup> *Ahbâru Mecnû'a*, s. 45.

<sup>285</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 252; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 40.

<sup>286</sup> *Ahbâru Mecnû'a*, s. 44.

<sup>287</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 252; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 40; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 124.

<sup>288</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 259.

<sup>289</sup> İmamüddîn, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 58.

<sup>290</sup> İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısr ve Ahbâruhâ*, s. 221; *Ahbâru Mecnû'a*, s. 46; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 259; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 40; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 124-125; Watt-Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 33.

Belc b. Bişr'in vefatının ardından halifenin tavsiyesi üzerine Sevâbe b. Selâme Endülüs halkı tarafından vali ilan edilmiştir.<sup>291</sup> Görevinin ilk zamanlarında adaletli bir idare ile ülkeyi refaha kavuşturmuştur. Ancak bir süre sonra asabiyet duygusu ile yönetim şeklini değiştirmiş ve halka zulmetmeye başlamıştır. Bunun üzerine Araplar, Berberîler ve Mâride halkının da desteğini alarak Vali Sevâbe'ye karşı isyan etmişlerdir. Güçlü bir orduyla karşı karşıya gelen Sevâbe yaşanan çatışmalardan sonra düşman ordusunu yenerek bir kısmını öldürürken, bir kısmını da esir alarak Kurtuba üzerine yola çıkmıştır.<sup>292</sup> Ancak Halife Hişâm b. Abdülmelik, Endülüs'te meydana gelen iç karışıklıkların ve Kaysî-Yemenî, Arap-Berberî asabiyet mücadelelerinin haberini alınca, halifenin emri üzerine Sevâbe'nin yerine Yemenî olan Ebü'l-Hattâr Hüsâm b. Dırâr vali olarak tayin etmiştir.<sup>293</sup>

### 3.3. Ebü'l-Hattâr Hüsâm b. Dırâr – Sumeyl b. Hâtim Arasındaki Asabiyet Mücadelesi ve Şezûne Savaşı

Ebü'l-Hattâr Hüsâm b. Dırâr, göreve başladığı ilk andan itibaren önemli icraatlar yapmıştır. İlk olarak Arap kabîleleri arasındaki eşitliği sağlamaya çalışmıştır. Esirlere yapılan kötü muamelenin halk arasında fitneye yol açmaması için, serbest bırakılmalarını emretmiştir.<sup>294</sup> Bunların içinde önemli Şam komutanları da vardır.<sup>295</sup> Ayrıca merkezden gönderilen askerlerin Kurtuba'da sayıca fazla olmaları, Yemenî halkı endişelendirmiştir. Bu sebeple Suriyeli askerler Şam'daki yerlerine benzeyen güvenli bölgelere fikirleri alınarak gönderilmiş ve bu durum çözüme kavuşturulmuştur.<sup>296</sup>

Endülüs'te Ebü'l-Hattâr tarafından sağlanan düzen ortamı, Yemenîlerden Gassân kabîlesine mensup bir kişi ile Kaysîlerden Kinâne Kabîlesine mensup bir kişi arasında yaşanan küçük bir anlaşmazlıktan dolayı bozuldu. İki kişi arasındaki olayın çözülmesi için vali Ebü'l-Hattâr'a başvurulduğunda Yemenî şahsın haklı olduğuna dair karar veren vali, Kaysîler tarafından kabîlecilik yapmakla itham edildi. İki kişi arasında yaşanan olay şahsî bir meseleden kabîlevî bir meseleye dönüştü.<sup>297</sup>

<sup>291</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 259; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 41; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 16.

<sup>292</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 259.

<sup>293</sup> İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, s. 221; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 272; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 18.

<sup>294</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 49; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 126.

<sup>295</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 49; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 18.

<sup>296</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 49; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 273; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 42; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 126.

<sup>297</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 337; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, 18; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 80; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 46.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi 127-128/745 yılında başlayan Kaysî-Yemenî asabiyet mücadeleleri aralıklarla 10 yıl devam etmiştir. Çok fazla kardeş kanının dökülmesi ve neden olduğu manevî tahribat sebebiyle bazı tarihçiler tarafından Siffin'e benzetilmiştir.<sup>298</sup>

Biri Yemenî diğeri Kaysî olan iki kişi arasında yaşanan bu olay, Sumeyl b. Hâtim'in Ebü'l-Hattâr'ın kararını sert bir dille eleştirerek olaya dâhil olmasıyla birlikte, bu hâdisе vali ile Sumeyl arasındaki daha büyük bir meseleye dönüşmüştür. Okuma yazma bilmeyen Sumeyl b. Hâtim, Belc b. Bişr'in ordusuyla birlikte yarımadaya gelmiş ve kısa bir zamanda güçlenerek önemli bir nüfuz elde etmiştir.<sup>299</sup> Ebü'l-Hattâr'ın Yemenî kimseyi haklı bulması ve kararını Yemenîler yönünde vermesi sebebiyle Sumeyl, Kaysîlerin lideri olmuştur. Ebü'l-Hattâr, Sumeyl'in sert eleştirileri sebebiyle öfkelenmiştir. Valinin makamından zorla çıkartılan Sumeyl'in hâdisе esnasında başındaki sarığı eğilmiştir. Sumeyl'e sarığının neden eğildiğini soranlara ise, kabîlesinin kendisinin eğilmiş sarığını düzelteceğini ifade ederek kabîlesinin asabiyet duygusunu alevlendirmiştir.<sup>300</sup> Bu durum Yemenî ve Kaysîler arasında bir iç savaşın meydana gelmesine sebep olmuştur.

İki kabîle arasındaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması için Vali Ebü'l-Hattâr'a başvurulduğunda, valinin kendi kabîlesinden olan tarafı haklı bulmasının, iki kabîlenin de hakkını gözeterek, adaletten ayrılmadan, tarafsız bir şekilde karar verse dâhi kabîlecilik olarak anlaşılması olağandır. Çünkü kabîlelere göre, hakemin herhangi bir kabîleyle olan akrabalığı söz konusu olduğunda taraf tutma ihtimali hep mevcuttur. Bu durum, kabîlecilik anlayışının doğurduğu asabiyet olgusuyla ilişkilendirilebilir. Çünkü kabîlesinin sorumluluğu kişiye ait olduğu gibi, kişinin sorumluluğu ise kabîlesine aittir. Bu sorumluluk, toplumsal bir değer olarak görülmüş ve bu değer her şeyin üzerinde tutulmuştur. Kabîlecilik sisteminde kabîle içinde kişisel çıkarların ön planda olmasının yanında kabîle dışında, kabîlenin tüm üyelerinin çıkarları önemli olduğunda, hâdisе de taraf olan kimsenin haklı ya da haksız olmasının hiçbir anlamı yoktur. Bu anlayış, küçük bir anlaşmazlığın dâhi asabiyet savaşlarına dönüşmesine sebep olmaktadır. Nitekim Sumeyl ile Ebü'l-Hattâr arasındaki Şezûne savaşı bunun bir örneğidir.

Sumeyl, iki kabîle arasında meydana gelen hâdisenin hemen ardından harekete geçerek kendisine tâbi olacaklarını söyleyen kabîlesi olan Kaysîleri, Lahm ve Cüzam kabîlelerini ve Sevâbe b. Selâme'yi de kendisiyle birlik olmaya davet etti. Ebü'Hattâr'a karşı

<sup>298</sup> Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 80.

<sup>299</sup> İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 338; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 18; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 127.

<sup>300</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 95-96; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 47.

isyan hazırlığına girişen Sumeyl ve taraftarları, Şezûne bölgesinde toplandılar.<sup>301</sup> Şezûne bölgesindeki Lekke vadisinde karşılaşan iki grup arasındaki mücadele başladı. Ancak Ebü'l-Hattâr ve beraberindeki Yemenîler, daha güçlü olan Sumeyl ve taraftarları tarafından yenilgiye uğratıldılar. Esir düşen Ebü'l-Hattâr ve Yemenî esirler, Kurtuba'ya götürüldü.<sup>302</sup>

127/745 yılında Kurtuba'ya götürülen Ebü'l-Hattâr, Endülüs valiliğini ilan eden Sevâbe b. Selâme tarafından hapse atılmıştı. Ancak, bir süre sonra Ebü'l-Hattâr hapisten kurtarıldı. Bu konu ile ilgili iki farklı rivayet mevcuttur. Ebü'l-Hattâr hapse atıldıktan sonra Abdurrahman b. Hasan el-Kelbî 40 kişilik bir askeri birlik ile Kurtuba'ya gelerek hapishaneye saldırdı ve Ebü'l-Hattâr'ı kurtardı.<sup>303</sup> Ardından Ebü'l-Hattâr, Yemenîleri etrafında tekrardan toplamaya başladı. İkinci rivayete göre ise Kudaâ kabîlesinden Abdurrahman b. Naim<sup>304</sup> 240 kişilik bir ordu ile Kurtuba'ya saldırarak Ebü'l-Hattâr'ı kurtarmış, ardından hep birlikte Kelb ve Hıms kabîlelerinden eman alarak, onların yanına sığınmışlardır.<sup>305</sup>

Ebü'l-Hattâr yenilginin ardından halen kendisinin Endülüs valisi olduğunu söylediği için Sevâbe b. Selâme'nin valiliği resmi olarak ilan edilmemişti. Halk içinde buldukları durumu Kuzey Afrika Valisi Abdurrahman b. Habîb'e iletiler.<sup>306</sup> Bunun üzerine Abdurrahman b. Habîb, 129/747 yılında Endülüs valisinin Sevâbe b. Selâme olduğunu ilan etti.<sup>307</sup> Ancak bu durumu kabul etmeyen ve kendisini Yemenîlerin lideri olarak gören Ebü'l-Hattâr, kalabalık bir ordu toplayarak Sevâbe b. Selâme'ye savaş açtı. Ebü'l-Hattâr tarafından muhtemel bir savaşa hazır olan Sevâbe, ordusuyla birlikte şehrin önünde yerini aldı. Kan dökülmesini istemeyen Sevâbe, Ebü'l-Hattâr'ın ordusu içinde iç karışıklıklara ve ayrılıklara sebep olarak, iki taraf arasında savaşın meydana gelmesini önledi.<sup>308</sup>

Sevâbe'nin savaş taktiği sebebiyle kendisini terkeden taraftarları yüzünden savaşmadan bölgeden ayrılmak zorunda kalan Ebü'l-Hattâr, Bâce'ye gitti, Sevâbe ise

<sup>301</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 338; Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 226.

<sup>302</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 59; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 338; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 43; Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 227; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 18; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 127; İmamüddîn, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 59-60.

<sup>303</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 59; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 339.

<sup>304</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 59.

<sup>305</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 59; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 44; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 47-48.

<sup>306</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 20.

<sup>307</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 18.

<sup>308</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 97-98.

Kurtuba'ya geri döndü.<sup>309</sup> Ebü'l-Hattâr, ilerleyen süreçte Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri'nin valiliği zamanında yeniden harekete geçecektir.

Sumeyl ve Ebü'l-Hattâr arasında meydana gelen hâdise, Sumeyl'in kendi tarafına Yemenî Sevâbe b. Selâme ile Lahm ve Cüzam kabîlelerini dâhil etmesiyle birlikte savaş, görünen kısımda Kaysî-Yemenî mücadelesi iken, aslında iki Yemenî lider arasında meydana gelen kabîle içi asabiyet mücadelesine dönüşmüştür. Ancak aslen Ebü'l-Hattâr'ın Sumeyl ile olan savaşında yenildikten sonra Sevâbe'nin vali olarak seçilmesi kabîle içi asabiyeti ateşlemiştir. Bu durum Yemenîler arasında ayrılıklara sebep olmuştur. İki taraf arasında meydana gelecek olan savaşta, Kaysîlerden bir kimsenin, valinin Yemenlilerden olduğu halde neden savaştıklarına dair bir soru sorması sebebiyle, iki Yemenî taraf dağılmış ve savaş meydana gelmemiştir.

### 3.4. Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri'nin Endülüs'teki İktidar Mücadelesi

Sevâbe'nin valiliğinden bir süre sonra vefat etmesiyle<sup>310</sup> birlikte kabîleler arasındaki anlaşmazlıklar yeniden ortaya çıkmıştı. Yemenli ve Kayslı kabîlelerin dışında farklı gruplardan da iktidara geçmek isteyenler olmuştu. Yemenîler Ebü'l-Hattâr'ı yeniden valilik makamına geçirmek isterlerken, Sumeyl taraftarı Kaysîler ise buna karşı çıkmışlardı. Çünkü Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri'nin vali olmasını istiyorlardı. Ayrıca Ürdünlülerin liderlerinden Yahyâ b. Humeys el-Cüzamî ve vefat eden Sevâbe b. Selâme'nin oğlu Amr b. Sevâbe de valilik makamında hak iddia ediyorlardı.<sup>311</sup> Anlaşmazlıklar ve ihtilaflar yüzünden 4 ay boyunca boş kalan valilik makamına geçici süreliğine adliye işlerinin halledilmesi için Abdurrahman b. Kusayr el-Lahmî başa geçirildi.<sup>312</sup>

Kayslı Sumeyl b. Hâtim Endülüs valiliğine sırasıyla bir yıl Kaysî bir yıl Yemenî olmak üzere bir kişinin seçilmesi hususunda bir çözüm yolu teklif etti. Sumeyl'in bu teklifi herkes tarafından kabul edildi. Ancak ilk valinin hangi kabîleden seçileceği meselesi bile bu çözüm yolunun geçici olacağının sinyalini verdi.<sup>313</sup>

Valilik makamına aday olanlardan yukarıda bahsetmiştik. Yemenîlerin aday olan Ebü'l-Hattâr, Sumeyl ve Sevâbe ile olan mücadelesinde yeterince güç ve itibar kaybetmişti. Bu yüzden valiliği yeniden elde edebilmesi zordu. Amr b. Sevâbe ve Yahyâ b. Hureys el-

<sup>309</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 339; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 127.

<sup>310</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 44.

<sup>311</sup> *Ahbârü Mecmû'a*, s. 59; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 375.

<sup>312</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 44; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 98-99.

<sup>313</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 44.

Cüzamî ise Kaysîlerin adayı olan Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri karşısında yeterli güce sahip değillerdi. Nitekim, Yahyâ b. Hureys el-Cüzami Reygo idaresinin kendisine verilmesi ile adaylıktan çekilmişti.<sup>314</sup>

Kaysîlerin adayı olan Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri'ye geldiğimiz zaman, kendisi dinine düşkün, kabîleler arası herhangi bir asabiyet mücadelesine karışmamış, kabîlesi tarafından sözü dinlenen önemli bir kimseydi.<sup>315</sup> Ayrıca Yûsuf, Kaysîlerin lideri olan Sumeyl'le de muhâseret yoluyla akrabalık bağlarını güçlendirerek önemli bir desteğe sahip olmuştur. Üstelik, kabîlecilik sisteminde gelenek haline gelen yaşça büyük bir kimsenin kabîle reisi seçilmesi şartı, diğerlerine göre büyük olan Yûsuf için bir avantajdı. Bu yüzden valilikte de geçmişten gelen bu geleneği sürdürmek istemişlerdi. Ayrıca Yûsuf, Kuzey Afrika'nın ilk fatihlerinden olan Ukbe b. Nâfi'nin de torunuydu. Yûsuf'un genellikle Kaysî kabîlesinden olduğu düşünülmesine rağmen kendisi aslen Hz. Peygamber'in kabîlesi Kureyş'in bir üyesiydi. Valilik makamı için Kaysîlerle birlikte Endülüs'teki Berberîlerin de desteğini alan Yûsuf, bu yüzden diğer adaylara göre daha güçlüydü.<sup>316</sup>

Adaylara bakıldığında valilik makamı için akla gelen önemli isimlerden biri de Sumeyl b. Hâtim'dir. Kendisi Kaysîlerin lideri olmasının yanında, Endülüs'ün önceki valilerin dönemlerinde de idare de önemli yetkilere sahip olduğu için, valiliğe aday olması halinde büyük ölçüde destek toplayabilirdi. Ancak incelediğimiz kaynakları göz önünde bulundurduğumuzda asabiyet düşüncesinin devrede olduğu görülmektedir. Çünkü kendi kabîlesinden biri vali olduğu sürece, kimin olduğu o kadar da önemli değildi. Sumeyl'e göre bu durum kişisel bir mesele değil bir kabîle mücadelesiydi. Kaysîlerden birinin vali olması, böylece arka planda da Sumeyl'in idare de söz sahibi olması, onun için yeterliydi.<sup>317</sup> Ayrıca Yûsuf'un yumuşak başlı bir yapıya sahip olması, idare de söz sahibi olmak isteyen Sumeyl için akıllıca bir seçimdi.<sup>318</sup>

Tüm adaylar arasından Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri Endülüs halkı tarafından 128/746 yılında vali ilan edildi.<sup>319</sup> Böylece ilk yıl Kaysîlerden vali seçilirken, ertesi yıl için Yemenîlerden bir kişi vali seçilecekti.<sup>320</sup>

<sup>314</sup> *Ahbârü Mecmû'a*, s. 58; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 50.

<sup>315</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 375.

<sup>316</sup> Kennedy, *History of Muslim Spain*, s. 27-28; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 49-50.

<sup>317</sup> Kennedy, *History of Muslim Spain*, s. 27; İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 60; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 50.

<sup>318</sup> İbnü'l Kütüyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 74; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 376; Münis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 232.

<sup>319</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 498; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 129.



Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri Endülüs halkı tarafından oy birliğiyle vali seçilmesine rağmen Ebü'l-Hattâr bu makama kendisini layık gördüğü için, onun valiliğini kabul etmedi.<sup>321</sup> Yemenîleri bu konuda desteğini toplayarak, ilk önce Yûsuf tarafından adaylıktan çekilmesi durumunda Reygo valiliğine getirilen Yahyâ b. Hureys'i valilik görevinden aldı. Bunun üzerine Yusuf'un valiliğine karşı olduğunu bilen Yahyâ, Ebü'l-Hattâr'a kendi taraftarlarının daha çok olduğunu, bu yüzden Yûsuf'u valilikten indirmeleri durumunda Endülüs valiliğinin kendisine devredilmesini şart göstererek, Ebü'l-Hattâr ile birlikte hareket edeceğini belirtti. Ancak Ebü'l-Hattâr, Yahyâ b. Hureys'i Reygo valiliğinden azlettiğini, bu yüzden Endülüs valiliğinin kendisinin hakkı olduğunu savundu. Bu tartışmalara rağmen Ebü'l-Hattâr ve Yahyâ b. Hureys güçlerini birleştirerek Yemen, Kudaa, Himyer, Kinde ve Mezhic kabîlelerinin desteğini alırken, Yûsuf b. Abdurrahman Kays ve Rebîa kabîlelerinin desteğini almıştı.<sup>322</sup>

Endülüs'ün Valiler dönemindeki asabiyet mücadeleleri halk arasındaki kutuplaşmayı iyice artırmıştır. Öyle ki, Endülüs halkından Yemenî veya Kaysî kabîlelerden herhangi birinin grubuna dâhil olmayan kimse kalmamıştır. Zaten geçmişten bu yana devam eden Kaysî-Yemenî mücadelesi, diğer Arap kabîlelerinin de kesin bir şekilde iki gruptan birine desteklemesiyle birlikte, Endülüs Arapları ikiye bölünmüştür. Bu bölünme taraflar arasındaki asabiyeti şiddetlendirmiştir. Böylece iki grup arasında savaş hazırlıkları başlamıştır.

### 3.4.1. Şekünde (Secunda) Savaşı

Savaş hazırlıklarını tamamlayan Ebü'l-Hattâr ve Yahyâ b. Hureys, Kurtuba'nın dışında kalan Şekünde adında bir köyde karargah kurdular.<sup>323</sup> Yûsuf b. Abdurrahman ve Kaysî lider Sumeyl'de bir süre sonra bölgeye ulaştılar. İbnü'l-Esîr, İslâm tarihinde Sıffin'den sonra Müslümanlar arasında böyle üzücü bir savaşın görülmediğini söylemektedir.<sup>324</sup> Şekünde savaşı, iki grup arasında, mızraklar ve kılıçlar kırılıncaya kadar devam etmiştir. Yemenîlere göre Kaysîlerin sayıca az bir üstünlüğe sahip olmasına rağmen, iki grupta sayı bakımından azdı. İki taraf arasında çok fazla kardeş kanının döküldüğü bir savaş meydana gelmesine rağmen bir sonuç elde edilemedi.<sup>325</sup>

<sup>320</sup> *Doğuştan Dünüme Büyük İslâm Tarihi*, IV, 99.

<sup>321</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 59.

<sup>322</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 59; Fikri, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 18.

<sup>323</sup> İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, 74; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 375; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 131.

<sup>324</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 375.

<sup>325</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 60; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 492; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 45; Fikri, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 30.

Müslümanlar arasında meydana gelen çetin mücadeleye rağmen iki taraf da muzaffer olamayınca Sumeyl, Kurtuba esnafından yardım isteyerek savaşı nihayete erdirecek bir çözüm buldu. Bunun üzerine Yusuf mevlası Hâlid b. Yezîd'i Kurtuba'ya gönderdi. Kurtuba'dan 400 kişilik bir grup teçhizatlarıyla birlikte geldiğinde Ebü'l-Hattâr ve Yahyâ b. Hureys taraftarı Yemenîler güçlerini kaybetmeye başlamışlardı. Yeni gelen kuvvetle birlikte Ebü'l-Hattâr taraftarlarının önemli bir kısmı savaşta ölürlen bir kısmı da teslim oldu. Savaşı kaybettiklerini görünce kabîlesinden yardımın ulaşması umuduyla bir değirmen tahtası altına saklanan Ebü'l-Hattâr, esir olarak alındıktan sonra Sumeyl tarafından öldürüldü.<sup>326</sup>

Sumeyl, savaşta elde ettiği esirleri Kurtuba'ya götürerek onları burada bir kilisede topladı ve teker teker öldürmeye başladı. Ebû Atâ Kâsım, Sumeyl'i durdurmak için yanına geldiğinde çoktan yetmiş esiri öldürmüştü. Ebû Atâ'nın ısrarlarına rağmen Sumeyl, bunun kavminin şerefi olduğunu söyleyerek esirleri kılıçtan geçirmeye devam etti. Netice de Ebû Atâ," Eğer öldürmeyi bırakmazsan Şamlıları çağırırım" deyince Sumeyl durmak zorunda kaldı. Böylece bu savaştan sonra Kaysî lider Sumeyl'in gücü ve itibarı daha da arttı. Endülüs valisi Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri olsa da, idare de Sumeyl daha fazla etkin durumdaydı.<sup>327</sup>

Sumeyl'in devlet yönetimindeki nüfuzunun artmasıyla Yûsuf b. Abdurrahman'ın etkisinin azalması üzerine, vaziyetten hoşnut olmayan Yûsuf, Sumeyl'i Sarakusta'daki zayıf olan Yemenîleri ıslah etmesini öne sürerek Sarakusta valisi ilan etti.<sup>328</sup> Sumeyl kısa bir süre içinde Sarakusta halkına iyi hizmetlerde bulunarak onların desteğini almış ve böylece nüfuzu daha da artmıştır. Fakat 136/754 yılında Âmir el-Abderî isminde bir Kaysî lider, Yemenîlerin de desteğini alarak Sumeyl b. Hâtim'den Sarakusta'yı almak için harekete geçti.<sup>329</sup>

### 3.4.2. Âmir el-Abderî İsyanı

Âmir el-Abderî, Yûsuf b. Abdurrahman'ın ve daha önceki valilerin dönemlerinde Endülüs'te düzenli olarak yapılan mevsimlik seferlere öncülük etmiştir. Bu yüzden Endülüs halkı arasında saygınlığı ve nüfuzu artan Âmir el-Abderî, kısa bir zaman içerisinde Kaysîler arasında Sumeyl b. Hâtim'den daha fazla taraftar toplayarak Endülüs valiliğine talip olmuştur. Âmir, kendi yaptırdığı şehrinde ikamet ederek, orada Yûsuf b. Abdurrahman'ı valilikten

<sup>326</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 60; İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 74; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 376; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 45; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 126-131.

<sup>327</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 60; İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 74; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 376; Fikri, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 18.

<sup>328</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 62.

<sup>329</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 103; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 53.

indirme hususundaki amacını gerçekleştirmek için hazırlıklara başlayan Âmir, Yûsuf b. Abdurrahman'ın Yemenîlere karşı yaptığı kötü muameleye daha fazla katlanamadı ve isyan etmeye karar verdi. Ancak öncesinde Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan kendisini Endülüs valisi ilan etmesini istedi. Bunun üzerine Âmir, Endülüs valisi oldu.<sup>330</sup>

Âmir el-Abderî'nin kendisini valilikten indirmek için hazırlık yaptığını haber alan Yûsuf, Sumeyl ile irtibata geçerek Âmir'i öldürme kararı aldılar. Öldürüleceği haberini alan Âmir, Yûsuf karşısında yeterli güce sahip olmadığı için Sumeyl ile mücadele etmeye karar verdi. Sumeyl o sırada Sarakusta bölgesinde valiydi. Bunun üzerine Âmir, kendilerine zulmeden Kaysî Yûsuf ve Sumeyl'e karşı sayıca fazla olan Yemenîlerin desteğini almayı düşünerek Sarakusta üzerine harekete geçti.<sup>331</sup> Âmir, Sarakusta'daki Kaysî lider Hubab b. Revâha ile anlaşarak Yemenî ve Berberîlerin desteğini aldılar. Sumeyl kendisine karşı birleşen Âmir ve Hubab üzerine askerlerini gönderdi ancak başarısız oldu. Bunun üzerine Yûsuf b. Abdurrahman'dan yardım istedi. Ancak Yûsuf'un yardım etmemesi üzerine bu sefer İlbîre ve Ceyyan şehirlerinde ikamet eden Kayslılardan destek istedi.<sup>332</sup> Kabîle asabiyetine göre yardıma ihtiyacı olan üyeye yardım edilmesi şeref meselesi olduğu için Kaysîlerin çoğu yardım etmek için birleşti.

Kilab kabîlesi lideri Süleyman b. Şihâb komutasında Sumeyl'e yardım etmek için bir araya gelen kabîleler Sarakusta üzerine harekete geçtiler. Âmir tarafından kuşatılan şehirde 7 ay boyunca tutsak kalan Sumeyl, Kaysîler'in liderliğindeki kabîlelerden oluşan yeni kuvvetlerin bölgeye ulaştığı haberini almasının ardından şehrin korunması için tedbirleri fazlalaştırdı. Destek birlikleri kuşatmayı kaldırarak Sumeyl'i kurtardılar. Bundan sonra Sumeyl, Kurtuba'ya döndü. Ancak Yusuf tarafından Tuleytula valiliğine atanarak tekrar Kutuba'dan gönderildi.<sup>333</sup>

Âmir el-Abderî isyanında dikkat çekmemiz gereken nokta, Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'dur. Endülüs'te Kaysî bir vali mevcutken, yine Kaysî bir lider Âmir'i vali tayin etmesi, Endülüs'ün içinde bulunduğu asabiyet mücadelelerinin daha da şiddetlenmesine sebebiyet vermiştir. Çünkü Yûsuf, Kaysîlerin ve Yemenîlerin ortak kararı sonucunda Endülüs'e vali olarak seçilmiştir. Yûsuf'tan sonra da Yemenî bir lider başa geçecektir. Ancak Abbâsî Halifesinin Âmir'i vali tayin ederek, bir bakıma isyanı desteklemesi, anlaşmanın bozulmasına sebep olmuştur. Çünkü Yemenî bir liderin vali olması gerekirken, tekrar

<sup>330</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 63; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 462-463, 492.

<sup>331</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 63; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 493; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 47.

<sup>332</sup> İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 493; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 53.

<sup>333</sup> İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 493; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 105-106.

Kaysîlerden bir kimseyi vali ilan etmiştir. Böylece Kaysî ve Yemenîlerin tekrardan karşı karşıya gelmelerinin yanında, Kaysîler de kendi aralarında kabîle içi asabiyet mücadelesi içine girmişlerdir. Çünkü Yûsuf ve Sumeyl'i desteklemek için bazı Kaysî kabîleler, yine bir Kaysî olan Âmir üzerine yürümüşlerdir. Bu durum ilerde Kaysîler açısından olumlu sonuçlanmayacaktır.

### 3.5. Yûsuf b. Abdurrahman'a Karşı Âmir b. Abderî ve Hubab b. Revâha İttifakı

Sarakusta bölgesinde yaşayan Hubab b. Revâha, saygın ve güç sahibi Kaysî bir liderdir. Sumeyl'in Kurtuba'ya dönmesinin hemen ardından Âmir ve Hubab b. Revâha ittifak anlaşması yaparak Kaysî, Berberî ve bazı Yemenî kabîlelerin de desteğini aldıktan sonra Sarakusta'yı 137/755 yılına kadar işgal altında tuttular.<sup>334</sup>

Endülüs valisi Yûsuf b. Abdurrahman ise Sarakusta'yı işgalden kurtarmak için Abdullah b. Hâlid ve Ebû Osman Ubeydullah'ı görevlendirdi. Ancak halkın ortaya çıkan kıtlık sebebiyle mücadele edecek güçlerinin olmadığını söyleyen Ebû Osman ve Abdullah'a Vali Yûsuf b. Abdurrahman tarafından halka dağıtılması için bin dinar verildi. Ancak bu ikisi parayı halka dağıtmayarak Abdurrahman b. Muâviye Endülüs'e geldiğinde ona katılabilmek amacıyla Ümeyyeoğullarına verdiler. Yûsuf b. Abdurrahman ise kendi askerlerini alarak Sarakusta üzerine harekete geçti. Yûsuf şehre ulaştığında mücadele etmek istemeyen şehir halkı, Âmir ve Hubab'ı yakalayarak valiye teslim ettiler. Yûsuf, bazı komutanların ısrarı üzerine ikisini öldürmek yerine hapsedti.<sup>335</sup>

Yûsuf b. Abdurrahman Sarakusta'da bir müddet dinlendikten sonra, bu bölgeye yeni bir vali tayin etti. Ardından Sumeyl'e yardım etmek üzere gelen Kaysî Süleyman b. Şihâb komutasında bir orduyu Cillikiye bölgesine gönderdi. Sarakusta'daki bazı düzenlemeleri yaptıktan sonra Kurtuba'ya doğru yola çıkan Yûsuf, Remle vadisine ulaştığı esnada, Süleyman b. Şihâb komutanlığında Cillikiye bölgesine gönderdiği askerlerin birçoğunun öldürüldüğü, geriye kalan bir kısmının ise Sarakusta valisinin yanına sığındığı haberini aldı. Ancak Süleyman b. Şihâb'ın öldürüldüğü haberine güçlü bir muhalifinden kurtulduğu için üzülmeydi. Hemen ardından esir aldığı Âmir ve Hubab'ı, Sumeyl'in etkisinde kalarak öldürttü.<sup>336</sup>

<sup>334</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 64; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 462; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 52.

<sup>335</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 54; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 107-108.

<sup>336</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 108.

Yûsuf, muhalifleri Âmir ve Hubab'ı öldürttüktan sonra Sumeyl ve Hâlid b. Zeyd ile birlikte artık kendisine karşı koyacak bir gücün kalmamasını kutluyorlardı. Ancak bu zafer kutlamasının hemen ardından Kurtuba'dan gelen bir elçi, Abdurrahman ed-Dâhil'nin Abbâsî suikastçılarından kurtularak,<sup>337</sup> Endülüs'e geldiğini ve iktidarı ele geçirmek için Kurtuba üzerine harekete geçtiğinin haberini aldı.<sup>338</sup>

Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e geçmesi, yeni bir dönemin başlayacağını habercisi olmuştur. Yûsuf, Abdurrahman'ın nüfuzunun farkında olduğu gibi, Endülüs'te kendisine muhalif olan Yemenîler, Berberîler ve Müvelledûn'un, Abdurrahman'ı destekleyeceğinin de farkındadır. Artık Endülüs'te başka bir dönem başlayacaktır.

#### 4. ENDÜLÜS'TE EMİRLİK DÖNEMİNDE KAYSÎ – YEMENÎ ASABİYETİ (756-929)

Çalışmamızın bu bölümünde, Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e gelişinden III. Abdurrahman'ın kendisini halife ilan edeceği zamana kadar geçen süreçte meydana gelen Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelelerinden ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğiz.

##### 4.1. Emîrlik Dönemine Genel Bir Bakış

Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e gelmesiyle birlikte yeni bir dönem başladı. Endülüs, Abdurrahman'ın 756 yılından itibaren fiilen Abbâsîlerin idaresinden ayrılarak Endülüs'ün küçük devletlere bölündüğü 1031 yılına kadar Emevî hanedanının hâkimiyeti altında yerel emîrler tarafından bağımsız bir şekilde yönetilmiştir.<sup>339</sup> Ancak 929 yılında III. Abdurrahman'ın halife ünvanını kullanmasıyla birlikte emîrlik halîfeliğe dönüşmüştür. Bu süre içerisinde sekiz emîr yönetime geçmiştir.

Endülüs Emevî devletinin ilk emîri, Abdurrahman ed-Dâhil'dir (756-788). Ardından sırasıyla I. Hişam (788-796), I. Hakem (796-822), II. Abdurrahman (822-852), I. Muhammed (852-886), Münzir (886-888), Abdullah (888-912), III. Abdurrahman (912-929) olmak üzere bağımsız Endülüs Emevî devleti sekiz emîr tarafından yönetilmiştir. Endülüs'te 929-1031 yılları arası ise halifelik dönemi olarak adlandırılmaktadır.<sup>340</sup> Bu sebeple biz 756-929 tarihleri arasında meydana gelen Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelelerini ele alacağız.

<sup>337</sup> Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 55.

<sup>338</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 31.

<sup>339</sup> Rahman, *İslâm Tarihi Kronolojisi*, s. 168; İmamüddin. *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 74; Özdemir, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 88.

<sup>340</sup> Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 212-214.

#### 4.2. Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e Girişi

Abdurrahman ed-Dâhil, 750 yılında son Emevî Halifesi Mervân b. Muhammed'in öldürülmesiyle Abbâsî katliamından kaçarak Endülüs'e geçerken yarımada bulunan Yemenîler, Berberîler ve Müvelledûn'un desteğini almıştı. Endülüs idaresinde bulunan Yûsuf b. Abdurrahman'ı destekleyen Kaysîler ise, Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e gelmesinden memnun olmadıkları gibi iktidar mücadelesinde de muhalif taraf olmuşlardı.<sup>341</sup>

Abdurrahman b. Muâviye, Şam'dan beraber kaçtığı mevlâsı Bedr ile ilk önce Afrika'ya geçti. Bir süre Barca da saklandı. Sonra Tahort kralı Benî Rüstem'e sığındı.<sup>342</sup> Ardından da Sebte'nin güneyindeki dağlık bölgede yaşayan berberi Benî Nefze<sup>343</sup> ve Benî Zenata kabîlelerinden koruma talep etti. Berberî Zenata kabîlesinin yanına yerleşti. Ardından Endülüs'ün durumu hakkında bilgi toplamak, orada İlbîre ve Ceyyan toraklarına yerleşmiş olan sayıları 400 veya 500 ulaşan Emevî ailesine durumunu danışmak ve oraya geldikleri zaman nasıl karşılanacakları hususunda halkla istişare etmesi amacıyla mevlâsı Bedr ve bir heyeti yazdığı bir mektupla Endülüs'e gönderdi.<sup>344</sup> Abdurrahman mektubunda Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in torunu olduğu için Endülüs halifeliğinde hakkı olduğunu belirterek, yarımada'daki Emevîler'in nüfuz sahibi kimseleriyle ve mevalisiyle iletişime geçerek kendisi için yarımada'da bir zemin hazırlanması konusunda Endülüs'teki Ebû Osman b. Ubeydullah'dan yardım istedi.<sup>345</sup>

Abdurrahman'ın mektupta bahsettiği önemli noktalardan biri de Kaysîlerin Endülüs valisi Yûsuf b. Abdurrahman'ı desteklemesi üzerine, Ebû Osman'ın mutlaka Yemenîlerle temasa geçerek onlara güvenmesidir.<sup>346</sup> Ayrıca kabîleler arasındaki rekabet ve anlaşmazlıklardan dolayı, bu mektup hakkında sadece güvendiği kimselere bahsetmesidir.<sup>347</sup>

Ebû Osman bu mektuptan ilk olarak akrabası olan Abdullah b. Hâlid'e bahsetti.<sup>348</sup> Ardından Sarakusta kuşatmasında kendisine yardım etmeyen vali Yûsuf b. Abdurrahman ile arasında bulunan anlaşmazlıktan dolayı Sumeyl b. Hâtim'e güvenebileceklerini düşünerek bu

<sup>341</sup> Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, IV, 180; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 107.

<sup>342</sup> Dozy, *Spanish İslâm*, s. 166-167.

<sup>343</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 66; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 494; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 150; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 387.

<sup>344</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 66; Dozy, *Spanish İslâm*, s. 166-167; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 151; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 387-388; Algül, *İslâm tarihi*, III, 446.

<sup>345</sup> İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 74; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 30; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 151.

<sup>346</sup> Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 388.

<sup>347</sup> Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 328.

<sup>348</sup> İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 74.

mektuptan bahsettiler. Çünkü Abdurrahman, mevlâsı Bedr'i Sumeyl ile özel bir görüşme yapmaları ve anlaşmaları konusunda tembihlemiştir.<sup>349</sup> Sumeyl kabilesinden çekindiği için bir süre düşündükten sonra Abdurrahman ed-Dâhil'e Endülüs'e geçmesi hususunda destek olacağını ve onun tarafında yer alacağını anlatan bir mektup yazdı.<sup>350</sup> Ancak Ebû Osman'ın Sarakusta'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra Sumeyl kararından vazgeçtiğini bildirdi.<sup>351</sup> Bunun üzerine Bedr, Ebû Osman ve etrafındakiler Kaysîlerle görüşmekten vazgeçerek Yemenîlerin desteğini almaya karar verdiler.<sup>352</sup> Öyle ki, neredeyse bu konudan bahsettikleri her Yemenî, Abdurrahman b. Muâviye'yi destekleyeceğini söyledi.<sup>353</sup>

Yemenîler dışında Sümame b. Alkame ve Vehb b. el-Esfar gibi yarımada Ümeyyeoğullarına mensup kişiler de Abdurrahman'ı Endülüs'e geçişinde destekleyeceklerini haber verdiler.<sup>354</sup> Bunun üzerine Bedr ve etrafındakiler, bir gemi ile Kuzey Afrika'ya geçerek Endülüs'teki durumdan Abdurrahman b. Muâviye'yi haberdar ettiler. Yemenîler Abdurrahman'ın Kuzey Afrika'dan getirilmesi için 20 kişilik bir gemi gönderdiler.<sup>355</sup> Endülüs'te iktidar için mücadele etmeye karar veren Abdurrahman 137/755<sup>356</sup> yılında Almunecar'a geçti.<sup>357</sup>

Abdurrahman'ın Almunecar'a geçmesiyle birlikte Vali Yûsuf b. Abdurrahman ile Abdurrahman arasındaki iktidar mücadelesi, Kaysîler ile Yemenîler arasında Emîrlik döneminde meydana gelen asabiyet mücadelelerinin ilk habercisi olmuştur. Endülüs'teki Berberîler'in önemli bir kısmı Abdurrahman'ı desteklese de, her halükarda Berberîler, Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelesinde, kendi menfaatlerini düşünerek hareket eden bir gruptur. Ayrıca ordunun önemli bir kısmının da Berberîlerden oluşması, bu mücadelede taraflardan birinde yer almalarını mecburi kılmıştır.

<sup>349</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 66-67; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 30; Dozy, *Spanish İslâm*, 168-169.

<sup>350</sup> İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 74; Azizur Rahman, *The Story Of İslâmîc Spain*, s. 57.

<sup>351</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 54; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 30; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 151; Azizur Rahman, *The Story Of İslâmîc Spain*, s. 57.

<sup>352</sup> Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 328.

<sup>353</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 494; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 31; Azizur Rahman, *The Story Of İslâmîc Spain*, s. 57.

<sup>354</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 494; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 31; Azizur Rahman, *The Story Of İslâmîc Spain*, s. 57.

<sup>355</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 494; Chejne, *Muslim Spain*, s. 14.

<sup>356</sup> Abdurrahman b. Muaviye'nin Endülüs'e geçtiği tarih ile ilgili kaynaklarda farklı rivayetlere rastlanmaktadır. Bazıları ise Abdurrahman'ın İlbire sahillerinde bulunan Almunecar'a çıkışını 137-138/755 yılını verirken (Haccî, *Târihu'l-Endelüs*, s. 131; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, s. 112; Dozy, *Spanish İslâm*, s. 168.), bazı eserler 138/756 yılını vermektedir (Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 328; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 87).

<sup>357</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 112; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 152; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 108-109.

### 4.3. Abdurrahman b. Muâviye – Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri Mücadelesinde Kaysîler ve Yemenîler

Abdurrahman b. Muâviye'nin Almunecar'a çıktığını haber alan Yûsuf b. Abdurrahman, Sumeyl başta olmak üzere danışmanlarıyla bu konu hakkında görüşmeler yapmaya başladı. Abdurrahman b. Muâviye ise İşbiliye'den, İsa b. Musâvir idaresindeki Kûrye'den, Gıyâs b. Alkame el-Lahmî idaresindeki Şezûne'den biat almaya başladı. Ona biat edenler arasında Berberîler, Kaysîler ve çoğunlukla Yemenîler vardı.<sup>358</sup> Ayrıca görevlendirdiği komutanlardan Yûsuf b. Buht, Ürdünlüler'den, Abdullah b. Hims ve Temmâm b. Alkame Filistinliler'den biat aldı.<sup>359</sup>

Yûsuf b. Abdurrahman danışmanlarıyla yaptığı görüşmede Sumeyl'in de etkisinde kalarak Abdurrahman b. Muâviye ile anlaşma yoluna gitmeye karar verdi.<sup>360</sup> Çünkü Abdurrahman b. Muâviye ile aralarında meydana gelebilecek bir askeri karşılaşma riskli olabilirdi. Bu yüzden içerisinde kâtibi ve mevlâsı olan Hâlid b. Yezid'in, Ubeyd b. Ali ve Emevî İsa b. Abdurrahman'ın bulunduğu heyeti Abdurrahman'a gönderdi. Yûsuf, heyetle gönderdiği mektupta muhtemel bir saygısızlık durumuna rağmen danışmanlarının tavsiyesiyle Abdurrahman'a kızıyla evlenmesini teklif etti. Ayrıca İlbîre ya da Reygo bölgesinin valiliğini, bunun yanında arazi, para ve barış içerisinde yaşayacağı güvenli bir hayat teklif etti. Ancak Abdurrahman, taraftarlarının kışkırtması sonucu alaycı bir tavırla teklifleri reddetmesi sonucu anlaşma feshedildi.<sup>361</sup>

Bu kısımda değinmek istediğimiz üç husus mevcuttur. Bunlardan ilki, Abdurrahman'ın Endülüs'te kısa bir sürede önemli bir sayıda taraftar toplamasıdır. Abdurrahman b. Muâviye, Endülüs'e gelmeden önce yaptığı planlar sayesinde taraftar toplayabilmişti. Endülüs'e geçtikten sonra da, Yûsuf ile karşı karşıya gelmeden önce de kendisine destek veren pek çok kişi olmuştur. Bu durum Şam'dan Endülüs'e mülteci olarak gelmiş olan Abdurrahman b. Muâviye'yi, Yûsuf karşısında daha güçlü bir konuma getirmiştir.

İkinci husus ise Abdurrahman'ı destekleyenler arasında çoğunluğu Yemenîlerin oluşturmasıdır. Burada üzerinde duracağımız husus, Yemenîlerin Abdurrahman'ı bu derede desteklemesi, Kaysî Yûsuf b. Abdurrahman'ın yönetiminden memnun olmadıklarını

<sup>358</sup> İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi 'l-Endelüs*, s. 75; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi 't-Târih*, V, 494; Makkarî, *Nefhu 't-Tib*, I, 328; Fikrî, *Kurtuba fi 'l-Asri 'l-İslâmî*, s. 31.

<sup>359</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü 'l-Mugrib*, III, 54; İnan, *Devletü 'l-İslâm fi 'l-Endelüs*, I, 152.

<sup>360</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 81; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi 't-Târih*, V, 495.

<sup>361</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü 'l-Mugrib*, III, 54; Süfi, *Târihu 'l-Arab*, s. 49-50; İnan, *Devletü 'l-İslâm fi 'l-Endelüs*, I, 153; Dozy, *Spanish İslâm*, s. 390; Chejne, *Muslim Spain*, s. 14; İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 73, Azizur Rahman, *The Story Of İslâmic Spain*, s. 59; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 390.



göstermektedir. Bu sebeple Yûsuf'a muhalif olarak gelenler Abdurrahman'ı desteklemekte gecikmemişlerdir. Yemenîler, Abdurrahman'dan bağımsız bir şekilde isyan ederek kendi içlerinden birini, vali adayı olarak gösterebilirlerdi. Ancak kanaatimize göre Abdurrahman b. Muâviye'nin daha güçlü olduğunu düşünerek, Yûsuf'u azledebilmek için Abdurrahman'ın yanında yer almışlardır.

Üçüncü husus ise, Yûsuf'un anlaşmaya varmak amacıyla Abdurrahman'ın kızıyla evlenmeyi teklif etmesidir. Kabîlecilik sisteminde farklı kabîleler arasında bir bağ kurabilmenin yollarından biri de evliliklerdir. Nesep ortaklığından sonra hakikî asabiyet bağına en yakın olan bağ evlilikle kurulan bağdır. Bu sebeple Yûsuf'un evlilik teklifinin altında yatan asıl neden Endülüs valiliğinde kalabilmek olsa da, evliliğin olması halinde kurulacak olan asabiyet bağı, Abdurrahman'ı da kapsayacaktır. Böylece iki grup arasında savaş olmadan bir anlaşmaya varılacaktır. Ancak bu teklif, Abdurrahman b. Muâviye tarafından kabul edilmemiştir.

#### 4.4. Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs Emîri Oluşu

Abdurrahman tekliflerini reddetmesinin ardından Endülüs idaresini ele geçirmek için savaş hazırlıklarına başladı. Ayrıca diğer bir koldan görevlendirdiği elçilerle başka bölgelerde biatlarını almaya devam etti. Abdurrahman Almunecar'dan harekete geçti. Bazı şehirlere de uğrayarak Kurtuba'ya ilerleyen Abdurrahman, geçtiği bölgelerde halkın yoğun ilgisi ile karşılaştı. Kurtuba'ya ulaşmadan önce İşbîliye'ye de uğradı. Buradan ayrıldığı esnada askerlerinin sayısı üç bine<sup>362</sup> ulaşmıştı. Yûsuf ise Tuleytula ve Mürsiye bölgelerinden askerler toplayarak büyük bir ordu ile Abdurrahman'ın ilerleyişini durdurmak için el-Musâre bölgesinde ikamet etti.<sup>363</sup>

Vâdiu'l-Kebir nehrinin iki yakasında karargah kuran taraflar, sulh maksadıyla birbirlerine elçi gönderdiler. Ancak Abdurrahman, Endülüs idaresini ele geçirme hususundaki kararından vazgeçmedi.<sup>364</sup> Ertesi gün nehrin el-Musâre bölgesindeki kısmından Abdurrahman ve 10.000 kişilik ordusu karşıya geçmesiyle 138/756 yılında savaş başladı. Yûsuf'un askerlerinin bölünmesi ve etrafından ayrılması sebebiyle Abdurrahman'ın ordusu karşısında

<sup>362</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 55; Kennedy Abdurrahman b. Muaviye'nin askerlerinin sayısının 2.000 olduğunu söylemektedir (Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 31). İmamüddin ise Abdurrahman'ın askerlerinin sayısının 10.000 olduğunu belirtmektedir (İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 75).

<sup>363</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 81; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 55; İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 75; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 31; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 157.

<sup>364</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 81.

yenildi.<sup>365</sup> Yûsuf, ilk önce Kurtuba yakınlarındaki bir dağa daha sonra ise Tuleytula'ya sığındı. Sumeyl ise Ceyyan'a sığındı.<sup>366</sup> Abdurrahman zaferinin ardından Kurtuba'yı hâkimiyeti altına aldı ve orada genel bir af çıkararak Endülüs halkına mallarını geri verdi. Böylece Abdurrahman yönetimi ele geçirerek Endülüs Emevî devletinin emîri oldu.<sup>367</sup>

Abdurrahman b. Muâviye Endülüs'te hâkimiyetini ilan eden ilk emîr olduğu için I. Abdurrahman ed-Dâhil diye bilinmektedir. Künyesinin ed-Dâhil olmasının sebebi ise Emevî ailesine mensup bir kişi olarak Endülüs'e hâkim olan ilk kişi olmasıdır. Kendisine Kureyş doğanı da denilmektedir.<sup>368</sup> Seçkin yetenekleri sayesinde Endülüs halkı tarafından çabucak benimsenerek kısa bir sürede bağımsız bir Endülüs Emevî devletini kurmasına rağmen, Kureyş kabîlesine mensup olması, Abdurrahman b. Muâviye için bir dezavantaj oluşturmuştur. Çünkü geçmişten bu yana süregelen kabilecilik sisteminin temel taşı olan asabiyet düşüncesi Endülüs'te de hâkim olmuştur.<sup>369</sup>

Abdurrahman'ın iktidar için rakipleri karşısında pek çok avantajı vardı. O Ümeyyeoğullarından ve Peygamberin kabilesi Kureyşe mensuptur. Endülüs'te onun dışında önceki Vali Yûsuf b. Abdurrahman'da dâhil olmak üzere Kureyş kabîlesine mensup başka kimselerde vardır. Emevî halifeleri doğu İslâm dünyası tarafından şiddetle reddedilirken, Endülüs'teki Suriyeliler tarafından sempati ile karşılanmalar da yeterli saygıyı görmemişlerdir. Çünkü Şam ile Endülüs arasındaki mesafenin uzaklığı, Endülüs'ün yarı bağımsız bir şekilde yönetilmesine sebep olmuş, böylece Emevî halifelerine halk tarafından pek fazla itibar gösterilmemiştir. Ayrıca Abdurrahman'ın babası Muâviye'nin, Abdurrahman küçük bir çocukken vefat etmesi üzerine devlet yönetiminde siyasî bir tecrübeye sahip olamamıştır.<sup>370</sup> Siyasî tecrübesinin olmamasının olumsuz etkileri olsa da kuvvetli bir zekaya sahip olan Abdurrahman, Endülüs'te karşılaştığı pek çok sorunun altından kalkmıştır.

Abdurrahman her şeye rağmen Emevî hanedanından olmasının avantajlarından faydalanmıştır. Endülüs'teki Emevî mevalisinin desteğinin yanında, yarımada yanında getirdiği 500 kişiyle Abdullah b. Hâlid, Kınnesrin ordusu komutanlarından Yûsuf b. Buht ve daha birçok önemli komutan Abdurrahman'ı desteklemiştir. Ayrıca Abdurrahman'ın

<sup>365</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 31.

<sup>366</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 56; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 32.

<sup>367</sup> İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 8; Chejne, *Muslim Spain*, 15; Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 393; İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 75-76; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 115; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 109-110.

<sup>368</sup> İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 9; Süfi, *Târihu'l-Arab*, s. 46.

<sup>369</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 31; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 119; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 31-32.

<sup>370</sup> Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 32; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 110.

Endülüs'ün iktidarını ele geçirmesiyle birlikte, emîre destek olmak amacıyla Emevî ailesinden pek çok kişi de yarımada gelmiştir. Onların gelmesiyle birlikte Abdurrahman kendi kabilesi ve mevalilerin desteğine dayanan bir devlet sistemi kurmuştur. Böylece emîr olma sürecinde kendisine destek olan Berberî, Yemenî ve diğer gruplarla arasına mesafe koyarak bağımsız bir yönetim kurmayı hedeflemiştir.<sup>371</sup>

#### 4.5. Abdurrahman b. Muâviye'nin Kaysîlerle Asabiyet Mücadelesi

Abdurrahman b. Muâviye Endülüs'te iktidarı ele geçirdiğinde, yarımada'nın önceki yöneticilerinin kendi taraftarları başta olmak üzere halk üzerindeki otoriteleri zayıftı. Eyaletlerdeki gerçek yetki yerel liderlerin elindeydi. Bu yüzden Abdurrahman'ın Endülüs'teki asıl amacı, özellikle Müslümanların yaşadıkları bölgelerde emîrin otoritesini genişletmekti.<sup>372</sup>

Abdurrahman Endülüs'teki otoritesini genişletirken karşılaştığı ilk problem, Yûsuf b. Abdurrahman ve Sumeyl b. Hâtim ile ilgiliydi. Çünkü yenilgilerine rağmen hâlâ mücadele etmekten vazgeçmeyen Yûsuf ve Sumeyl'in kalan güçlerinin yıkılması gerekiyordu. Yûsuf b. Abdurrahman, yenilgisinin ardından Tuleytula'ya kaçtı. Sumeyl ise Ceyyan bölgesine sığınarak orada iktidarın yeniden ele geçirilmesi için Kaysîlerin çoğunlukta olduğu bir ordu hazırlamaya başladı. Yûsuf ve Sumeyl, Ceyyan bölgesinden askerler toplayarak İlbîre'ye ulaştılar. Mantişa şehrinde durdular ve savaş için beklemeye başladılar. Ayrıca Sumeyl, Yûsuf'un da oğlu Abdurrahman'ı Kurtuba'ya gitmesi ve hükümet sarayını işgal etmesi, ayrıca oradaki Kaysîlerle görüşmesi için teşvik etmesini istedi.<sup>373</sup>

Yûsuf ve Sumeyl'in yeni bir savaş hazırlığı içinde olduğunu ve askerleriyle birlikte harekete geçtiğini haber alan Abdurrahman b. Muâviye, Kurtuba'da yaşayan Yemenîler'i ve Emevîlerden bir birlikle, Ebû Osman'ı vekil bırakarak Kurtuba'dan ayrıldı.<sup>374</sup> Abdurrahman'ın Kurtuba'dan ayrıldığını haber alan Yûsuf, oğlu Abdurrahman'ı 500 kişilik bir birlikle Kurtuba'ya gönderdi.<sup>375</sup> Abdurrahman b. Yûsuf, hükümet sarayını kuşatarak Ebû Osman ile birlikte bazı kimseleri esir alarak Yûsuf'un yanına götürmek üzere yola çıktı.<sup>376</sup>

<sup>371</sup> Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 31-32; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 110; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 110.

<sup>372</sup> Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 33.

<sup>373</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 85; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 329; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 31-32; Chejne, *Muslim Spain*, s. 15; Azizur Rahman, *The Story Of Islâmic Spain*, s. 60; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 394; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 115; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 111.

<sup>374</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 85; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 329; Chejne, *Muslim Spain*, s. 15.

<sup>375</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 85; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 31-32.

<sup>376</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 121-122; Chejne *Muslim Spain*, s. 15; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 111.

Abdurrahman ed-Dâhil, 139/757 yılında İlbîre'de Yûsuf ve Sumeyl ile karşılaştı. Abdurrahman'ın gücü ve savaşmak konusundaki kararlılığı üzerine Yûsuf ve Sumeyl, Abdurrahman ile anlaşma imzalamaya karar verdiler.<sup>377</sup> Yûsuf, Abdurrahman'ı Endülüs emîri olarak kabul edeceğini ancak Kurtuba'da yaşamalarına izin verilerek can güvenliklerinin sağlanmasını, mal ve mülklerinin geri verilmesini talep ettiler. Abdurrahman, esir aldıkları Ebû Osman ve diğerlerinin serbest bırakılması ve Kurtuba'da yaşadıkları süre boyunca Abdurrahman'ı sarayında ziyaret etmeleri karşılığında isteklerini kabul etti.<sup>378</sup> Ayrıca Abdurrahman tarafından Yûsuf'un oğulları Ebû Zeyd Abdurrahman ve Ebu'l-Esved Muhammed kısa bir süreliğine Kurtuba sarayında rehin tutulmak üzere anlaşıldı.<sup>379</sup> Abdurrahman'ın destekçileri Yemenî iken Yûsuf'un destekçileri Kaysî idi. Bu yüzden bir arada yaşamaya karar veren bu iki grup, aralarındaki anlaşmazlıkların ve rekabetin sakinleşmesi, iç huzurun sağlanması, ilerleyen zamanda herhangi bir asabiyet mücadelesinin ortaya çıkmaması için anlaşma yaparak, gelecek için tedbir alınmıştır.

Kaysîler ve Yemenîleri temsilen Yûsuf ve Emîr Abdurrahman arasında yapılan anlaşma, iki grubun kısa süreli de olsa kaynaşmasını sağlamıştır. İki tarafın savaşmadan anlaşması, sadece Yemenîler tarafından değil, toplumun pek çok kesimi tarafından iyi karşılanmıştır. Abdurrahman'ın Endülüs'e geldiğinden bu yana uyguladığı ılımlı ve ölçülü siyasî politika, yarımada'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmasında önemli bir etken olmuştur.

İki taraf arasında imzalanan anlaşmanın ardından karşılıklı talepler yerine getirildi. Yûsuf ve Sumeyl, Kurtuba'da yaşamaya başladılar. Bu süre içerisinde Abdurrahman, Yûsuf ve Sumeyl'e karşı temkinli davranmaya devam etti. Ancak bir süre sonra halkın bir kısmı Yûsuf'un valiliği döneminde kendi mallarını zorla ellerinden aldığını ileri sürerek Abdurrahman'a şikayet ettiler. Mahkemeye taşınan olay, Yûsuf'un haksızlığı ile sonuçlanınca, Yûsuf bu durumdan rahatsız oldu. Bir taraftan da Kurtuba'da ikamet eden Hâşimoğulları, Fihri oğulları ve Kureys kabîlesi mensubu kimseler, Yûsuf'un eski makam ve

<sup>377</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 495; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 329; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 158; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 33; Azizur Rahman, *The Story Of Islâmîc Spain*, s. 60; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 394; Âl-i Ali, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 84.

<sup>378</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 495; Chejne, *Muslim Spain*, s. 15; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 91; Azizur Rahman, *The Story of Islâmîc Spain*, s. 60; Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 394; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 84.

<sup>379</sup> İmamüddin, *Endülüs Tarihi*, s.76; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 122-123; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 158; Chejne, *Muslim Spain*, s. 15; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 91; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 84; Azizur Rahman, *The Story of Islâmîc Spain*, s. 60; Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 394; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 111-112.

mevkîsini kaybetmesinden dolayı, kendileri de nüfuzlarını kaybetmişlerdi. Bu durum sebebiyle Yûsuf'u kızdıran ve isyana çağırın teşviklerde bulunuyorlardı.<sup>380</sup>

İki taraf arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Yûsuf, Abdurrahman ile arasındaki iyi ilişkilerin bozulması sebebiyle isyan etmeye karar verdi. Böyle Yûsuf, Abdurrahman'la yaptığı anlaşmadan üç sene sonra sözünü bozdu.<sup>381</sup> Endülüs halkından kendisine katılmaları konusunda yardım istedi. Ancak başta Sumeyl ve Kaysîlerin önemli şahsiyetleri, Yûsuf'a katılarak Abdurrahman ile aralarındaki anlaşmanın bozulmasını istemediler. Bu yüzden Yûsuf, ilk önce akrabalarının bulunduğu Tuleytula'ya kaçtı.<sup>382</sup> Hemen ardından Mârîde'ye giderek orada taraftar toplamaya başlar. Yûsuf'un kaçtığını ve yeni bir savaş hazırlığı içinde olduğunun haberini alan Abdurrahman, Sumeyl ve Yûsuf'un oğulları Muhammed ve Abdurrahman'ı hapsetti.<sup>383</sup>

Abdurrahman ile Sumeyl arasında Yûsuf'un nerede olduğu ile ilgili konuşma, kabîle asabiyetinin etkisini göstermektedir. Sumeyl, Abdurrahman'a verdiği sözü bozmayarak, iş birliği yapmasına rağmen, Kaysîler olarak destekledikleri Yûsuf'un yerini Abdurrahman'a söylemedi.<sup>384</sup> Asabiyet düşüncesi kardeşin haklı da olsa haksız da olsa ona sahip çıkmayı, korumayı gerektirir. Nitekim, Sumeyl, Emîr Abdurrahman ile yapılan anlaşmanın bozulmasını istemediği gibi, Yûsuf'u bu ayaklanmasında desteklemese bile onu Abdurrahman'a karşı korumuştur. Çünkü kabîle sisteminde bu durum bir şeref meselesidir.

Yûsuf b. Abdurrahman, 20.000 kişilik ordusuyla birlikte İşbîliye'ye doğru harekete geçti.<sup>385</sup> Abdurrahman, İşbîliye'ye bir sene önce Abdülmelik b. Ömer b. Mervân'ı vali tayin etmişti. Abdülmelik'in kendisini yenebilecek bir güce sahip olmadığını düşünen Yûsuf, İşbîliye halkından da kendisine katılan kimselerle Abdurrahman'la karşılaşmak üzere yola koyuldu. Abdurrahman da ordusuyla birlikte İşbîliye'ye doğru gelmekteydi.<sup>386</sup> Bu sırada Abdülmelik'in oğlu babasına yardım etmek amacıyla İşbîliye'ye ulaştı. Abdurrahman bir taraftan Yûsuf üzerine harekete geçerken diğer taraftan onun görevlendirdiği İşbîliye valisi

<sup>380</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 123-124; Chejne, *Muslim Spain*, s. 15; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 84-85; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 112.

<sup>381</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmi*, s. 32.

<sup>382</sup> Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 329; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmi*, s. 32; Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 396.

<sup>383</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 76; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, s. 124-125; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 91; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 84-85; ; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 112.

<sup>384</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 124.

<sup>385</sup> Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 329; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmi*, s. 32; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 158.

<sup>386</sup> Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 396; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 91; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s.85.

Abdülmelik ile oğlu Yûsuf'un üzerine yürüdüler. Yolda iki kuvvet arasında kalacağıının haberini alan Yûsuf, İşbîliye'ye dönerek Abdülmelik ile karşılaştı ve ordusu kısa sürede dağıldı. Bunun üzerine Yûsuf, Tuleytula'ya kaçtı.<sup>387</sup>

Bir rivayete göre Abdurrahman b. Muâviye, Yûsuf'un Tuleytula Valisi Hişâm b. Urvetü'l-Fihri'ye sığınacağını öğrenince İşbîliye valisi Abdullah b. Ömer'e, Yûsuf ve oğlu Abdurrahman'ın öldürülmesini emretmiştir. Bunun üzerine harekete geçen Abdullah b. Ömer Tuleytula'ya kaçan Yusuf ve beraberindekilerden bir kısmını öldürerek başını Kurtuba'ya göndermiştir.<sup>388</sup> Başka bir rivayete göre ise Abdullah b. Ömer, Emîr Abdurrahman'dan herhangi bir emîr almadan Yûsuf'un Tuleytula'ya kaçtığını öğrenince, onu yakalayıp öldürür ve başını Kurtuba'ya göndermiştir.<sup>389</sup>

#### 4.6. Yûsuf b. Abdurrahman ile Ebu'l-Esved Arasındaki Asabiyet Mücadelesi

Yûsuf b. Abdurrahman'ın oğulları Abdurrahman ve Ebu'l-Esved anlaşma şartları gereğince ortam sakinleşinceye kadar rehin alınmış ve Kurtuba'da hapiste tutuluyorlardı. Ancak Yûsuf'un öldürülmesinin ardından Endülüs Emîri Abdurrahman b. Muâviye'nin emriyle büyük oğlu Abdurrahman da öldürüldü. Ancak bazı tarihçilere göre yaşı küçük olduğu için öldürülmeyen Ebu'l-Esved'in, Kurtuba'da rehin tutuldukları süre boyunca kör olduğunu iddia ederek, hapishane görevlilerini bu duruma inandırdı.<sup>390</sup> Bu yüzden Ebu'l-Esved'in haptisten kaçamayacağını düşünen görevliler, güvenlik önlemlerini azalttılar. Bu durumdan faydalanan Ebu'l-Esved, arkadaşlarıyla iletişime geçerek yardım etmelerini istedi. Rehlin tutulduğu yerden bir nehre açılan gizli bir alt geçitten arkadaşlarının yardımıyla kurtularak Tuleytula'ya kaçtı.<sup>391</sup>

Tuleytula'ya kaçan Ebu'l-Esved, Abdurrahman'a karşı Kaysilerden oluşan bir ordu toplamaya başladı.<sup>392</sup> Hazırlıklarını tamamlayan Ebu'l-Esved, Kurtuba'ya doğru harekete geçti.<sup>393</sup> Haberi alan Emîr Abdurrahman, büyük bir orduyla birlikte Ebu'l-Esved'le karşılaşmak üzere yola koyuldu. Ceyyan şehri yakınlarında karşılaşan iki taraf arasında savaş başladı. Abdurrahman'ın Ebu'l-Esved'in komutanlarından bazılarını kendi tarafına çekmesi

<sup>387</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmi*, s. 32; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 91; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 85; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 113.

<sup>388</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 92; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 329; Na'nai, *el-İslâm fi Tuleytula*, s. 27; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 91.

<sup>389</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 92.

<sup>390</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 79.

<sup>391</sup> Na'nai, *el-İslâm fi Tuleytula*, s. 28; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 159; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 91; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 85-86; Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 403.

<sup>392</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmi*, s. 34.

<sup>393</sup> Na'nai, *el-İslâm fi Tuleytula*, s. 28.

sayesinden 169/785 yılında Kastalûne yakınlarında zaferi elde etti.<sup>394</sup> İbnü'l-Esîr'in naklettiğine göre 4.000'den fazla asker öldürüldü.<sup>395</sup>

Ebu'l-Esved yenilgisinin ardından Kastalûne şehrine,<sup>396</sup> ardından da Kurye'ye kaçtı. Ölünceye karşı muhalif olmaya devam eden Ebu'l-Esved, Abdurrahman tarafından tedbir amaçlı sürekli izlendi. İzlendiğini farkeden Ebu'l-Esved Kûrye şehrinden ayrılarak gizlenmeye devam etti. Neticede Belensiye civarında Abdurrahman tarafından görevlendirilen Temmâm b. Alkame eliyle öldürüldü.<sup>397</sup>

Ebu'l-Esved'in de öldürülmesinin ardından Yûsuf'un diğer oğlu Kâsım b. Yûsuf, Emîr Abdurrahman'a karşı ayaklandı. Bunun üzerine Abdurrahman tarafından Şezûne'de yakalanan Kâsım, Kurtuba'ya götürüldü. Ancak kısa bir süre sonra Emîr Abdurrahman Kâsım'ı affetti.<sup>398</sup>

Abdurrahman döneminde Kaysî ayaklanmalarının öncülerinden sadece Sumeyl b. Hâtim hayattadır. Bunun üzerine Sumeyl, hapiste boğdurularak öldürülmüştür. Bir rivayete göre ise, zehirlenerek öldürüldüğü söylenir.<sup>399</sup>

Abdurrahman b. Muâviye'yi Endülüs'e gelişinden itibaren desteklemeyen Kaysîler, yıllarca yönetime karşı isyanlarını sürdürdüler. Son Endülüs Valisi Yûsuf b. Abdurrahman'ı ve Kaysîlerin önemli liderlerinden Sumeyl'i desteklediler. Ancak bu süreçte Kaysîler, Emîr Abdurrahman'a karşı bir zafer elde edemediler.

#### 4.7. Abdurrahman b. Muâviye'ye Karşı Yemenîler'in Asabiyet Mücadelesi

Abdurrahman'ın iktidarı ele geçirdiğinden bu yana kendisini ciddi anlamda meşgul eden problemler, kabîleler arasındaki rekabet ve anlaşmazlıkların, asabiyet mücadelelerine dönüşmesidir. Kaysîlerle olan mücadelesinde Yemenîler tarafından desteklenen Abdurrahman, Kaysîlerle olan mücadelesini tamamlamasının hemen ardından, Yemenîlerin muhalefetiyle karşı karşıya gelmiştir.

<sup>394</sup> Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, IV, 128; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 114; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmi*, s. 34; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 91.

<sup>395</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 79.

<sup>396</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmi*, s. 34.

<sup>397</sup> Na'nai, *el-İslâm fi Tuleytula*, s. 27-28; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 91-92; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s.114.

<sup>398</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 79; Na'nai, *el-İslâm fi Tuleytula*, s. 28-29; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 159.

<sup>399</sup> Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, IV, 28; İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 77.

Emîr Abdurrahman'a Endülüs'e geçişinde ve Kaysîlerle mücadelesinde destek olan Yemenîler, geçmişten bu yana rekabet içinde oldukları Kaysîlerin Abdurrahman tarafından etkisiz hale getirilmesinin ardından, idareyi tamamen ele geçirerek Emîr Abdurrahman'dan da kurtulmak istediler. Yemenî lider Ebu's-Sabbah el-Yahsubî yakın arkadaşı Sevâbe'yle Kaysîlerin etkisiz hale getirilmesini, kendilerinin lehine çevirmeleri gerektiği hakkında iştişare etmişlerdir.<sup>400</sup> Bu durumda artık Abdurrahman'la ittifak halinde olmak yerine kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamaları gerekmektedir. Bunun da en kestirme yolu, Abdurrahman'dan kurtulmaktır.

Abdurrahman, emîrliğini ilan ettikten sonra kendi kabîle ve mevâlînin desteğine dayanarak bağımsız bir devlet sistemi kurmak istediği için Berberîler, Kaysîler ve Yemenîler ile arasına mesafe koyduğundan bahsetmiştik. Ancak Abdurrahman'ın yanında ya da karşısında yer alan her kabîlenin kendi çıkarları doğrultusunda geleceğe yönelik istekleri vardı. Bu yüzden emellerini gerçekleştirebilmek amacıyla her türlü fırsatı değerlendirmekten vazgeçemediler.<sup>401</sup>

Endülüs'teki kabîleler arasındaki asabiyet çekişmelerinin farkında olan Abbâsîler, bu durumu lehlerine çevirmek için çaba göstermişlerdir. Abbâsîler, Berberîler ve Yemenîlerin çıkardıkları isyanları desteklemişlerdir. Özellikle Ebu's-Sabbah el-Yahsubî'nin önderliğindeki Yemenîleri destekleyerek Endülüs idaresini askeri bir darbeyle değil de iç çatışma ile ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. Nitekim, Yemenîlerin Abbâsîlerin sembolü olan siyah bayrağı kullanarak isyan etmeleri, bu duruma örnek gösterilebilir.<sup>402</sup>

Abdurrahman'ın Endülüs'te idaresinde olduğu süre boyunca Abbâsîler, yarımadanın hâkimiyetini ele geçirme isteklerinden vazgeçemediler. Endülüs'teki Kaysî-Yemenî gruplaşmalarını ve aralarındaki rekabetin farkında olan Abbâsîler, her türlü fırsatı değerlendirdiler. Ancak Endülüs'te çıkardıkları isyanlarda, Ebu's-Sabbah da olduğu gibi başarı sağlayamadılar. Abdurrahman'ın da devlet siyasetindeki başarısı, dışardan herhangi bir müdahalenin ve kabîlelerin çıkardıkları isyanların devleti yok etme aşamasına getirmesine izin vermemiştir.

<sup>400</sup> Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 89; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 115.

<sup>401</sup> Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 89.

<sup>402</sup> Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 89; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 115.



#### 4.7.1. Alâ b. Muğîs el-Yahsubî İsyanı

Abdurrahman b. Muâviye'nin Abbâsî halîfesinin hâkimiyetini kabul etmemesinden rahatsız olan Ebû Ca'fer el-Mansûr, Endülüs Emevî devletinin iç karışıklıklarından yararlanarak yarımada'nın hâkimiyetini ele geçirmeyi istediğinden bahsetmiştik. Bu yüzden Abbâsîler, Endülüs idaresinin Yemenîlerin eline geçmesini isteyen Alâ b. Muğîs el-Yahsubî'nin, niyetini gerçekleştirmesinde ona destek olmuştur.<sup>403</sup> Bu isyan Bâce'de ortaya çıkan tehlikeli bir isyandır.<sup>404</sup>

Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından desteklenen Alâ b. Muğîs, Endülüs'te Abbâsîleri tanıtmak amacıyla siyah bayrağı da yanına alarak Kuzey Afrika'dan Endülüs'e doğru hareket etti.<sup>405</sup> Alâ b. Muğîs 146/763 yılında Bâce'yi hâkimiyeti altına alarak Abdurrahman b. Muâviye ile karşılaştığı Karmûne'ye kadar çoğunluğu Yemenîlerden oluşan Berberî ve Kaysî taraftarlar toplamaya başladı.<sup>406</sup> Vâsıt b. Muğîs ve Ümeyye b. Katan da Alâ b. Muğîs'in ordusuna katıldı. Ancak Ümeyye b. Katan, kendisine kızgın olan Yemenîler tarafından hapsedildi.<sup>407</sup> Ayrıca Şezûne'den Alâ'ya katılmak için yola çıkan Gıyâs b. Alkame el-Lahmî'de Bedr komutasında Abdurrahman tarafından gönderilen birlikle anlaşma yoluna gidilerek, Alâ'nın ordusuna katılması engellendi.<sup>408</sup>

Karmûne şehrinde karargah kuran Abdurrahman, Alâ b. Muğîs ve taraftarlarını kuşatma altına aldı. 4 ay süren kuşatma sonunda Alâ b. Muğîs ve taraftarları ile Emîr Abdurrahman arasında savaş meydana geldi. Böylece savaş, Alâ ve çoğunluğu Berberîlerden oluşan 7.000 askerinin öldürülmesiyle sona erdi.<sup>409</sup> Çünkü şehrin ele geçirilmesinin zorluğunu farkedenden ve kuşatma süresinin uzunluğundan dolayı yiyecek ve içecek sıkıntısı çeken Alâ b. Muğîs ve ordusu içerisinde ihtilaflar ortaya çıkmaya başladı. Bunun üzerine taraftarlarından birçoğunun savaş alanını terketmesinden faydalanan Abdurrahman, 700 askeriyle Alâ b.

<sup>403</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 575; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 9; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmi*, s. 33; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 162.

<sup>404</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 575.

<sup>405</sup> İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 91; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 9; Scott, *History of the Moorish Empire in Europe* s. 398; Azizur Rahman, *The Story of İslâmic Spain*, s. 61.

<sup>406</sup> İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 91; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmi*, s. 33; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 34.

<sup>407</sup> İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 9.

<sup>408</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 78; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 128-129; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 162.

<sup>409</sup> İbnü'l-Kûtiyye, kuşatmanın 2 ay olduğunu söylemektedir (İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 91). İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 575; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 9; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 162; Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 400; Azizur Rahman, *The Story of İslâmic Spain*, s. 61.

Muğis'e saldırdı. Alâ'nın başı, Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer'in bulunduğu Kayrevan şehrine siyah bayrağa sarılarak geri gönderildi.<sup>410</sup>

Savaşın sonra ele geçirilen esirlerin içinde Yemenîler tarafından hapsedilen Abdülmelik b. Katan'ın kardeşi Ümeyye b. Katan da vardır. Emîr Abdurrahman'a teslim edilen Ümeyye b. Katan, affedilerek serbest bırakılır.<sup>411</sup> Abdurrahman'ın Kaysîlerin önemli liderlerinden Sumeyl b. Hâtim'i öldürmesiyle Kaysî ayaklanmalarının duraklamasını sağlamasına rağmen, anlaşılıyor ki Alâ b. Muğis ayaklanmasında da Ümeyye b. Katan ile isyana destek olmaya çalışmışlardır. Ancak Yemenîlerle arasında husumet bulunan Ümeyye b. Katan'ın hapsedilmesi Kaysîlerin çabalarını boşa çıkarmıştır. Kaysîler'in iktidar da yeniden söz sahibi olma yolundaki teşebbüsleri engellenmiştir.<sup>412</sup>

Abbâsîlerin desteklediği Yemenî Ebu's-Sabbah isyanının devamı niteliğinde ortaya çıkan Alâ b. Muğis isyanı, önemli komutanlar ve nüfuz sahibi kimselerin de isyana katılmasına rağmen başarısızlıkla sonuçlandı. Burada dikkat edilmesi gereken husus Kaysîleri temsilen Ümeyye b. Katan'ın Yemenîlere katılmasıdır. Kaysîler, önemli liderlerinin Abdurrahman tarafından öldürülmesine rağmen, hâlâ toplumdaki karışıklıklardan faydalanarak ön plana çıkmayı istemektedirler. Bunun için de Yemenîlerle aynı safta yer almaktan hiç çekinmemektedirler. Çünkü Kaysî-Yemenî olmak üzere her iki grupta kendi kabîlelerinin çıkarlarını düşündükleri için yeri geldiğinde, amaçlarına ulaşabilmek adına her yolu mübah saymıştır. Önceki bölümlerde bahsettiğimiz birçok hâdisede de bu durum gerçekleşmiştir. Nitekim, Yemenîler, Kaysîleri etkisiz hale getirmek için Yûsuf'a karşı Abdurrahman'ı desteklemişlerdi. Şimdi ise, yeniden güç kazanmak isteyen Kaysîler, Abbâsîlerin desteğini almış Yemenî lider Alâ'yı desteklemişlerdir.

Abbâsîlerin Yemenîleri kullanarak Endülüs Emevî devletinin hâkimiyetini elde etme çabası Abdurrahman tarafından isyanın bastırılıp Alâ'nın öldürülmesiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak Yemenîler, Yûsuf'un sert yönetiminden kurtulmak maksadıyla Abdurrahman'la iş birliği yapmışlardı. Bunun dışında Abdurrahman'a karşı bir bağlılıkları yoktu. Yemenîler, Emîr Abdurrahman'ı indirmek için plan yaparken, Abdurrahman Yemenîlerin gönüllerini kazanmak için onların liderlerinden Ebû Sabbâh Yahyâ el-Yahsubî'yi İşbîliye valisi olarak tayin etmişti. Ebû Sabbâh'ın yöneticiliğine rağmen, gizli bir şekilde

<sup>410</sup>İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 91-92; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 575; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 9; İmamüddîn, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 78-79; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmi*, s. 33; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 162.

<sup>411</sup> Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 400; Azizur Rahman, *The Story of Islâmic Spain*, s. 61.

<sup>412</sup> Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 116-117.

ihamet planları yapmaktan vazgeçmediler. Yemenîlerin faaliyetlerini sabırla takip eden Abdurrahman, tehlikeli düşmanlarını ortadan kaldırdığı için artık güçlü bir nüfuza sahip olan Yemenîlerle yüzleşme kararı aldı ve Ebû Sabbâh'ı görevden aldı.<sup>413</sup>

Abdurrahman, Ebû Sabbâh'ı görevden almasına rağmen, dostluk ilişkileri kurmak amacıyla yemeğe çağırdı. Ancak Ebû Sabbâh, tehdit amacıyla 1.000 süvari ile yemeğe gelmesinin yanında Abdurrahman'a karşı da saygısızca davrandı. Nitekim Ebû Sabbâh öldürüldü. Bu durum Yemenîlerin, Ebû Sabbâh'ın akrabası olan Hayyân b. Melâmis liderliğinde isyan etmesine sebep oldu. Berberîlerin de desteğini alan Yemenîler, Kurtuba'ya doğru yola çıktılar. Fakat Abdurrahman, Berberîleri ikna ederek kendi safına çekti. İki taraf arasında yapılan savaşı Abdurrahman kazandı (158/774). Bu yenilginin ardından Yemenîler, Endülüs hâkimiyetini ele geçirme düşüncesinden uzun süreliğine vazgeçtiler.<sup>414</sup>

#### 4.7.2. Saîd el-Yahsubî İsyanı

Alâ b. Muğîs isyanını destekleyen Saîd el-Yahsubî ve Yemenli askerlerinin, Emîr Abdurrahman tarafından Karmûne şehrinde Alâ b. Muğîs ile birlikte öldürülmesi, Saîd el-Yahsubî'nin ayaklanmasının ilk sebebiydi.<sup>415</sup> Bununla birlikte Abdurrahman b. Muâviye'nin Yemenîlere karşı tavırlarının sertliği, Saîd el-Yahsubî'yi rahatsız etmekteydi. Saîd, öldürülen Alâ b. Muğîs ve Yemenî askerlerin intikamını almak ve idareyi Abdurrahman'dan devralmak amacıyla 148/765 yılında isyan etti.<sup>416</sup>

Leble şehrinde başlayan isyan, pek çok Yemenî'nin Saîd el-Yahsubî'ye katılmasıyla birlikte geniş bir kitleye ulaştı. Saîd ve taraftarları İşbîliye üzerine harekete geçti ve orayı ele geçirdi.<sup>417</sup> Ayrıca el-Yahsubî'ye yardım etmek üzere Şezûne şehrinin hâkimi Gıyâs b. Alkame el-Lahmî'de yola çıktı. Haberi alan Emîr Abdurrahman Bedr önderliğindeki birlikleri Gıyâs b. Alkame üzerine göndererek el-Yahsubî'ye yardımın ulaşmasını engellerken, kendisi de el-Yahsubî'nin bulunduğu Ravak kalesini kuşattı. Kuşatmanın uzaması üzerine, askerleriyle birlikte dışarı çıkan el-Yahsubî, Emîr Abdurrahman'la arasında yaşanan mücadele neticesinde askerleriyle birlikte öldürüldü.<sup>418</sup>

<sup>413</sup> Azizur Rahman, *The Story of İslâmic Spain*, s. 62.

<sup>414</sup> Azizur Rahman, *The Story of İslâmic Spain*, s. 62-63; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 117.

<sup>415</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 588; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 163.

<sup>416</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 588; Süfi, *Târîhu'l-Arab*, s. 79-80.

<sup>417</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 96.

<sup>418</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 97; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 588; Süfi, *Târîhu'l-Arab*, s. 80; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 163.

Saîd el-Yahsubî'nin öldürülmesine rağmen Leble şehri halkı, Abdülmelik b. Ömer b. Mervân önderliğinde Emîr Abdurrahman'a boyun eğmek istememişlerdir. Ancak halk teslim oluncaya kadar şehirden kuşatmayı kaldırmamakta kararlı olan Emîr Abdurrahman karşısında daha fazla direnememişlerdir. Emîr Abdurrahman'la can ve mal güvenliklerinin sağlanması koşuluyla halifeyi kendilerine teslim edeceklerine ve isyandan vazgeçeceklerine dair anlaşma yapmışlardır. Leble halkının taleplerini kabul eden Abdurrahman, Abdülmelik b. Ömer haricinde halkı affetmiştir. Abdülmelik b. Ömer ise öldürülerek, Şezûne şehri hâkimi Gıyâs b. Alkame üzerine harekete geçmiştir. Orayı da yeniden hâkimiyeti altına aldıktan sonra Kurtuba üzerine yola çıkmıştır.<sup>419</sup>

Saîd el-Yahsubî isyanında değinmek istediğimiz nokta, el-Yahsubî'nin isyanı çıkarma sebebidir. Alâ ve Yemenî askerlerinin, Abdurrahman tarafından öldürülmesi, Saîd el-Yahsubî'nin intikam duygusuna kapılmasına sebep olmuştur. İntikam duygusu, asabiyetin en bariz yansımalarındandır.

#### 4.8. Hişâm er-Râzî Döneminde Saîd b. Hüseyin b. Yahyâ İsyanı

Abdurrahman b. Muâviye döneminde Said'in babası Hüseyin b. Yahyâ tarafından Sarakusta'da çıkarılan isyan, emîr tarafından görevlendirilen Gâlib b. Sümâme b. Alkame tarafından Hüseyin b. Yahyâ'nın öldürülmesiyle bastırılmıştı.<sup>420</sup>

Daha sonra Endülüs'te iş başına gelen Emîr Hişâm (788-796) kardeşleriyle arasında meydana gelen iktidar mücadelesi ile uğraşırken, ülkenin doğusunda Yemenîler ile Kaysîler arasında anlaşmazlıklar meydana geldi. Hüseyin b. Yahyâ'nın öldürülmesinden 8 yıl sonra oğlu Saîd b. Hüseyin b. Yahyâ 172/788 yılında Turtûşe'de isyan etti.<sup>421</sup> Turtûşe valisi Yusuf el-Kaysî'yi de azletti. Ardından Sarakusta'yı kısa sürede işgal etti. Kaysîler ise Emîr Hişâm tarafından görevlendirilen eski bir Vizigot ailesine mensup olan Mûsâ b. Fortun önderliğinde Yemenîlere karşı birleştiler.<sup>422</sup>

Kaysîlerin desteğini alan Mûsâ b. Fortun komutasındaki ordu, Yemenîleri yenilgiye uğrattı. Saîd b. Hüseyin öldürüldü. Ancak bu sefer isyancılar, Hüseyin b. Yahyâ el-Ensarî'ye tâbi olan Hacdar liderliğinde birleşti. Diğer taraftan da Süleyman b. Yakzan'ın oğlu Matruh'da Saîd b. Hüseyin gibi babasının intikamını almak için Barselona'da isyan etti ve

<sup>419</sup> Sûfî, *Târîhu'l-Arab*, s. 81.

<sup>420</sup> Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 118.

<sup>421</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI, 117; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 74; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 36; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 39.

<sup>422</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI, 117; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 55; İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 90; Kennedy, *Muslim Spain or Portugal*, s. 39.

ardından Sarakusta'yı işgal etti.<sup>423</sup> Emîr Hişâm tarafından görevlendirilen Ebû Osman Ubeydullah, Matruh'u uzun süre kuşatma altında tuttu. Ebû Osman düzenli olarak Matruh üzerine seferler düzenlemesine rağmen, Matruh taraftarları tarafından öldürüldü.<sup>424</sup> Böylece Barselona'daki isyan bastırılmış oldu.

#### 4.9. II. Abdurrahman Dönemindeki Asabiyet Mücadeleleri ve Musâre Savaşı

II. Abdurrahman (822-852) dönemindeki Kaysî-Yemenî arasındaki asabiyet mücadeleleri Tudmir bölgesinde meydana gelmiştir. İki taraf arasındaki mücadeleler öyle bir noktaya gelmiştir ki, II. Abdurrahman 7 yılda ancak savaşı sona erdirebilmiştir.<sup>425</sup>

Musâre savaşı, biri Kayslı, diğeri Yemenî olan iki kişi arasında gerçekleşen küçük bir olayın, büyütülerek kabîleler arasında meydana gelen şiddetli bir asabiyet mücadelesine dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır. Kayslı bir kimsenin, Yemenî birinin bahçesinden aldığı üzüm sebebiyle bahçe sahibi Yemenî tarafından öldürülür. Geçmişten bu yana birbirlerine karşı kin besleyen iki kabîle arasında gerçekleşen bu olay kısa sürede şiddetli bir savaşa dönüşür.<sup>426</sup>

Tudmir bölgesinde iki taraf arasında meydana gelen savaşı öğrenen II. Abdurrahman, savaşın hızlı bir şekilde durdurulması için Yahyâ b. Abdullah b. Halef komutasında bir ordu gönderdi. Emîrin ordusu ile kabîleler arasında meydana gelen bu savaşta 3.000 asker öldürülmesine rağmen, Yemenî-Kaysî savaşı durdurulamadı.<sup>427</sup>

II. Abdurrahman, iki yıl sonra Tudmir bölgesine Ümeyye b. Muâviye liderliğinde bir birlik daha gönderdi (209/825). Geçen bu iki yıllık süreçte kendilerine Ebu's-Şemmah Muhammed b. İbrahim'i lider olarak seçen Yemenîler, Kaysîlere karşı bir üstünlük elde etmişlerdi. Mürsiye yakınlarında Yemenî lider Ebu's-Şemmah'ın kabîlesi ile komutan Ümeyye b. Muâviye arasındaki savaşta çok sayıda kişinin öldürülmesine rağmen, Yemenî-Kaysî mücadelesi yine durdurulamadı.<sup>428</sup>

Bunun üzerine II. Abdurrahman, Tudmir bölgesindeki devlet yetkililerinden Kaysî-Yemenî mücadelesinin başladığı bölgeden ayrılarak Mürsiye'ye taşınmalarını istedi (210/825). II. Abdurrahman tarafından alınan bütün tedbirlere rağmen Tudmir bölgesindeki Kaysî-Yemenî savaşı yaklaşık 7 yıl boyunca devam etti (207/823-213/829). Ebu's-Şemmah

<sup>423</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI, 118; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 74; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 36.

<sup>424</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI, 123; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 74.

<sup>425</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 199.

<sup>426</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 199.

<sup>427</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI, 384; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 199.

<sup>428</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI, 400.

önderliğindeki Yemenîler ve karşı taraf, II. Abdurrahman'ın kuşatması altında bulunan kalelerinden ayrılarak, itaat ettiler. Böylece iki taraf arasında Tudmir bölgesinde gerçekleşen mücadele sona erdi. Bu mücadelenin ardından Yemenî lider Ebu'ş-Şemmah, II. Abdurrahman'a itaat ederek önemli komutanları arasına girdi.<sup>429</sup>

#### 4.10. Emîrlik Döneminde İşbîliye'deki Asabiyet Mücadeleleri

İşbîliye bölgesindeki asabiyet mücadeleleri, Emîr Abdullah döneminde gerçekleşmiştir. 888-912 yılları Endülüs Emevî devletinin Emîr Abdullah hâkimiyeti altında olduğu, “el-fitnetü'l-kübrâ” dönemi olarak kabul edildiğinden bahsetmiştik.<sup>430</sup> Bu dönemde Kaysî ve Yemenîler arasında mücadeleler yaşandığı gibi, Kaysî ve Yemenîlerin başka bir kabîleye karşı birleşerek mücadele ettiği olaylar da mevcuttur.

Emîr Abdullah (888-912) döneminde, bir taraftan Müvelledûn ve Berberîler arasında mücadeleler devam ederken, diğer taraftan da Kaysî-Yemenî arasında küçük çaplı mücadeleler meydana gelmiştir. Ancak o dönemde sayıları gittikçe artan Müvelledûn karşısında yok olmamak için Kaysî ve Yemenî kabîleler güçlerini birleştirmeye karar vermişlerdir.<sup>431</sup> Kanaatimize göre burada asabiyet ruhunun en geniş halkasını oluşturan, bir dış güce karşı Arap kabîlelerinin kendi içinde birleşerek bir bütün olma çabası görülmektedir.

Kaysîler ve Yemenîler güçlerini birleştirdikten sonra kendilerine lider olarak Kaysî Suvvar'ı seçtiler. Suvvar, Müvelledûn'un elinde olan bir bölgeyi, binlerce kişiyi öldürerek işgal etti. Ardından yine Müvelledûn'un desteklediği İlbîre bölgesi hâkimi Ca'd'ın komutasındaki orduyla Suvvar'ın askerleri karşılaştı. Büyük bir galibiyet elde eden Suvvar, Reyeye, Ceyyan olmak üzere bazı bölgelerdeki Araplarla anlaşma yoluyla ittifak kurarak barış ortamını sağladı.<sup>432</sup>

Suvvar bu sefer Müvelledûn'un lideri olan Ömer b. Hafsûn ile mücadele etmeye başladı. Ancak mücadele sonunda mağlup olarak bir kaleye sığınmak zorunda kaldı.<sup>433</sup> Ardından Ömer b. Hafsûn 20.000 kişilik bir orduyla Suvvar'a tekrar saldırdı. 12.000 kişinin ölmesiyle sonuçlanan saldırı da Suvvar galip geldi. Yenilgisine rağmen mücadele etmekten vazgeçmeyen Ömer b. Hafsûn, başka kuvvetler de toplayarak yeniden Suvvar'a saldırdı. Ağır

<sup>429</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 400; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 123.

<sup>430</sup> Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 119.

<sup>431</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 61; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 162; Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 544; İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 148-149.

<sup>432</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 149; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 120; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 162; Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 544-545.

<sup>433</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 149.

bir yenilgiye uğrayan Ömer b. Hafsûn, Bobeşter kalesine sığındı. Ancak Suvvar, İlbîre'de Müvelledûn tarafından öldürüldü.<sup>434</sup>

Kayslılar ve Yemenliler arasındaki ittifak, Müvelledûn ile yapılan mücadelelerde başarıya ulaşıncaya bozuldu. Çünkü Endülüs Emevî Emîri Abdullah, İşbîliye'de hangi kabîle hâkimiyet elde ederse, bu bölgede onun iktidarını resmi olarak kabul edeceğini söylemişti. Bunun üzerine hâkimiyet Müvelled bir validen alınarak Yemenî olan Arap kabîleleri Benû Haldûn ve Benû Haccâc'a intikal etti. Bu bölgedeki mücadele bir süre boyunca Yemenîler arasında gerçekleşti.<sup>435</sup>

Benû Haldûn ve Benû Haccâc tarafından Müvelled valinin görevden alınmasının ardından Ümeyye b. el-Gâfir bu bölgeye atandı. Yeni vali tarafından bu bölgedeki karışıklıkları önlemesi amacıyla görevlendirilen Muhammed b. Gâlib'i, Benû Haldûn kabîlesinden birinin öldürmesi sonucunda, Muhammed'in katli Benû Haldun tarafından Emîr Abdullah'a şikayet edildi. Ancak Emîr Abdullah'ın bu hâdise hakkında kimin haklı olduğu ile ilgili bir sonuca varması uzun sürünce, Benû Haldûn bazı kabîlelerinde desteğini alarak Kûrye ve Karmûne şehirlerini işgal etti. Vali Ümeyye b. Gâfir ise çatışmalar sebebiyle bölgeden kaçtı.<sup>436</sup>

Bu hadisenin ardından Benû Haldûn ve Benû Haccâc kabîleleri, bu bölgede hâkimiyeti yeniden elde etmek isteyen Müvelledûn ile tekrar savaştılar. Yaklaşık olarak 20.000 Müvelledûn'un öldürülmesi ile savaş sona erdi.<sup>437</sup>

Ümeyye b. Gâfir çatışmalar sebebiyle kaçtığı İşbîliye'nin hâkimiyetini yeniden elde edebilmek için Benû Haldûn kabîlesinin lideri Kureyb ile kabîle üyelerinin arasında anlaşmazlık çıkarmak için çabaladı. Bazı Yemenî liderlerin desteğini almasına rağmen, bölgenin hâkimiyetini elde edemedi ve Araplar tarafından öldürüldü.<sup>438</sup>

Vali Ümeyye'nin öldürülmesinden sonra Abdullah, bölgeye akrabası olan bir valiyi tayin etti. Ancak vali, Arap kabîleleri tarafından tutsak edildi (278/891). Ardından Emîr Abdullah oğlu Mutarrif'i bölgeyi kontrol altına alması için göndermesine rağmen (282/895), Yemenî reisler Kureyb ve İbrahim b. Haccâc'ın ittifakı sebebiyle başarılı olamadı. Bunun üzerine bölge Benû Haldûn ve Benû Haccâc kabîleleri tarafından paylaşıldı. Ancak 4 yıl sonra

<sup>434</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 149; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 162.

<sup>435</sup> Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 544; İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 150; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 121.

<sup>436</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 151; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 121.

<sup>437</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 151.

<sup>438</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 152.

(286/899) kabîleler arasında anlaşmazlıkların çıkması sonucu Benû Haldûn'un lideri Kureyb'in öldürülmesiyle, İbrahim b. Haccâc, İşbiliye şehrinin valisi olmak kaydıyla Emîr Abdurrahman'ın hâkimiyetini kabul etti.<sup>439</sup>

#### 4.11. Tuleytula'daki Diğer Kaysî – Yemenî Asabiyet Mücadeleleri

Emîr I. Abdurrahman ed-Dâhil, Endülüs'e geçtiğinden beri ona karşı olan güçlü ve nüfuz sahibi kabîleler vardı. Özellikle Abbâsîlerin hâkimiyetini tanımamaya bağımsız bir Endülüs Emevî devleti kurmak için çaba gösteren Abdurrahman, pek çok iç karışıklık ve isyanla karşı karşıya gelmiştir. Tuleytula'daki karışıklıklar da çoğunlukla Kaysîler tarafından çıkarılmıştır.

Abdurrahman döneminde ortaya çıkan isyanlardan biri de Hişâm b. Urve el-Fihri'nin Tuleytula valisi olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Kaysîlerden olan Hişâm, 143/761 yılında bağımsızlığını ilan etti.<sup>440</sup> İsyanın haberini alan Abdurrahman, Kurtuba'dan Tuleytula'ya doğru bir birlikle harekete geçti.<sup>441</sup> Abdurrahman tarafından Tuleytula muhasara altına alındı ve bunun üzerine vali Hişâm teslim oldu. Oğlunun rehin alınarak Kurtuba'ya götürülmesi şartıyla Hişâm affedildi ve Abdurrahman'a itaat etmeye devam etti.<sup>442</sup>

Tuleytula'daki isyanın bastırılmasından yaklaşık 3 yıl sonra Hişâm b. Urve tekrar isyan etti (146/764).<sup>443</sup> Hişâm b. Urve'nin isyanına Osman b. Hamza ve Hayyât el-Yahsubî de destekledi. 143/761 yılında Hişâm'ın Tuleytula'da isyan etmesi sebebiyle rehin olarak Kurtuba'ya götürülen oğlu, Hişâm'ın yeniden ayaklanması sebebiyle öldürüldü. Hemen ardından Abdurrahman, güvendiği komutanlarından Bedr ve Temmâm b. Alkame komutasında bir orduyu Tuleytula'ya gönderdi. İki komutan, Tuleytula'daki isyanı bastırdıktan sonra Hişâm ve taraftarlarını Kurtuba'ya getirdikten sonra öldürdüler. Böylece Tuleytula'da I. Abdurrahman'ın hâkimiyeti yeniden sağlandı.<sup>444</sup>

Tuleytula'da ortaya çıkan isyanlardan biri de Muhammed b. Yûsuf liderliğinde gerçekleşmiştir. Muhammed, Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri'nin oğludur. Tuleytula'da Kaysîlerden taraftar toplayarak isyan için bir ordu hazırladı. Fakat Abdurrahman tarafından

<sup>439</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 153.

<sup>440</sup> Na'nai, *el-İslâm fî Tuleytula*, s. 27; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 92.

<sup>441</sup> Na'nai, *el-İslâm fî Tuleytula*, s. 27.

<sup>442</sup> Vekil, Muhammed es-Seyyid, *el-Ümeviyyûn Beyne'sh-Sarki Ve'l-Garb*, Beyrut, Dâru'sh-Şamiyye, 1995, s. 33; Na'nai, *el-İslâm fî Tuleytula*, s. 27-28; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 92.

<sup>443</sup> Na'nai, *el-İslâm fî Tuleytula*, s. 28; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 34.

<sup>444</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 96; Na'nai, *el-İslâm fî Tuleytula*, s. 28; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 34; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 92; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 123-124.



gönderilen ordu karşısında yenilgiye uğradı ve Kûrye'ye kaçtı. Daha sonra da yakalanarak öldürüldü.<sup>445</sup>

Abdurrahman b. Muâviye döneminde Tuleytula'da meydana gelen bu isyanlar, geniş boyutlara ulaşmadan emîr tarafından bastırılmıştır. Kanaatimizce Tuleytula'da ortaya çıkan isyanların uzun süreli olmamasında, Abdurrahman'ın Endülüs'te sağladığı merkezi otorite, önemli bir etken olmaktadır. Ancak isyanın ortaya çıktığı bölgenin, Endülüs'ün merkezine uzak ya da daha küçük bir şehir olması, isyanın daha hızlı bir şekilde yayılmasına sebep olmaktadır. Ayrıca Endülüs'ün merkezine mesafenin uzak olması, o bölgeye müdahalenin de gecikmesine sebep olmuştur. Bu yüzden Tuleytula'da çıkan isyanlar emîr tarafından hızlı bir şekilde bastırılmıştır. Ayrıca Tuleytula, Kaysîlerle birlikte Yemenîlerinde ikamet ettiği bir bölgedir. Burada Kaysîlerin isyan etmesi durumunda Emîr Abdurrahman'la iş birliği yaparak devreye ilk girecek olanlar da Yemenîlerdir. İki grup arasındaki asabiyet mücadelesi, özellikle isyanların bastırılmasında Emîr Abdurrahman'ın işine yaramıştır.

---

<sup>445</sup> Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s.34.

## İKİNCİ BÖLÜM

### ENDÜLÜS’TE ARAP – BERBERÎ ÇATIŞMASI (711-929)

Çalışmamızın bu bölümünde ilk olarak Berberîlerin kökeni ve hayatları hakkında bilgi vereceğiz. Ardından Endülüs’e fetih ordularıyla birlikte giren ve yerleşen fetih sonrasında da yarımadaya göç eden Arap ve Berberî nüfusundan bahsedeceğiz. Çalışmamızın devamında ise Araplar ve Berberîler arasında meydana gelen asabiyet mücadelelerinin siyasî, iktisadî ve içtimaî sebepleri üzerinde duracağız.

Araplar ve Berberîler arasındaki asabiyet mücadelelerini Endülüs’te Valiler dönemi (714-756) ve Emîrlik dönemi (756-929) olmak üzere ikiye ayıracağız. Valiler dönemi hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra bu dönemde meydana gelen asabiyet mücadelelerinden bahsedeceğiz. Endülüs’te Emîrlik döneminde Araplar ve Berberîler arasında meydana gelen hadiseleri, Endülüs Emevî devletinin kurucusu Abdurrahman b. Muâviye’nin yarımadaya girişinden itibaren, III. Abdurrahman’ın emîrlikten halifelige geçtiği döneme kadar ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Son olarak birinci bölümde bahsettiğimiz Kaysî-Yemenî ve bu bölümde bahsedeceğimiz Arap-Berberî asabiyet mücadelelerini azaltmak amacıyla Emirler ve Valiler tarafından uygulanan politikalardan bahsettikten sonra çalışmamızı sona erdireceğiz.

#### 1. BERBERÎLER HAKKINDA GENEL BİLGİ

Arapların kökeninden ve hayatından birinci bölümde ayrıntılı bir şekilde bahsettiğimiz için bu bölümde sadece Berberîleri ele alacağız.

Berberî adı eski Yunanca’da “*Barbaroi*”, Latince’de “*Barbari*” olarak geçmektedir. Romalılar, Kuzey Afrika’da ikamet eden bu halka, siyasî işgallere karşı olan dirençlerine ve kendi kültürlerini korumaları hususundaki çabalarına binaen “*Barbaros*” adını vermişlerdir. Araplar ise duydukları Barbaros adını “*Berber*” olarak anlamışlardır. Berberî kelimesi bu şekilde yaygınlık kazanmıştır.<sup>446</sup>

Berberîlerin kökeni ve anavatanları hakkında farklı görüşler mevcuttur. Ancak kaynaklardaki rivayetlerle de bu konu kesin bir şekilde belirlenemediği gibi, Kuzey Afrika’ya nasıl, nereden ve ne zaman geldikleri de kesin bir şekilde tespit edilememektedir. Üç büyük grup halinde Kuzey Afrika’nın neredeyse tamamına yayılan Berberîler, coğrafi şartlar

<sup>446</sup> Yıldız, Hakkı Dursun, “Berberîler”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1992, V, 478; Atçeken, İsmail Hakkı, “Berberîler ve Hicri I. Yüzyıl İslâm Fetihlerindeki Rolü”, *İSTEM*, 2 (2003), s. 82.

sebebiyle kabîle sistemini benimsemişlerdir.<sup>447</sup> Abbâdî, Berberîlerin soylarının Nuh'a (a.s.) dayandığını söylediği gibi,<sup>448</sup> onların aslen Arap oldukları da ileri sürülmektedir.<sup>449</sup> Berberîler, Busr ve Barânis olarak iki ana kabîleye ayrılırlar.<sup>450</sup> Kabîlenin çekirdeğini aile oluşturmaktadır ve ortak atadan geldiklerine inandıkları kabîle reisi ve üyeleri ile aralarında asabiyet bağı mevcuttur.<sup>451</sup>

Berberîler de sosyal hayat, hadarî ve bedevî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hadarîler yerleşik bir hayata sahip iken bedevîler hayatlarını çölde sürdürmektedirler. Şehirlerde yaşayan Berberîler, geçimlerini ziraat ile sağlarken, kırsal kesimlerde yaşayanlar ise çobanlık yapmışlardır. Şehirde yaşayan Berberîler, Bizans'ın etkisinde kalarak Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Kırsal kesimlerdeki Berberîler ise putperestliği benimsemişlerdir.<sup>452</sup>

Berberîlerin Müslümanlarla ilk etkileşimleri, Hz. Ömer dönemindeki İslâm fetihleri ile olmuştur. Hulefâ-i Raşidîn döneminde başlayarak Velîd b. Abdülmelik dönemine kadar devam eden Kuzey Afrika fetihlerinde<sup>453</sup> görev alan Ukbe b. Nâfi, Hassân b. Nu'mân ve Mûsâ b. Nusayr, Berberîler arasında İslâm'ın yayılmasında önemli etkilere sahiptir. İslâm fetihleriyle, Kuzey Afrika'daki yapılan iskân politikasıyla Arap nüfusunun bölgeye yerleşmesi, Berberîlerin Arap kültürünün etkisinde kalmasına sebep olmuştur. Arapların siyasî hâkimiyeti altına giren Berberîler, Arap kültürünü benimsemeye ve İslâm'a girmeye başlamışlardır.<sup>454</sup> Bu durum Berberîlerin siyasî ve askerî olaylarda yer almasında etkili olmuştur. Özellikle Endülüs Emevîlerinde ordunun önemli bir kısmını Berberîlerin oluşturması, fetihlerde ve toplumun asayişinin sağlanmasında ciddi bir rol üstlenmelerini sağlamıştır.

Kabîleler halinde yaşayan ve asabiyet ruhu taşıyan Berberîler, fetihler sayesinde Arapların siyasî hâkimiyetleri altına girmiş ve İslâm dinini benimsemiş olmalarına rağmen, Arap kültürüne adapte olmaları kolay olmamıştır. Berberîler, varlıklarını ve kültürlerini yüzyıllar boyunca koruyabilmişlerdir. Nitekim, Arap hâkimiyeti altında buldukları süre

<sup>447</sup> Abbâdî, *Dirasât fî Târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 15; Yıldız, "Berberîler", *DİA*, V, 479.

<sup>448</sup> Abbâdî, *Dirasât fî Târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 18.

<sup>449</sup> Hakkı, Muhammed, *el-Berber fi'l-Endelüs*, ed-Dâru'l-Beyza: Şirketü'n-Neşr ve't-Tevzî el-Medâris, yy., s. 16; Abbâdî, *Dirasât fî Târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 16.

<sup>450</sup> Abbâdî, *Dirasât fî Târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 16; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 23; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, 2-3.

<sup>451</sup> Yıldız, "Berberîler", *DİA*, V, 478-479.

<sup>452</sup> Abbâdî, *Dirasât fî Târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 16; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 23; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, 2-3.

<sup>453</sup> Atçeken, "Berberîler ve Hicri I. Yüzyıl İslâm Fetihlerindeki Rolü", 83.

<sup>454</sup> Yıldız, "Berberîler", *DİA*, V, 479-481.

boyunca devlet nizamını tehdit eden önemli isyanlar çıkarmışlardır.<sup>455</sup> Endülüs Emevî devleti hâkimiyetinde oldukları dönemde de özellikle Araplar ve Berberîler arasında önemli asabiyet mücadeleleri meydana gelmiştir.

Berberîler, sosyal hayat açısından Araplarla benzer yönlerinin olmasına rağmen, Berberîlerin Araplarla kaynaşması zaman almıştır. Çünkü Berberîler, Araplara göre bedevî hayatı daha fazla benimsemişlerdir. Bedevî yaşam biçimi ise, Berberîler de asabiyet ruhunun ortaya çıkmasında önemli bir etkidir. Bu sebeple Berberîler, Cahiliye döneminden Endülüs Emevî dönemine kadar, kendi kabîleleri haricinde başka bir kabîlenin ya da emîrin hâkimiyeti altına girmek istememişlerdir. Özellikle Endülüs'ün fethinden itibaren Şam Emevî devleti ile İber yarımadası arasındaki uzaklığı fırsat bilerek özerk bir halde yaşamaya gayret etmişlerdir. Endülüs Emevî devletinin kurucusu Abdurrahman b. Muâviye ve diğer emîrlerin hâkimiyeti altında yaşarlarken de başlarında Arap bir yönetici istemedikleri ve daha birçok siyasî, iktisadî ve sosyal sebeplerle isyan etmişlerdir.

## 2. ENDÜLÜS'TE VALİLER DÖNEMİNDE ARAP – BERBERÎ ÇATIŞMASI (711-756)

### 2.1. Arap ve Berberîlerilerin Endülüs'e Girişleri ve İlk Anlaşmazlıkların Ortaya Çıkışı

Araplar ve Berberîlerin Endülüs'le ilk teması, yarımadaya Emevîler döneminde Kuzey Afrika valisi olan Mûsâ b. Nusây'rın azatlı kölesi olan Târif b. Mâlik 500 askerden oluşan keşif birlikleriyle olduğundan bahsetmiştik (M.710).<sup>456</sup> Târif b. Mâlik'in dönüşünün ardından Berberî Nefze kabîlesinden<sup>457</sup> olan Târik b. Ziyâd'ın komutasında çoğunluğu Berberîlerden oluşan 7.000 kişilik ordu 711 yılında İspanya'ya fetih maksadıyla gönderilmiştir.<sup>458</sup> Mûsâ b. Nusayr tarafından gönderilen 5.000 kişilik Berberîlerden oluşan bir takviye birlikle Târik b. Ziyâd'ın ordusu 12.000 kişiye ulaşmıştır. 12.000 kişilik orduda Berberîler çoğunluğu oluşturmaktadır.<sup>459</sup> Son olarak İspanya'ya fetih için Mûsâ b. Nusayr'ın komutasında

<sup>455</sup> Yıldız, "Berberîler", *DİA*, V, 480.

<sup>456</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 16; İbnü'l Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 9; Haccî, *et-Tarihu'l-Endelüs*, s. 45; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 16-17.

<sup>457</sup> İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 8; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 229.

<sup>458</sup> İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. s10; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 231; Haccî, *et-Tarihu'l-Endelüs*, s. 46.

<sup>459</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 17; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 257; Haccî, *et-Târihu'l-Endelüs*, s. 61; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 34.

çoğunluğu Suriyeli Araplardan oluşan 18.000 kişilik bir İslâm ordusu giriş yapmıştır.<sup>460</sup> Endülüs'e fetih ordularıyla yaklaşık olarak 18.000 Arap ve Berberî girmiştir.<sup>461</sup>

Arapların ve Berberîlerin göçleri fetih sonrasında da devam etmiştir. 98/717 yılında Endülüs Valisi olarak atanan Hurr b. Abdurrahman es-Sekafi, yarımada 400 kişilik bir askeri birlikle gelmiştir. Bu askerlerin içinde Berberîler de mevcuttu.<sup>462</sup> 123/741 yılında ise Kuzey Afrika'da Berberîlere yenilerek Belc b. Bişr komutasında 10-12.000 civarında olduğu söylenen Suriyeli askerler Endülüs'e gelmiştir.<sup>463</sup> Fetih ordularıyla birlikte gelen ve ardından Endülüs'e yerleşen Arapların sayısının 40-50.000 civarında, Berberîlerin sayısının ise Araplardan birkaç kat daha fazla olduğu söylenmektedir.<sup>464</sup> Berberîlerin sayısı her ne kadar bazı oryantalistler tarafından daha az gösterilmeye çalışılsa da fetihden itibaren Endülüs'e giren asker sayısı ve hemen sonrasında meydana gelen göçler göz önüne alınırsa, yukarıda belirttiğimiz sayıların abartılmış olmadığı fark edilecektir.

Araplara karşı Berberî ayaklanması ilk olarak 122/739 yılında Kuzey Afrika'da ortaya çıkmıştır. Araplar ve Berberîler arasında eşitlik çağrısında bulunarak isyan eden Berberîler,<sup>465</sup> 123/740 yılında Kuzey Afrika Valisi tarafından gönderilen 27.000 kişilik orduyu yenilgiye uğrattılar. Bu savaş, çok fazla önemli komutan ve askerlerin ölmesi sebebiyle, "Gazvetü'l-Eşraf" olarak adlandırılmıştır.<sup>466</sup> Kuzey Afrika'da Belc b. Bişr komutasındaki 10-12.000 kişilik ordu Berberîlerin katliamından kaçarak Sebte'ye sığındılar.<sup>467</sup> Endülüs valisi Abdülmelik b. Katan'dan yardım istediler. Abdülmelik b. Katan tarafından Suriyeli Arapların talepleri geri çevrildi. Ancak bir süre sonra Kuzey Afrika'da Berberîlerin kazandığı başarılar Endülüs'teki Berberîler'i de isyana teşvik etti. Araplarla arasında husumet bulunan Berberîler, nüfuslarının yoğun olduğu Asturias, Cillîkiye ve Medâin gibi bölgelerde isyan etmeye başladılar.<sup>468</sup> Berberîlerin asıl hedefi ise Arapların elinde bulundurduğu Endülüs hâkimiyetini ele geçirebilme.

<sup>460</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 24; Hitti, *İslâm Tarihi*, ss. 775-781; Atçeken, *Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr*, s. 68.

<sup>461</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 24; İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 77; Haccî, *et-Tarihu'l-Endelüs*, s. 72; Bal, *Endülüs Emevî Devleti Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 42.

<sup>462</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 32; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 272.

<sup>463</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 42; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 17; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 37-38; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 25.

<sup>464</sup> Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, 29.

<sup>465</sup> Vekîl, *el-Ümeviyyün Beyne 'ş-Şarki Ve'l-Garb*, s. 96.

<sup>466</sup> Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 17; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 77; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, 34.

<sup>467</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 42-43; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 39; Bal, *Endülüs Emevî Devleti Sosyo-Ekonomik Yapısı*, 42.

<sup>468</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 42; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 17; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 77.

Endülüs'teki Berberîlerin isyan etmelerinde, Kuzey Afrika'daki soydaşlarının başarısı, tetikleyici bir etken olmuştur. Ancak bunun yanında Endülüs'te çok sayıda Berberînin olması ve fetihten itibaren Araplarla aralarındaki husumetler de isyanın çıkmasına sebep olmuştur. Çalışmamızın devamında Araplar ve Berberîler arasındaki asabiyet mücadelelerinin siyasî, iktisadî ve içtimaî sebepleri üzerinde duracağız.

## **2.2. Arap – Berberî Çatışmalarının Sebepleri**

### **2.2.1. Siyasî Sebepler**

Araplar ve Berberîler arasındaki çatışmaların siyasi sebeplerinden ilki, fetih sonrası dönemde Endülüs'te Berberîlere göre sayıca azınlık olmalarına rağmen idarî ve askerî alanlarda Arapların söz sahibi olmasıdır.

Arapların Endülüs'teki hâkimiyetleri, yönetimde de önemli görevlere Arapların getirilmesini sağlamıştır. Ayrıca Arapların geniş iktâlara sahip olması, siyasî, içtimaî ve iktisadî alanda nüfuz sahibi olmalarını, böylece ülke içerisinde yarı bağımsız bir güç haline gelmelerini sağlamıştır. Arapların Berberîler üzerindeki hâkimiyetleri ancak III. Abdurrahman döneminde tam olarak sağlanabilmiştir.<sup>469</sup>

Araplar ve Berberîler arasında meydana gelen asabiyet mücadelelerinin yönetimde söz sahibi olma haricinde siyasî bir sebebi mevcut değildir. Çünkü Berberîler, Endülüs'e gelirken, fetihten elde edecekleri ganimetler haricinde başka bir maksatla gelmemişlerdir. Ancak yarımada fethin devam etmesi sebebiyle, Endülüs'te buldukları süreç içerisinde Arapların, kendilerini Berberîler dâhil tüm unsurlardan ayırıştırması ve özel bir statüye sahip olması, ayrıca yarımada'nın hâkimiyetini ele geçirerek, Berberîlere kötü muamelelerde bulunmaları, Berberîler de asabiyet duygularının açığa çıkmasına, yarımada'da kalarak Araplarla mücadele etmelerine sebep olmuştur.

### **2.2.2. İktisadî Sebepler**

Araplar ve Berberîler Endülüs'e kabîleler halinde yerleştiler. Sayıca Berberîlerden az olmalarına rağmen Araplar yarımada'nın siyasî hâkimiyetinde söz sahibi oldular. Araplar, Endülüs'ün önemli şehir merkezlerine yerleştiler. Ayrıca kendilerine ovalarda verimli arazileri ayırdılar. Araplar tarafından yarımada'ya yerleştirilen Berberîlerin payına ise kiraç ve dağlık bölgeler kalmıştır.<sup>470</sup> Bu durum iki unsur arasında anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına

<sup>469</sup> Bal, *Endülüs Emevi Devleti Sosyo-Ekonomik Yapısı*, 43-44.

<sup>470</sup> Lombart, *İlk Zafer Yıllarında İslam*, 81-82; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 30.

sebepler olmuştur. Çünkü Arapların sahip oldukları verimli araziler sayesinde gelirleri artarak zengin olurken, Berberîler ise geçim zorluğu çekmekteydiler.

Araplar ve Berberîler arasındaki anlaşmazlıkların sebeplerinden biri de ganimet paylaşımında yaşanan adaletsizliklerdir. Endülüs'e gelen fetih ordularında Berberîler sayıca Araplardan daha fazlalardır. Komutanlık görevlerini Araplar almasına rağmen askerlerin büyük çoğunluğunu Berberîler oluşturmaktaydı. Hatta İbnü'l-Kûtiyye, Berberîlerin Endülüs'ün fethin de önemli bir rol oynadıklarını nakletmektedir.<sup>471</sup> Fethin ardından Kuzey Afrika'dan Endülüs'e Berberîler gelmeye devam etmiştir. Ancak Berberîler yarımadaya yerleşmeyi değil, ganimetten kendilerine düşen payı alarak Araplar gibi zengin olmayı amaçlamışlardır. Ancak nüfuz sahibi Araplar, toprak paylaşımında olduğu gibi, ganimet paylaşımında da adaletsiz davranmışlardır. Bu durum Berberîler arasında Araplara karşı kin ve nefretin artmasına sebep olmuştur.<sup>472</sup>

Arapların, Berberîler ve toplumun diğer unsurlarına ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapması, Berberîlere arazi ve ganimet paylaşımlarında haklarını vermemeleri, Berberîlerin Arap hâkimiyetine karşı isyan etmesine sebep olmuştur.

### 2.2.3. İçtimaî Sebepler

İspanya'da fetih öncesinde yaşayan yerli halka, fetihlerle birlikte Araplar, Berberîler ve Mevâli'den oluşan gruplar eklenmiştir.<sup>473</sup> Müslümanlar tarafından İspanya'nın fethedilmesi, yarımadada siyasî, içtimaî ve kültürel açıdan gerçekleşecek olan bir devrimin habercisiydi. Müslüman idareciler halk arasındaki eşitsizlikleri kaldırmış, soylu sınıfının ayrıcalıklarını geçersiz kılmıştır. Halkın sahip olduğu mal ve mülkler üzerindeki hakları geçerli kaldığı gibi, her kesim için cizye ve vergi miktarları eşit bir şekilde belirlenmiştir. Şam ile Endülüs arasındaki mesafeden dolayı çoğu zaman vali ve idareciler halk tarafından seçilmiştir. Hristiyan ve Yahudi unsurlar herhangi bir problemle karşılaştıklarında Arap yöneticilerden bağımsız bir şekilde kendi hakemleri vasıtasıyla problemlerini çözüme kavuşturmuşlardır.<sup>474</sup>

Fetih gerçekleşmeden önce Hristiyanlar tarafından dinlerini değiştirmeye zorlanan Yahudiler ve zulüm gören herkese karşı hoşgörülü davranılmış, dinlerini özgürce yaşamalarına müsaade edilmiştir. Özellikle din hususunda herhangi bir baskı ve zulüm ile

<sup>471</sup> İbnü'l Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 10.

<sup>472</sup> Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 30.

<sup>473</sup> Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 28.

<sup>474</sup> Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 54-55.

karşılaşmamışlardır. Hatta Müslüman olan kimselerin cizyeden muaf tutulması halkın İslâm'a girmesinde önemli bir etkiye sahiptir.<sup>475</sup> Ancak Arap yöneticilerin Endülüs toplumunda yaptığı bu düzenlemelere rağmen zaman içerisinde devlete karşı isyan hareketlerinin ortaya çıkmasına engel olunamamıştır. Bu duruma sebep olan öncelikle Arapların kendi içlerindeki asabiyet mücadeleleri sebebiyle devletin merkezi otoritesinin zayıflaması sonucunda Berberîler başta olmak üzere toplumun birçok unsuru üzerinde yaptırım güçlerinin azalmasına sebep olmuştur.

Müslüman yöneticiler, halkın inancına karşı ne kadar hoşgörülü olsalar da, halkın kendi içinde mezhep, fırka ve düşünce farklılıkları anlaşmazlıkların çıkmasına sebep olmuştur. Berberîler, Hâricî olmalarından dolayı<sup>476</sup> Araplara karşıydılar. Çünkü Emevî ve Ali taraftarlarına karşıydılar. Bu yüzden Berberîler asabiyet duygusunun yanında bir fırkanın da taraftarı olmaları sebebiyle Kuzey Afrika ve Endülüs'te ciddi bir endişeye sebep olmuşlardır. Nitekim Berberîler pek çok taraftar toplamış ve uzun süren isyanlara sebep olmuşlardır.

Endülüs'te Berberîlerin sayısının Arapların birkaç katı olduğunu belirtmiştik. Ayrıntılı bir şekilde inceleyecek olursak Berberî komutan Târik b. Ziyâd liderliğinde gönderilen ordunun içinde sadece 300'ü Araptır. Buna karşılık Mûsâ b. Nusayr'ın komutasında Endülüs'e gelen ordunun ise çoğunluğu Araplardan oluşuyordu. Ancak fetih sonrasında da Endülüs'e gerçekleşen göçlerin büyük bir kısmını Berberîler oluşturmuştur. Daha önce belirttiğimiz gibi araştırmacı Kennedy'e göre de Berberîler Endülüs'e yerleşmek ve siyasî bir beklentiyle gelmemişlerdir. Amaçları sadece ganimet elde etmektir. Endülüs'te fethin ardından Araplar, Berberîlerle aralarındaki ilişkilerde adalet ve kardeşlik gibi prensiplerin ön planda olacağına, Berberîlerin siyasî, askerî ve içtimaî alanda iyi muamele göreceklarine dair söz vermişlerdir. Ancak birçok alanda Berberîlere hak ettikleri değeri vermemişlerdir.<sup>477</sup>

Arapların Berberîlere karşı olan davranışlarının temelinde asabiyet duygusu yatmaktadır. Aynı atadan geldiklerine inandıkları yakınlarını idarî, siyasî ve askerî alanlarda önemli görevler vererek Berberîleri saf dışı bırakmaya çalışmışlardır. Ancak Berberîler de maruz kaldıkları muameleler karşısında, asabiyet duygularını ön plana çıkararak Araplara karşı isyan etmeye başlamışlardır. Arapların kendi içlerinde olduğu gibi, Araplar ve Berberîler arasındaki anlaşmazlıkların temelinde de asabiyet duygusu yatmaktadır.

<sup>475</sup> Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 55.

<sup>476</sup> Vekîl, *el-Ümeviyyûn Beyne's-Şarki Ve'l-Garb*, s. 96; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 200; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 17; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 23.

<sup>477</sup> Atçeken, *Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr*, s. 57; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 31.



Endülüs'e gelen Berberîler, yarımadanın sınır bölgeleri başta olmak hemen hemen tamamına dağılarak yerleştiler. Berberîler, Sarakusta,<sup>478</sup> Kurtuba ve çevresi,<sup>479</sup> Tuleytula, Gırnata, Malaka, İstece, Cezîretü'l-Hadrâ, Belensiye,<sup>480</sup> Ceyyan,<sup>481</sup> Asturias,<sup>482</sup> Cillîkiye<sup>483</sup> ve Medâin<sup>484</sup> gibi ülkenin fethedilen şehirlerinin çoğunluğuna fetih ordularıyla Endülüs'e girdikleri andan itibaren yerleşmişlerdir.<sup>485</sup> Berberîlerin Araplar tarafından Endülüs'ün sınır bölgelerine yerleştirilmelerindeki başlıca neden, Endülüs'ün özellikle dış kuvvetlerden korunmasını sağlamak içindir.

Berberîlerin Endülüs'te yerleştirildikleri bölgelere baktığımızda Arapların nüfus olarak yoğun oldukları Kurtuba, Sarakusta gibi şehirler de azınlık olmalarına rağmen daha çok başka bölgelere yerleştirilmişlerdir.

Aşağıdaki tabloda Berberîlerin Endülüs'teki yerleşim yerlerinden söylediklerimizin haricinde diğer bazı yerleşim yerleri gösterilmektedir.

### Berberîlerin Yerleştikleri Bölgeler

BERBERÎLER	
KABİLE	YERLEŞİM YERLERİ
ZENATA	Lekant, Şente File, Şentemeriye
MİKNÂSE	Mârîde
SENHÂCE	Uşune, Vadi'l Hiğara
MESMÛDE	Uşune, Mârîde, Kasru Ebi Danis, Medînetu Salim, Şezûne
HEVVARA	Ukliş, Beze, Sehle, Mârîde, Meddelin
MEDYÛNE	Şentemeriye, Kurtuba, Takûrunna
KUTAME	İlbîre
MEGİLE	Şezûne, Muntâniye
NEFZE	Şatıbe, Vadil'l-Hicara
MELZÛZE	Şentemeriye

<sup>478</sup> Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 66.

<sup>479</sup> Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 71.

<sup>480</sup> Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 74.

<sup>481</sup> Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 81.

<sup>482</sup> Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 77.

<sup>483</sup> Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 77

<sup>484</sup> Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 77.

<sup>485</sup> Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 89; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 29-30.

**Kaynak:** İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*; Bal, Endülüs Emevî Devleti Sosyo-Ekonomik Yapısı, s.49.

Berberîler, Tuleytula, Mârîde ve Belensiye gibi şehirlerde Araplara göre sayıca daha fazlalardı. Ancak bu şehirlerde de verimsiz arazilerin olduğu bölgelerde yaşıyorlardı.<sup>486</sup>

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde, Kurtuba da yalnızca tek bir Berberî kabîlesinin olduğunu görmekteyiz. Çünkü Kurtuba Arapların yoğunlukta olduğu bölgedir. Genel olarak Şentemeriye, Şezûne gibi bölgelerde yoğun olduklarını görmekteyiz. Özellikle Şezûne bölgesinde dağlık alanlar mevcuttur. Aynı şekilde İlbira da verimli arazilerin olmasına rağmen, dağlık ve kırsal alanlar da vardır. Berberîler genellikle İlbîre'nin kırsal kısımlarındadır. Senhâce kabîlesinin yerleştiği Vadi'l-Hiğara bölgesi, yarımadanın ortasında kırsal bir bölgedir. Sonuç olarak Berberîler, Arapların yoğun oldukları, büyük ve gelişmiş olan şehir merkezlerinden bazılarında yerleşmiş olmalarına rağmen, sayıca azınlıktadırlar. Ayrıca verimli arazilere sahip olan Cezîretü'l-Hadrâ'da da yaşamaktadırlar. Ancak nüfus yoğunlukları genellikle kıraç ve dağlık alanlardadır.

### 2.3. Valiler Döneminde Arap – Berberî Çatışması

Araplar ve Berberîler arasındaki anlaşmazlıkların ciddi çatışmalara dönüşmesinin ilk kıvılcımları 739 yılında Kuzey Afrika'da başlayan ve Endülüs'e sirayet eden Hâricî kökenli Berberî isyanları olduğundan bahsetmiştik. Ancak onun öncesinde iki taraf arasında bazı anlaşmazlıklar meydana gelmiş ve Emevî halifeleri tarafından görevlendirilen valiler tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Ancak Valiler dönemindeki anlaşmazlıklardan da bahsedilmesinin konu açısından önemli olması sebebiyle çalışmamızda yer verdik.

Endülüs'te Araplar ve Berberîler arasındaki asabiyet mücadeleleri valiler döneminin başlarına rastlamaktadır. Ancak bu dönemdeki asabiyet mücadeleleri küçük çaplı anlaşmazlıklar olarak kalmış, Emevî halifeleri tarafından gönderilen valiler sayesinde savaflara dönüşmesi engellenmiştir.

Emevî halîfesi Süleyman b. Abdülmelik (715-717) döneminde Endülüs'e vali olarak tayin edilen Hurr b. Abdurrahman es-Sekafî (97/716), Araplar ve Berberîler arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için ciddi bir çaba sarfettikten sonra 99/718 yılında Şam'a geri dönmüştür.<sup>487</sup>

<sup>486</sup> Na'nai, *el-İslâm fî Tuleytula*, s. 24; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 18.

<sup>487</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 32; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 59.

Endülüs'te 718-731 yılları arasındaki asabiyet mücadeleleri, Kaysîler ve Yemenîler arasında meydana gelmiştir. Bu sebeple Araplar ve Berberîler arasındaki anlaşmazlıklar durulmuştur. Ancak Berberîler bu süreçte, zaman zaman iki Arap kabilesinden birinin yanında yer alarak savaşlara katılmışlardır. Savaşlara katılmalarında ordunun büyük bir çoğunluğunu Berberîler oluşturması da etkili olmuştur.

113/731 yılında yeniden Araplar ve Berberîler arasında anlaşmazlıklar meydana gelmeye başlamıştır. Bu sebeple ikinci kez Endülüs valiliğine getirilen Abdurrahman b. Abdullah el-Ğafikî, kabîleler arasındaki çatışmalar başta olmak üzere, dış saldırılardan korunmak için de ciddi önlemler almıştır. Böylece bu dönemde Araplar ve Berberîler arasındaki mücadeleler azalma göstermiştir.<sup>488</sup>

Abdurrahman b. Abdullah el-Ğafikî Endülüs valisi iken, Berberî olduğu iddia edilen Afrika kökenli Osman b. Ebu Nes'a,<sup>489</sup> bağımsızlığını ilan etmek istemiştir.<sup>490</sup> Kendisi Septemanya ve Pirene'nin bazı kısımlarının idarecisiydi. Berberîlerin Kuzey Afrika'daki başarılarının haberini alan Osman b. Ebu Nes'a, Mârîde, Cıllîkiye, Kûrye ve yarımadanın kuzey bölgeleri ile sınır bölgelerindeki Berberîlerin liderliğini yaparak isyan etmiş ve Tuleytula, Kurtuba ve Cezîretü'l-Hadrâ üzerine hareket etmiştir. Birçok bölgede Berberîlerin desteğini almıştır.<sup>491</sup>

Osman b. Ebu Nes'a, Araplar karşısında daha fazla güç toplayabilmek için Eudes (Egutin) Dükü'nün kızı ile evlenmekle kalmayıp bir de anlaşma imzalamıştır. Endülüs Valisi Abdurrahman el-Ğafikî'nin onayını almak için anlaşmayı kendisine gönderir. Ancak vali Abdurrahman anlaşma şartlarından bazılarının kendi aleyhlerine olacağını düşünerek anlaşmayı kabul etmemiştir.<sup>492</sup> Ülkede isyan etmeye devam eden Osman b. Ebu Nes'a, Vali Abdurrahman tarafından Berberî isyanını bastırmak için görevlendirilen Kadı b. Zeyyân önderliğindeki bir ordu ile karşı karşıya gelmiştir. Osman b. Ebu Nes'a, büyük çoğunluğu Berberîlerden oluşan askerleriyle Medînetü'l-Bâb'daki bir kale de kuşatılmıştır. Ancak

<sup>488</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 31; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 36; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 6; Mûnis, Hüseyin, *Fecru'l-Endelüs, Dâru's-Sû'diyye*, 1985, s. 154; E. Lévi-Provençal, "Abd al-Rahmân Ghâfikî", *El*, I, 86; Haccî, *et-Târihu'l-Endelüs*, s. 153; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 61.

<sup>489</sup> Osman b. Ebu Nes'a, Hristiyanlar tarafından Munuse ya da Monuza olarak adlandırılmaktadır (bkz. Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 296).

<sup>490</sup> Kennedy, *History of Muslim Spain*, s. 24; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 296.

<sup>491</sup> Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 295-296; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 33.

<sup>492</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 56; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 62; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 296.

Abdurrahman'ın görevlendirdiği ordu karşısında yenilgiye uğramıştır. Kadı b. Zeyyân tarafından yakalanan Osman b. Ebu Nes'a, öldürülerek isyan bastırılmıştır.<sup>493</sup>

124/741 yılında Ukbe b. Haccâc es-Selûli, Endülüs'teki iktisadî, içtimaî her türlü problemi çözmek ve Kuzey Afrika'daki Berberî isyanlarının yarımadaya sıçramasının önlenmesi için valilik görevine atanmıştı.<sup>494</sup> Fakat Endülüs halkı Ukbe'yi istemediği için, onu valilikten indirip yerine Abdülmelik b. Katan'ı tayin ettiler.<sup>495</sup> Bu sebeple Berberî isyanlarının Endülüs'e sıçramasına engel olunamadı.

Kuzey Afrika'daki Berberîler ile Endülüs'teki Berberîler arasındaki soy birliği, Araplara karşı kabîle asabiyetini beraberinde getirmiştir. Özellikle valiler döneminde Emevî hanedanına mensup halifeler tarafından yönetilen Endülüs, Emevîlerin asabiyet kaynaklı yönetimleri, sadece Berberîlerin değil devlet içerisindeki tüm unsurların Emevî hükümetine karşı olmasına sebep oldu. Arapların asabiyeti önceleyen uygulamaları, Berberîlerde de bu duygunun ön plana çıkmasına sebep oldu. Böylece başta Kuzey Afrika olmak üzere, Endülüs'te de Berberî isyanları patlak verdi.

Kuzey Afrika'daki Berberîlerin başarıya ulaştığının haberini alan Endülüs'teki Berberîler, Arap yönetimine karşı bağımsızlıklarını ilan ettiler. Asturia, Aragon ve Cillikiye başta olmak üzere kabalık oldukları bölgelerde isyan etmeye<sup>496</sup> başladıklarından bahsetmiştik. Ancak Berberîlerin bu bölgelerde azınlıkta bulunan Arapları buldukları yerlerden zorla çıkartmaya başlamaları, iki grup arasındaki kin ve nefreti daha da artırdı.

Endülüs'ün içinde bulunduğu bu karışıklıklar sebebiyle, Vali Abdülmelik b. Katan, daha önce gelmelerine izin vermediği Septe mevkisinde bulunan Berberîler tarafından muhasara altına alınmış Belc b. Bişr ve askerlerinin belli şartlar karşılığında Endülüs'e girmelerine izin verildi.<sup>497</sup>

Abdülmelik b. Katan ve Belc b. Bişr arasında, Belc ve askerlerinin Berberî isyanlarını bastırır bastırmaz Kuzey Afrika'ya topluca dönecekleri, yarımada da kaldıkları süre boyunca ihtiyaçlarının karşılanacağı ve tedbir amacıyla Belc'in askerlerinden bir kısmının Cezîretü'l-

<sup>493</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 56; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 63; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 32-33.

<sup>494</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 32; ; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 37; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 6; Haccî, *et-Târihu'l-Endelüs*, s. 157; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 308.

<sup>495</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 250-251; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 38; Kennedy, *History of Muslim Spain*, s. 24-25.

<sup>496</sup> Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 201; Kennedy, *History of Muslim Spain*, s. 25; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 315.

<sup>497</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 42; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 17; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 201; Kennedy, *History of Muslim Spain*, s. 25.

Hadrâ'da rehin tutulmak şartlarını kapsayan bir anlaşma imzalandı.<sup>498</sup> Bunun üzerine Kaysî ve Yemenî Araplar birlik olarak Berberîlerin üzerine Tuleytula'ya doğru harekete geçtiler. Salit vadisinde<sup>499</sup> karşı karşıya gelen iki grup, Belc ve askerlerinin Berberîleri bozguna uğratması ile sona erdi. Birçok Berberînin öldürüldüğü bu savaştan ganimetlerle Kurtuba'ya dönüldü. Suriyeli Araplar yaklaşık olarak bir senelik bir süreçte yarımada'daki Berberî isyanını bastırdılar. Bunun üzerine Berberîlerin ciddi bir bölümü Endülüs'ten ayrılarak Kuzey Afrika'ya göç etti.<sup>500</sup> Böylece Endülüs'te valiler döneminde ilk kez büyük çapta meydana gelen Berberî isyanları Araplar tarafından bastırıldı.

Berberî isyanlarının bastırılmasının ardından Abdülmelik b. Katan, Belc komutasındaki Suriyeli askerlerin görevlerinin bitmesi sebebiyle, anlaşma maddesi gereğince Kuzey Afrika'ya geri dönmelerini istedi. Ancak Suriyeli askerlerin Kuzey Afrika'ya gruplar halinde gönderilecekleri haberi üzerine Berberîler tarafından katledilmek istemeyen Suriyeli askerler, Endülüs'ten ayrılmaktan vazgeçerek Abdülmelik b. Katan'a karşı gelerek onu görevinden aldılar, yerine ise 123/741 yılında Belc'i vali ilan ettiler.<sup>501</sup> Ancak Belc'in Abdülmelik'in oğulları ile arasında meydana gelen savaş sonucunda ağır yaralandı. Savaştan sonra vefat eden Belc yerine Kaysîler, Sevâbe b. Selâme'yi valiliğe tayin ettiler.<sup>502</sup>

Endülüs Valisi Sevâbe'nin yönetimde güttüğü kabîle asabiyeti, Arapların ve Berberîlerin bir araya gelerek, ona karşı isyan etmesine sebep oldu. İsyanın haberini alan Sevâbe, kendisine karşı birleşen iki grubun üzerine harekete geçti. Fakat Arapların ve Berberîlerin mücadelesi karşısında Mârîde'ye sığınmak zorunda kaldı. Kendisine isyan eden grup tarafından kuşatma altına alınan Sevâbe, Kurtuba'dan yardım istedi.<sup>503</sup> Fakat 124/742 yılında Araplar ve Berberîlerin, Kurban bayramı sebebiyle bayramlaşmak için dağılmalarını fırsata çeviren Sevâbe, isyancı gruba saldırarak bir kısmını öldürdüğü gibi bir kısmını da Kurtuba'ya götürmek üzere esir aldı. Fakat el-Musâre mevkine geldiklerinde, Endülüs'te iki grup arasında meydana gelen asabiyet mücadelesini, Endülüs halkının Kuzey Afrika valisi Hanzala b. Safvan'a haber vermesi üzerine, bölgeye Ebü'l-Hattâr vali tayin edildi (125/742-

<sup>498</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 251; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 39; Kennedy, *History of Muslim Spain*, s. 25; Watt-Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 33.

<sup>499</sup> Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 201.

<sup>500</sup> Watt-Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 33; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 203; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, s. 88; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 36.

<sup>501</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 252; Watt-Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 33; Chejne, *Muslim Spain and Portugal*, s. 12.

<sup>502</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 259; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 41; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 16; Kennedy, *History of Muslim Spain*, s. 25; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 318.

<sup>503</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 259.

743). Ebü'l-Hattâr'ın Endülüs'te başta esir alınan Arapları ve Berberîleri serbest bırakması olmak üzere Endülüs toplumunda yaptığı uygulamalar sayesinde halk arasında emniyet ve barış tanzim oldu.<sup>504</sup>

Sonuç olarak Endülüs'te valiler döneminde Araplar ve Berberîler arasındaki asabiyet mücadeleleri geniş boyutlara ulaşmadan engellenmiştir. Ancak Endülüs'e tayin edilen valilerin Arapların kendi içlerindeki iktidar mücadeleleri sebebiyle kısa süreli olarak iş başına geçmesi, Endülüs toplumunda idarenin zayıflamasına, halk arasında anlaşmazlıkların baş göstermesine sebep olmuştur. İdari mekanizmayı elinde tutan Arapların, yönetimde yaptıkları bu hatalar, ilk olarak Berberîleri huzursuz etmiştir. Böylece küçük çaplı da olsa Araplar ve Berberîler arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Ancak Kuzey Afrika'daki Berberî isyanlarının Endülüs'e sirayet etmesi, Araplar tarafından bastırılmasına rağmen, emîrlik döneminde meydana gelecek olan Berberî isyanlarına zemin hazırlamıştır.

### 3. ENDÜLÜS'TE EMİRLİK DÖNEMİNDE ARAP – BERBERÎ ÇATIŞMASI (756-929)

Endülüs'ün fethinde ve özellikle Valiler döneminde Berberîler askerî alanda önemli görevler üstlenmişlerdir. Fetih ordusu başta olmak üzere, Kaysî ve Yemenîler arasında meydana gelen asabiyet mücadelelerinde ve isyanlarda Endülüs Emevîleri ordusunun önemli bir kısmını oluşturmuşlardır. Çünkü Berberîler, bedevî ruhu taşımaktadırlar. Geçmişten bu yana çöl şartlarında hayatta kalma mücadelesi veren Berberîler, cesaret, güç ve dayanıklılık açısından Araplara göre daha sert bir yapıya sahiptirler. Bu sebeple askeri alanda Araplara kıyasla daha ön plana çıkmışlardır.

Araplar gibi kabîleler halinde Endülüs'e yerleşen Berberîler de kabîle asabiyetini Endülüs'e taşımışlardır. Bu sebeple fethin hemen ardından Araplar ve Berberîler arasında siyasî, iktisadî ve içtimaî sebeplerle anlaşmazlıklar çıkmıştır. Valiler döneminde alt yapısı oluşan Arap-Berberî asabiyet mücadelesi emîrlik döneminde şiddetini artırarak devam etmiştir.

#### 3.1. Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e Girişinde Berberîler

Abdurrahman b. Muâviye'nin Abbâsî suikastçılarından kurtularak Endülüs'e girmesine, yarımada bulunan vali Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri'yi destekleyen Kaysîler

<sup>504</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 272; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 18; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 319.

karşyken, Emevî hanedanına mensup nüfuz sahibi kimseler, Mevâliler, Yemenîler ve Berberîler ona destek olmuşlardır.

Abdurrahman, Abbâsîlerin hâkimiyetini ilan etmesinin hemen ardından Şam'dan beraber kaçtığı mevlâsı Bedr ile birlikte Kûfe'den Filistin'e, Mısır'dan Fas'a geçmiştir. Abdurrahman'ın Kuzey Afrika valisi Abdurrahman b. Habîb tarafından da aranması sebebiyle bazı Berberî kabîleleri onu himaye etmek istememesine rağmen, annesinin soyunun Nefze<sup>505</sup> Berberîlerden gelmesi sebebiyle bir kısım Berberî kabîleleri Abdurrahman'ı korumuşlardır.<sup>506</sup> Sebte'nin güneyindeki dağlık bölgede yaşayan Berberî Benî Nefze ve Benî Zenata kabîlelerinden koruma talep eden Abdurrahman, Berberî Zenata kabîlesinin yanına yerleşti. Hatta Zenata kabîlesinden önce Berberî Miknâse kabîlesi tarafından bir süre himaye edildiği söylenmektedir.<sup>507</sup>

Abdurrahman b. Muâviye, 137/755 yılında Endülüs'te bulunan Almunecar'a geçmiştir.<sup>508</sup> Kendisine destek veren Berberîlerin yoğunlukta bulunduğu, Emevî hanedanının ileri gelenleri, Mevâlî ve Yemenîlerden oluşan topluluk ile Endülüs Emevî devletini kurdu. Berberîler, Endülüs'ün fethi başta olmak üzere, orduda önemli bir kitleyi oluşturmuşlardır. Sonrasında, Abdurrahman'ın Endülüs'te bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, Abdurrahman'ın başta Abbâsî tehlikesi karşısında, Arapların kendi içindeki asabiyet mücadelelerinde, gayri müslimler tarafından maruz kalınan dış tehlikelerde ve toplumun asayîşi ve güvenliği hususunda savaşçı ve otoriter kuvvetlerin esasını oluşturmuşlardır.<sup>509</sup> Bu sebeple Abdurrahman, Endülüs'e gelirken beraberinde Berberîlerden meydana gelen 40.000 kişilik bir ordu getirmiştir.<sup>510</sup>

Endülüs'te Arap kabîleleri arasında çıkan asabiyet mücadeleleri ardından Berberîler'de Endülüs'te oluşan Arap aristokrasisinden memnun kalmayıp yönetime karşı isyan etmişlerdir. Çünkü askeri alanda elde ettikleri nüfuzu Endülüs'ün siyasî, iktisadî ve idarî alanlarında da elde etmeyi istemişlerdir. Bu sebeple başta Kaysîler ve Yemenîler arasındaki asabiyet mücadelelerinden olmak üzere Endülüs'ün içinde bulunduğu iç karışıklıklardan

<sup>505</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 66; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 494; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 387.

<sup>506</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 56; Algül, *İslâm Tarihi*, s. 445; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 387; Watt-Cachia, *Endülüs tarihi*, s. 34; Azizur Rahman, *The Story Of İslâmic Spain*, s. 56; Khan Sabri, *History of Muslim Spain*, s. 86; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 31.

<sup>507</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 56; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, s. 328; Watt-Cachia, *Endülüs tarihi*, s. 34; Algül, *İslâm Tarihi*, s. 445; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 387; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 98.

<sup>508</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, s. 112.

<sup>509</sup> Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 40; Watt-Cachia, *Endülüs tarihi*, s. 36.

<sup>510</sup> Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 40.

istifade ederek bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Kaanatimize göre ne kadar yönetime karşı yapılmış bir baş kaldırı gibi görünse de aslında geçmişten bu yana gelen ve Endülüs'e de taşınan asabiyet, bu baş kaldırının asıl sebebidir. Ayrıca Berberîler, çöllerde bağımsız bir şekilde yaşamaya alışkın bir kavim olduğu için, bir yönetimin, özellikle kendi soylarından olmayan bir kişinin yönetimini kabul etmek istememişlerdir.

### 3.2. Şakyâ el-Miknâse – Abdurrahman b. Muâviye Çatışması

Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e geçişinde destek olan gruplardan biri olan Yemenîler, kısa bir süre sonra Abbas'ı taraftarlığı yapan Ebu's Sabbâh liderliğinde toplanarak Abdurrahman'ı yönetimde devre dışı bırakmak istemişlerdir. Ancak bu isyan girişimleri Abdurrahman'ın Endülüs yönetimindeki hâkimiyetinin kuvvetli olması sebebiyle sonuçsuz kalmıştır. Yemenîlerin hemen ardından Berberîler, Abdurrahman'ı etkisiz hale getirmek için harekete geçmişlerdir.

Berberîlerin isyanına liderlik eden kişi Şakyâ b. Abdülvahid el-Miknâse idi.<sup>511</sup> Araplarla olan münasebetlerinde bir süredir barışçıl bir politika izleyen Berberîler, Yemenî lider Ebu's Sabbâh'ın ölümünün hemen ardından isyan için harekete geçtiler.<sup>512</sup> İspanya'nın doğusunda yaşayan ve öğretmenlik yapan Şakyâ b. Abdülvahid, asabiyet güden sahtekâr bir kimliğe sahipti. Miknâse kabîlesinin bir üyesi olan Berberî Şakyâ b. Abdülvahid, kendisini Hz. Peygamber'in kızı Fatıma ile damadı Ali'nin soyundan geldiğini iddia etmekteydi. Bu sebeple kendisine Abdullah b. Muhammed adını vermiş ve Fatımîleri temsil eden bir propaganda başlatmıştı.<sup>513</sup> Bir rivayete göre de kendisinin Hâricî olduğu ileri sürülmektedir.<sup>514</sup>

Emîr Abdurrahman'a karşı isyana hazırlanan Şakyâ el-Miknâse, Berberî nüfusunun yoğun olduğu Vâdî Ânâ ve Vâdî Tâcû nehirleri arasındaki bölgeye göç etmiştir. Bu bölgede kendisine destek verecek tam teçhizatlı bir Berberî ordusu mevcuttur. Bunun üzerine Şakyâ el-Miknâse, 152/769 yılında Şentemeriye'de valiyi öldürerek bağımsızlığını ilan etmiştir.<sup>515</sup> Bunun üzerine Abdurrahman'ın emriyle Tuleytula valisi tarafından Şakyâ üzerine bir ordu

<sup>511</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 97; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 205; Sûfî, *Târîhu'l-Arab*, s. 69.

<sup>512</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 64; Vekil, *el-Ümeviyyûn Beyne's-Şarki Ve'l-Garb*, s. 137; Dozy, *Spanish Islam*, s. 202.

<sup>513</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 97-98; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 205; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 64-65; Sûfî, *Târîhu'l-Arab*, s. 69; Vekil, *el-Ümeviyyûn Beyne's-Şarki Ve'l-Garb*, s. 137; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 204; Dozy, *Spanish Islam*, 202; Azizur Rahman, *The Story Of İslâmic Spain*, s. 63.

<sup>514</sup> Azizur Rahman, *The Story Of İslâmic Spain*, s. 63.

<sup>515</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 65; Vekil, *el-Ümeviyyûn Beyne's-Şarki Ve'l-Garb*, s. 137; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 204; İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 79; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 88.



gönderilmiştir. Ancak Abdurrahman tarafından gönderilen Arap ordusu Berberiler karşısında yenilgiye uğramıştır.<sup>516</sup>

Abdurrahman b. Muâviye bu yenilginin üzerine Tuleytula valisi Süleyman b. Osman'ı Şentemeriye'ye tayin etmiştir.<sup>517</sup> Süleyman b. Osman'ın ilk görevi, burada yapılan Berberiler tarafından çıkarılan askeri ihtilali bastırmaktır. Bu sebeple Süleyman b. Osman, Fatimî propagandası yapan Şakyâ'yı isyandan vazgeçerek kendisine katılmaya davet etmiştir. Ancak Şakyâ, Vali Süleyman'ın teklifini kabul etmiş gibi görünmüştür. Fakat Şakyâ, Süleyman'ı öldürerek, Fatimî davetini yapmaya devam etmiştir.<sup>518</sup>

Şakyâ el-Miknâse, Berberî taraftarlarıyla beraber Şentemeriye'nin ardından kısa sürede Berberilerin yoğunlukta olduğu bölgeler de isyan etmeye ve Şakyâ'ya katılmaya başlamıştır. Nitekim Sâlim b. Ebû Za'bel komutasında Kûrye ve Mârîde şehirleri de Şakyâ'ya katılmıştır. Böylece Şentemeriye'den Mârîde'ye kadar olan bölgeler Berberilerin hâkimiyeti altına girmiştir.<sup>519</sup> Bunun üzerine Abdurrahman b. Muâviye, kendi komutasındaki ordusuyla Şakyâ'nın üzerine harekete geçmiştir. Ancak Berberilerin Şakyâ'nın yanında yer almasıyla Abdurrahman'ın ordusu önemli bir güç kaybetmiştir. Halifenin ordusunun geri kalan kısmı ile Şakyâ arasındaki savaş devam ederken, isyancı grup geri çekilerek dağa kaçmıştır. Abdurrahman, Şakyâ ve taraftarlarının savaşa geri dönmeleri için çaba sarfetse de bir sonuç alamamıştır.<sup>520</sup>

Abdurrahman b. Muâviye bir gece Şakyâ ve taraftarları olan Fatimîleri yok etmek amacıyla harekete geçmiştir. Abdurrahman'ın komutasında gerçekleşen ve "Gazvetü'd-Dûr" diye isimlendirilen bu savaşta, Abdurrahman Şakyâ'nın kaçması üzerine, onun taraftarlarını yenilgiye uğratmıştır. Abdurrahman, Şakyâ'ya gözdağı vermek amacıyla, taraftarlarına eziyet etmekle kalmamış, bölgeyi yakıp yıkmışlardır.<sup>521</sup> Bu sırada mevlâsı Bedr, Hayve b. Melâmis'in İşbîliye'de Hıms halkıyla birlikte isyan ettiği ile ilgili bir mektup getirmiştir. Bunun üzerine Abdurrahman, Ubeydullah b. Osman'ı beraberinde bir birlik ile bu bölgede bırakarak kendisi İşbîliye'ye doğru harekete geçmiştir..<sup>522</sup>

<sup>516</sup> Âl-i Ali, *Endülü's Tarihi*, s. 88; Dozy, *Spanis Islam*, s. 202.

<sup>517</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 205.

<sup>518</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 205; Sûfi, *Târîhu'l-Arab*, s. 69-70; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 205.

<sup>519</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 98; Vekil, *el-Ümeviyyûn Beyne's-Sarki Ve'l-Garb*, s. 137; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 205.

<sup>520</sup> Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 206; Dozy, *Spanis Islam*, s. 202.

<sup>521</sup> Sûfi, *Târîhu'l-Arab*, s. 70; Scott, *History of The Moorish Empire in Europe*, s. 203.

<sup>522</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 98; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 65; Sûfi, *Târîhu'l-Arab*, s. 70.

Abdurrahman bir süre sonra Ubeydullah b. Osman'ın Şentemeriye üzerine gitmesini emretmiştir. Ubeydullah'ın birliğinde bulunan Berberîler arasında anlaşmazlık çıkmasını sağlayan Şakyâ, Ubeydullah'ı yenerek birçok komutanını da öldürmüştür.<sup>523</sup> Dikkat edersek Arap kabîleleri arasındaki mücadelelerde, kendi taraftarlarının dışında ordunun önemli bir kısmını oluşturarak askeri gücü artıran Berberîler, valilere ve halifelere, Arap skabîleleri arasındaki isyanların bastırılmasında hatırı sayılır derecede yardımları olmuştur. Ancak Araplar ve Berberîler arasındaki mücadelelerde, ordudaki Berberî sayısının fazla olması, Araplar için bir dezavantaj oluşturmuştur. Çünkü Berberîlere karşı yapılan mücadelelerde asabiyet duygusu devreye girmiş ve Arapların ordusunda bulunan Berberîler, kendi kabîlelerinin saflarına geçmelerinin yanında, aralarında kolayca ihtilafların ortaya çıkmasına ve Arap ordusunun zayıflatılmasına da sebep olmuşlardır.

Abdurrahman b. Muâviye, Ubeydullah b. Osman'ın uğradığı yenilgiden sonra 155/772 yılında tekrar Şakyâ üzerine harekete geçti. Ancak Şakyâ yine savaşmadan geri çekilince, Abdurrahman savaş stratejisini değiştirmeye karar verdi. Endülüs'ün doğusundaki Berberîler arasında önemli bir nüfuza sahip olan Hilal el-Medyûni'yi evlat edindi. Ardından Hilal el-Medyûni'yi Şakyâ ve taraftarlarının hâkimiyeti altında olan yerlere vali olarak atadı. Şakyâ tarafından yapılan Fatımîlik propagandasını önlemek için harekete geçen Hilal el-Medyûni, ciddi bir başarı elde ederek Şakyâ taraftarı Berberîlerin önemli bir kısmını kendi tarafına çekti.<sup>524</sup> Böylece uzun bir aradan sonra Abdurrahman, Şakyâ karşısında bir başarı elde etti.

Abdurrahman tarafından isyanın kısa sürede bastırılması için yapılan hücum taktiği, her seferinde Şakyâ'nın kuvvetlerini geri çekmesi sebebiyle bir sonuç alınamadan geri dönülmesine sebep olmuştur. Şakyâ'nın, Abdurrahman'a karşı koyamayacağını düşünerek uyguladığı bu taktik, saldıran tarafın bir süre sonra kuşatmayı kaldırması ile Şakyâ'nın lehine sonuçlanmıştır. Çünkü Abdurrahman ülkede sadece Berberîler ile değil, aynı zamanda meydana gelen başka isyanlarla da meşguldür. Bu sebeple Şakyâ'nın isyanında uzun süre olumlu bir sonuç elde edilememiştir.

Emîr Abdurrahman 159/776 ve 160/777 yıllarında Şakyâ'yı etkisiz hâle getirebilmek için arka arkaya birlikler gönderdi. İsyân tamamen bastırılmamasına rağmen, Şakyâ'nın taraftarları ve gücü azaldı.<sup>525</sup> Daha sonra Abdurrahman, Şakyâ üzerine komutanları Temmâm

<sup>523</sup> Sûfi, *Târîhu'l-Arab*, s. 70; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 88-89.

<sup>524</sup> İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 65; Sûfi, *Târîhu'l-Arab*, s. 71; Vekil, *el-Ümeviyyûn Beyne's-Şarki Ve'l-Garb*, s. 137; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 206; Kennedy, *History of Muslim Spain*, s. 36, Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 88-89.

<sup>525</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 136.

ve Ebû Osman önderliğinde askeri birlikler gönderdi.<sup>526</sup> Şakyâ ve taraftarları bir kalede kuşatma altına alındı. Anlaşma yapılmak üzere Ebû Osman'ın yeğeni Vecîh el-Gassanî, kaleye elçi olarak gönderildi. Komutan Temmâm ve Ebû Osman, Vecîh el-Gassanî aracılığıyla Şakya ve adamlarının teslim olması hâlinde anlaşma imzalanacağını belirttiler. Fakat Şakya, Fatimîler'e katılması için Vecîh'i ikna etti. Vecîh'in Şakya'nın tarafına geçmesi ile Temmâm ve Ebû Osman, saldırıya geçtiler. İki taraf arasında yaşanan savaşta, pek çok kişi öldürüldü. Savaş Şakya'nın zaferiyle sonuçlandı. Fatimî temsilci Şakya birlikleriyle beraber Şenteberiyye'ye geri dönmek üzere yola çıktı.<sup>527</sup>

Şakya Şentemeriye istikametinde bulunan Vadi'l-Uyûn köyüne ulaştığında Abdurrahman tarafından gönderilen Ebû Ma'n Davud, Kinâne b. Saîd el-Esved adlı iki komutan tarafından Şakya öldürüldü. Şakya'ya katılan Vecîh el-Gassanî ise İlbîre sahiline kaçtı. Abdurrahman tarafından gönderilen Şuheyd ve Abdûs b. Ebû Osman ise Vecîh'i yakalayıp öldürdüler. Böylece 10 yıl boyunca Abdurrahman'ı uğraştıran Şakyâ isyanı sona erdi.<sup>528</sup>

Abdurrahman b. Muâviye, Endülüs'te kurduğu devlette, toplum içinde yer alan her kabîleye, her fırkaya aynı mesafede yaklaşmıştır. Çünkü yarımada geldiğinde Kaysî ve Yemenîler ile Araplar ve Berberîler arasındaki asabiyet mücadeleleri zaten mevcuttur. Devletin temellerini sağlamlaştırmak, dış güçlerden önce içteki anlaşmazlıkları önlemesi gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek adına nüfuz sahibi kabîle reislerine para ve mevki teklifinde bulunduğu gibi çeşitli hilelere başvurarak, gruplar arasında denge kurmaya çalışmıştır. Ancak Şakyâ b. Abdülvahid isyanına baktığımızda, Abdurrahman'ın devlet yönetimindeki akıllıca politikalara rağmen uzun yıllar süren ve devleti meşgul eden isyanlar ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli sebebi, asabiyet olgusunun yanında bir fırka altında birleşen kabîlelerde artan fanatikliğin Endülüs'te yaşayan gruplar arasındaki kaynaşmaya, birliğe ve beraberliğe engel olmasıdır.

### 3.3. Abdurrahman b. Muâviye – Abdurrahman b. Habîb Çatışması

Abdurrahman, Berberîleri kendi tarafına çekmek amacıyla Kuzey Afrika'dan yarımada göç etmek isteyen Berberîlere bir sayı sınırlandırması koymamıştır. Bu sebeple sayıca çoğunlukta olan Berberîler, paralı asker olarak hükümete muhalif olan kimselerin

<sup>526</sup> Sûfi, *Târîhu'l-Arab*, s. 71.

<sup>527</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 101; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 206-207; Azizur Rahman, *The Story Of Islâmic Spain*, s. 63.

<sup>528</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 101; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 206-207.

yanında yer almışlardır. Abdurrahman b. Habîb'te Kuzey Afrika'dan Endülüs'e geçen Berberîlerin arasındadır.<sup>529</sup> 163/779 yılında Saklebî lakabıyla tanınan Abdurrahman b. Habîb, Tudmir'de isyan etti. Abbâsîlerin desteğini alan Abdurrahman b. Habîb, kısa süre de Berberîlerin çoğunlukta olduğu bir grubun kendisine bağlılıklarını ilan etmesiyle birlikte Abdurrahman b. Muâviye'ye karşı bağımsızlığını ilan etmiştir.<sup>530</sup> Abdurrahman'a katılan Berberîlerin Tudmir bölgesinde mi yaşadıkları yoksa Afrika'dan Endülüs'e geçerek mi katıldıkları hususunda yeterli bir bilgi bulunmamaktadır.<sup>531</sup>

Abdurrahman b. Habîb, Berberîlerin yanında Barselona'da bulunan Süleyman el-Akrabî el-Kelbî'yi kendisine yardım etmesi için haber gönderdi.<sup>532</sup> Ancak Süleyman el-Akrabî'den olumsuz bir cevap aldığı için kızan Abdurrahman, bir birlikle Süleyman üzerine yürüdü. Süleyman karşısında hezimete uğrayan Abdurrahman, Tudmir'e kaçtı.<sup>533</sup>

Abdurrahman'ın Süleyman'la arasında meydana gelen savaşta güç kaybetmesi üzerine bunu bir fırsata dönüştürmek isteyen Abdurrahman, Abdurrahman b. Habîb isyanını bastırmak amacıyla Tudmir'e doğru harekete geçti. Ancak Abdurrahman b. Habîb, Belensiye civarında bir dağa kaçtı.<sup>534</sup> Bunun üzerine Kurtuba'ya dönen Abdurrahman, İbn Habîb'in başına getireni ödüllendireceğini duyurdu. Bu duyurunun ardından Abdurrahman b. Habîb'in Berberî taraftarlarından olan Mişkâr isimli bir kimse, İbn Habîb'i öldürdü.<sup>535</sup> Böylece bu isyan da bastırılmıştır.

#### 4. EMİR HAKEM DÖNEMİ ARAP – BERBERİ ASABİYET MÜCADELESİ

Endülüs Emîri Hişâm b. Abdurrahman'ın vefatının (796) ardından yerine oğlu Hakem (796-822) geçti.<sup>536</sup> Hakem, başta devlet yönetimi olmak üzere, dinî ve kişisel hayatında da babası Hişâm'dan farklıydı. Hakem, cesur, kararlı ve ileri görüşlü bir yapıya sahip olmasının yanında,<sup>537</sup> sosyal hayatının önemli bir bölümünü içki, eğlence ve av meclislerinde geçiren bir kimseydi. Bu sebeple Endülüs halkı başta olmak üzere, Kurtuba'nın ileri gelenlerinin önemli

<sup>529</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 100; Vekil, *el-Ümeviyyûn Beyne's-Şarki Ve'l-Garb*, s. 140; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 40-41.

<sup>530</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 100; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 54; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 333; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 40-41; Vekil, *el-Ümeviyyûn Beyne's-Şarki Ve'l-Garb*, s. 140; Süfi, *Târihu'l-Arab*, s. 62.

<sup>531</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 66; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 41.

<sup>532</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 100; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 54; Süfi, *Târihu'l-Arab*, s. 63.

<sup>533</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 100-101; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 54.

<sup>534</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 54; Süfi, *Târihu'l-Arab*, s. 64; Vekil, *el-Ümeviyyûn Beyne's-Şarki Ve'l-Garb*, s. 140.

<sup>535</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 54; Süfi, *Târihu'l-Arab*, s. 64; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 34; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 131.

<sup>536</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 65; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 338-339.

<sup>537</sup> Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 113.

bir kısmını oluşturan fakihler tarafından da eleştirilmekteydi.<sup>538</sup> Bunun üzerine Hakem yönetimine karşı ihtilaflar ve isyanlar çıkmaya başladı. Bu isyanlardan en önemlisi ise, Rabaz isyanıdır.

#### 4.1. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi ve Rabaz İsyanı

Endülüs Emîri Hakem'in devlet yönetimini ve şahsî hayatının babası Hişâm'dan farklı olduğundan bahsetmiştik. Hişâm döneminde fukahâ sınıfına önemli ayrıcalıklar tanınmaktadır. Ayrıca Hişâm döneminde fukahâ sınıfı devlet işlerinde de söz sahibidir. Fakat Hakem'in Endülüs yönetimini devralması ile özellikle idarî alanda önemli değişiklikler olmuştur. Hakem, babası döneminde ciddi bir nüfuz kazanan fukahâyı devlet işlerinden uzaklaştırmıştır. Hakem'in bu uygulaması, fakihler ile arasının açılmasına sebep olmuştur.<sup>539</sup> Böylece fakihler, Hakem aleyhine propaganda yapmaya başlamışlardır. Böylece fakihlerin etkisi altında bulunan halk da Hakem'e karşı cephe almaya başlamıştır.

Hakem yönetiminde karşı olan dindar kimseler ile fakihler Kurtuba'da toplanmıştır. Bu toplantıya öncülük eden fakihlerin ileri gelenlerinden biri de Berberî âlim Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi'dir. Kendisi Berberîlerin Mesmûde kabîlesine mensup olan, Endülüs'te Mâlikî mezhebini temsil eden Muvatta' ravisidir.<sup>540</sup> Müvelledûn başta olmak üzere Berberîler üzerinde de önemli bir etkiye sahip olan Yahyâ b. Yahyâ, beraberinde bazı önemli fakihlerle birlikte, Kurtuba'nın batısında yer alan Rabaz mahallesinde konuşmalar yaparak halkı isyana teşvik etmişlerdir. Bunun üzerine Endülüs halkı, Yahyâ b. Yahyâ ve beraberindekilere biat etmiş ve 189/805 yılında isyan etmişlerdir. Fakat başarılı olamamış ve birçok kişi öldürülmüştür.<sup>541</sup>

İsyanın başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen fakihler, Hakem'e karşı propaganda yapmaya devam etmişlerdir.<sup>542</sup> Hakem'in Endülüs halkından aldığı vergiyi artırması sebebiyle daha da öfkelenen halk, fakihlerin teşvikiyle 818 yılında Rabaz mahallesinde Hakem'i yönetimden indirmek için ikinci kez harekete geçmiştir. Hakem yerine ise Muhammed b. Kâsım'ı emîr yapmaya karar vermişlerdir.<sup>543</sup> Muhammed b. Kâsım fakihleri desteklemesine

<sup>538</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 298; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 98.

<sup>539</sup> Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 339; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 98; Yaylalı, Ahmet Nasır, *Endülüs Emevî Emiri Hakem b. Hişâm Dönemi (Askerî ve Siyasî Faaliyetler)*, Yüksek Lisans Tezi, Seçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004, s. 23.

<sup>540</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 298-299; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 339; Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Yahya b. Yahya el-Leysi", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 2013, XXXXIII, 267.

<sup>541</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI, 299; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 339.

<sup>542</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 118.

<sup>543</sup> Yaylalı, *Emevî Emiri Hakem b. Hişâm Dönemi*, s. 27; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 114.

rağmen, Hakem'den çekindiği için, Rabaz halkı tarafından alınan bu kararı Hakem'e iletmiştir. Bunun üzerine Endülüs halkı içerisinde meydana gelen fitne hareketlerine karşı sert bir mizaca sahip olan Hakem,<sup>544</sup> isyanı bastırmak için Rabaz üzerine yürümüştür. Hakem karşısında yenilgiye uğrayan Rabaz halkından 72 kişi öldürülmüştür. Yakalanma emri verilen Berberî âlim Yahyâ b. Yahyâ ise kaçmıştır.<sup>545</sup> Ayrıca Rabaz mahallesi tahrip edilmiş, böylece isyan bastırılmıştır.<sup>546</sup>

Emîr Hakem idaresindeki Endülüs halkı içerisinde meydana gelen gruplaşmalara karşı her zaman sert bir tavır takınmıştır. Özellikle Araplar ve Berberîler arasındaki asabiyet mücadeleleri, devletin otoritesini sarsmıştır. Bu sebeple Hakem, devleti iç karışıklıklardan korumak için sert önlemler almıştır. Ayrıca Rabaz isyanı, fakihlerin halka yaptığı teşviklerle ortaya çıkan bir isyan olduğu için dinî alt yapısı olan bir isyandır. Bu isyanda kabîle birlikteliğinden doğan asabiyetin yanında Müvelledûn'un da katılımı olduğu için, mezhep birliğinin de etkisi olmuştur.

#### **4.2. Hanedan İçi İktidar Mücadelesinde Berberîlerin Rolü (Süleyman b. Abdülmelîk – Emîr Hakem Çatışması)**

Endülüs'te Emîr Hakem ile amcaları Süleyman ve Abdullah arasında hanedan içinde bir iktidar mücadelesi mevcuttur. Süleyman ve Abdullah bu mücadelelerinde dış kuvvetlerden yardım istemenin yanında Berberîler de bu mücadele de önemli bir rol oynamıştır.

Hişâm'ın ölümünün (182/798) ardından iktidarı elde etmek için harekete geçen Süleyman, isyan için savaş hazırlıklarını tamamladıktan sonra Kurtuba üzerine harekete geçmiştir. Hakem ile Kurtuba'da çarpışan Süleyman, kısa sürede yenilmiştir. Ardından 183/799 yılında Süleyman etrafında topladığı Berberîlerle birlikte Hakem'le savaşmak üzere İstece istikametinde yola çıkmıştır. İstece yakınlarında karşılaşan Süleyman ve Abdullah'la karşılaşan Halem arasında günlerce devam eden şiddetli bir savaş meydana gelmiştir. Savaş sonunda Süleyman, Hakem tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Ancak aynı yıl içerisinde iki taraf tekrar karşı karşıya gelmişlerdir ve Süleyman yine yenilmiştir.<sup>547</sup>

Süleyman 184/800 yılında Endülüs'ün doğusundan ordular toplayarak tekrar yola çıktı Ceyyan ve İlbira'yı işgal etti. Bu iki şehirden Süleyman'ın ordusuna katılan pek çok kişi oldu.

<sup>544</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 113.

<sup>545</sup> İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib*, III, 86; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 42; Yaşlalı, *Emevî Emiri Hakem b. Hişâm Dönemi*, s. 28.

<sup>546</sup> *Ahbâru Mecmû'a*, s. 118; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 339; Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 42; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 98.

<sup>547</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 172.

İki taraf arasında günlerce süren savaş sonunda Süleyman yenildi. Askerlerin çoğu savaş meydanında öldü. Ardından Süleyman'ın Mâride'ye doğru gittiğinin haberini alan Hakem, Mâride'deki Berberîlerin lideri olan Asbağ b. Abdullah'ı görevlendirerek, Süleyman'ın Mâride'ye girmesinin engellemesini istedi. Bunun üzerine Asbağ b. Abdullah, Süleyman Mâride'ye ulaşınca hemen onu esir aldı ve Hakem'e gönderdi. Hakem, Süleyman'ın öldürülmesini emretti ve başını Kurtuba'ya gönderdi.<sup>548</sup>

Emîr Abdullah döneminde Arap kabîlelerinden birkaçı Endülüs'ün bazı bölgelerinde hâkimiyetlerini ilan etmiş durumdaydılar. İşbîliye bölgesinde de Arap kabîlelerinden Benû Haldûn ve Benû Haccâc kabîleleri nüfuz kazanarak buranın hâkimiyetini ele geçirmişlerdir.<sup>549</sup> İç karışıklıkların önemli derecede arttığı bu dönemde devlet, Araplar, Müvelledûn ve Berberîler üzerinde tam bir otorite sahibi olmayı başaramamıştır.

Abdullah'ın Endülüs Emîri olduğu dönemde de Benû Haccâc kabîlesinin lideri İbrahim b. Haccâc, Benû Haldûn kabîlesinin lideri Kureyb, bazı bölgelerdeki Yemenîler ve Sidonia ve Karmûne'deki Berberîler, devlete karşı iş birliği yapmışlardır. Bu Arap kabîleleri ve Berberîler arasında kurulan ittifakın lideri Kureyb'dir. Kureyb, Sidonia ve Karmûne'deki Berberîlerin desteğini almakla kalmayıp, Mâride ve Medellin'de Berberîlerinin de İşbîliye'de yaşayan Müvelledûn üzerine saldırarak, onların mallarına zarar verilmesini planlayarak toplumda kargaşa çıkarılması için bir harekete geçmiştir. Mâride'de yaşayan Berberîlerin de bunun üzerine Talyata'yı zaptetmesi ile Endülüs hükümetinin İşbîliye valisi, toplumda karışıklık çıkararak Berberîleri durdurmak amacıyla yola çıkmıştır. Fakat Arap lider Kureyb, Berberîlerle yaptıkları plana uyarak valiyi desteklemiş gibi görünerek Berberîlerin, İşbîliye valisi ile olan savaşını kazanmalarını sağlamıştır.<sup>550</sup>

İşbîliye valisinin başarısızlığının ardından bölgeye Umeyye b. el-Gâfir tayin edilmiştir. Umeyye bölgenin hâkimiyetini elde edebilmek için Benû Haldûn ve Benû Haccâc kabîleleri arasındaki ittifakın bozulması için çaba gösterir ancak bir sonuç alamaz ve öldürülür. Benû Haldûn ve Benû Haccâc kabîleleri, İşbîliye'de hâkimiyetlerini sürdürürken, Berberîler ise Mürsiye, İlbîre, Ceyyan ve birkaç yerde daha hâkimiyetlerini korumuşlardır. Bu dönemde Endülüs hükümeti tarafından gönderilen diğer valiler de, İşbîliye'nin bu iki kabîlenin elinden alınması konusunda ciddi mücadeleler vermişlerdir. Abdullah'ın oğlu Mutarrif'in bu bölgeye yaptığı saldırıların ardından, Benû Haldûn ve Benû Haccâc arasında

<sup>548</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 172.

<sup>549</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, s. 150.

<sup>550</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, 151-152; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 105.

çıkan anlaşmazlıklar, en sonunda Kureyb'in öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. (899) Böylece bu bölgedeki isyan bastırılmıştır.<sup>551</sup>

Emîr Abdullah dönemindeki meydana gelen mücadelelerde Arapların kendi içlerindeki ayrılıklar sebebiyle Berberîlerle ittifak kurarak Endülüs hükümetine karşı isyan ettikleri görülmektedir. Bu dönemde Berberîler ve Araplar hâkim oldukları bazı bölgelerin kontrolünü kaybetmemek amacıyla dar kabîle asabiyetinden çıkarak Endülüs emîrlere ya da Müvellidûn'a karşı genişleyen bir kabîle asabiyetine bürünmüşlerdir. Ancak özellikle Araplar arasında kurulan ittifaklar kısa vadeli olmuştur. Bu sebeple kabîleler arası ittifakın bozulmasının hemen ardından yine asabiyetin devreye girmesiyle birbirleriyle savaşmışlardır. Berberîler ise bu süreç içerisinde kendi ailelerini koruma içgüdüsüyle kimi zaman Arap kabîleleri kimi zaman da hükümet yanında yer alarak bir denge politikası izlemişlerdir.

## 5. EMİRLİK DÖNEMİNDE MEYDANA GELEN DİĞER ASABİYET MÜCADELELERİ

Abdurrahman b. Muâviye'nin ardından Endülüs emîrliğine geçen Hişâm döneminde, merkezi otoritenin sağlanmış olması sebebiyle, babası Abdurrahman'ın dönemine göre bu dönemde iç karışıklıklar ve isyanlar azalmıştır. Ancak yine de birkaç isyan meydana gelmiştir. Bunlardan biri de Berberî isyanıdır.

Hişâm döneminde Tarrakûne bölgesinde nüfuz sahibi bir Berberînin liderlik ettiği bir topluluk isyan etmiştir. İsyanın sebebi Berberîler ile Araplar arasındaki mezhep farklılığıdır. Berberîler Hâricî olmalarından dolayı, Emevîler'e ve Hz. Ali taraftarlarına karşıdır.<sup>552</sup> Bu sebeple aralarında anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Berberîler, bölgeyi hâkimiyetleri altına alarak birçok kişiyi öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Hişâm, 178/794-795 yılında bölgeye bir ordu göndererek isyan edenlerin birçoğunu öldürmüştür. Ancak isyancıların bir kısmı da başka bölgelere kaçmışlardır. Fakat bölgedeki Berberî isyanı kısa bir süre sonra sona ermiştir.<sup>553</sup>

Hakem döneminde, amcaları Abdullah ve Süleyman Kurtuba'da Berberî taraftarlar toplayarak isyan etmişlerdir. Amcası Abdullah Tuleytula şehrinde bağımsızlığını ilan ederken,

<sup>551</sup> İmamüddin, *Endülüs Siyasî Tarihi*, 152-153.

<sup>552</sup> Hakki, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 207.

<sup>553</sup> Hakki, *el-Berber fi'l-Endelüs*, s. 207.



Süleyman ise başka bölgelerden Berberîlerden biat almaya başlamıştır. Hakem, Süleyman ve Abdullah ile Mürsiye’de karşı karşıya gelmiştir. Hakem, amcalarını yenilgiye uğratmıştır.<sup>554</sup>

Emîr Abdullah (888-912) dönemi, Endülüs’te en fazla karışıklığın olduğu dönemdir. Araplar, Berberîler, Müvelledûn olmak üzere toplumun pek çok unsuru isyan etmiştir. Endülüs’ün İlbîre şehrinde ikamet eden iki Berberî kardeş, Hakem Abdullah yönetimine karşı isyan etmişlerdir. Bunlar, Halil ve Saîd b. Mühelleb’dir. Bu isyan Abdullah döneminden III. Abdurrahman (912-929) dönemine kadar devam etmiştir.<sup>555</sup> Bu isyanın uzun sürmesinin en önemli sebeplerinden biri, Endülüs toplumunda çıkan isyanlar sebebiyle merkezi otoritenin zayıflaması ve aynı birçok isyanla uğraşan devletin, bu isyanı bastırmaya gücü ve yeterli zamanının olmamasıdır.

Endülüs’te Emîrlik döneminde Araplar ve Berberî arasında meydana gelen asabiyet mücadelelerinin en şiddetlisi, Berberî Şakyâ b. Abdülvahid tarafından çıkarılan isyan sebebiyle meydana gelmiştir. Diğer şiddetli isyanlardan biri de Rabaz isyanıdır. Bunlarından dışında meydana gelen isyanlar, Endülüs emîrleri tarafından kısa sürede bastırılmıştır. Bu dönemde meydana gelen isyanlar, Berberîlerin bizzat liderlik ettikleri isyanların olmasının yanında, Berberîlerin genellikle isyan eden diğer grupların yanlarında yer aldıklarından söz etmek gerekir. Berberîler kendi çıkarları doğrultusunda Araplar ya da Müvelledûn’un çıkardığı isyanlara dâhil olmuşlardır. Bunun dışında Endülüs emîrini iktidardan indirip kendilerinden birini çıkarmak gibi bir amaçları olmamıştır. Endülüs Emevî devletinde Araplar ve Berberîler arasında gerçekleşen asabiyet mücadeleleri, Kaysîler ve Yemenîler arasında yaşanan asabiyet savaşlarının yanında daha az bir etkiye sahiptir.

## 6. EMÎRLERİN VE VALİLERİN ASABİYETİN ETKİSİNİ AZALTMA POLİTİKALARI

Müslümanların İspanya’yı fethetmesi, bu bölgenin siyasî, sosyal ve kültürel açıdan yeni bir döneme açıldığına göstergesidir. Müslüman fatihler yerli halka, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin hoşgörülü davranmışlardır. Halk içerisindeki sosyal sınıf ayrımı kaldırılmış, özellikle Valiler döneminde kendi yöneticilerini kendilerinin seçmelerine, dinlerini özgürce yaşayabilmelerine Müslüman yöneticiler tarafından izin verilmiştir. Böylece halk devlete bağlı, eşit miktarda vergi ve cizye ödeyen, özgür vatandaşlar haline gelmişlerdir.

<sup>554</sup> Na’nai, *el-İslâm fi Tuleytula*, s. 29.

<sup>555</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 300.

Yöneticilerin bu hoşgörülü davranışları, birçok kimsenin Müslüman olmasına da vesile olmuştur.<sup>556</sup>

Âl-i Ali, Müslümanların İspanya halkına olan hoşgörülü, birleştirici ve bütünleştirici davranışlarının aksine, kendi içlerinde farklı farklı kabîlelere ayrıldıklarını ve birbirleriyle çatışma halinde olduklarını söylemektedir. İslâm fethi, İspanya'nın yerli halkı için iyi sonuçlansa da fetihle birlikte buraya gelerek yerleşen Arap ve Berberiler açısından pek fazla iyi sonuçlanmadığı dönemler olmuştur. Çünkü Araplar ve Berberîler, yarımadaya gelirken beraberlerinde geçmişten bu yana süregelen kabîle asabiyetini de getirmişlerdir. Ayrıca Endülüs'e yerleşirkende kabîle kabîle yerleşmişlerdir. Bu durum Araplar, Berberîler ve yerli halk arasındaki kaynaşmayı geciktirmiştir.<sup>557</sup>

### **6.1. Adaletli Yönetim ve İskân Politikası İle Kabîle Asabiyetini Azaltma**

Endülüs toplumunun önemli bir kısmını Berberîler ve Araplar oluşturmaktadır. Toplumun diğer unsurları ise, Müvelledûn ve Endülüs'ün yerli halkıdır. Bütün bu gruplar arasında siyasî ve içtimaî sebeplerle anlaşmazlıklar meydana gelmektedir. Fetihden itibaren mücadele içinde olan bu gruplar ikiye ayrılmaktadır. İlki; kabîle içi asabiyet olarak ifade ettiğimiz, Kaysîler ve Yemenîler arasında meydana gelen asabiyet mücadeleleridir. Diğeri ise; Araplar ve Berberîler arasındaki asabiyet mücadeleleridir. Bu gruplar, Cahiliye döneminden kalma asabiyet mücadelelerini, Endülüs'e taşıdıkları için bu durum, halifelerin Endülüs'e tayin ettikleri valiler vasıtasıyla çözülmeye çalışılmıştır. Emîrlere ve valilere, kabîle asabiyetini ve bu anlayıştan doğacak çatışmaları önlemek ve en aza indirmek için belirli yöntemler takip etmişlerdir.

Kabîle asabiyetinin menfi etkilerini azaltmak için öncelikli olarak halifeler, Endülüs'e vali atamaları hususunda ihtiyatlı davranmışlardır. Bu hususta dikkat ettikleri ilk husus, tayin edilecek valilerin, Endülüs'te hâkimiyeti elinde tutan Kaysîler ve Yemenîler başta olmak üzere toplumun birçok kesimi tarafından kabul edilebilecek, nüfuz ve otorite sahibi olmalarıdır. Örneğin; Abdurrahman el-Gâfîkî, Yemenîler ve Kaysîler üzerinde önemli bir nüfuza sahip bir validir. Abdurrahman el-Gâfîkî, iki grup arasında dengenin kurulmasında önemli bir yere sahiptir.<sup>558</sup> İkinci husus ise, tayin edildikten sonra valilerin denetlenmesidir. Emîrlere, valilerin icraatlerini kontrol etmek için müfettişler görevlendirmişlerdir. Herhangi bir

<sup>556</sup> Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 55-56; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s.27.

<sup>557</sup> Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 55-56.

<sup>558</sup> Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, s. 190.

şikayet halinde, yönetimde usulsüzlüğü tespit edilen valiler görevden alınmış ve mallarına el koyulmuştur.<sup>559</sup>

Endülüs valilerinden bazıları ise bölgeleri bizzat dolaşarak, Kaysî, Yemenî, Berberî, Müvelledûn ve Mevâli ayrımı gözetmeksizin halkın şikayetleri dinlemişler ve asayiş kontrol etmişlerdir. Görevlerini gerektiği gibi yerine getirenleri taltif ettikleri gibi halkın hangi kesiminden olursa olsun yapılan zulümlere engel olmaya, sorumluları cezalandırmaya da özen göstermişlerdir. Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri, bunun en güzel örneklerindedir.<sup>560</sup>

Valilerin Kaysî-Yemenî, Arap-Berberî grupları arasındaki mücadeleleri en aza indirmek için yaptıkları en önemli icraatlerden biri, iskân politikalarıdır. Ebü'l-Hattâr, bu politikayı uygulayan Endülüs valisidir. Valilerin icraatlarından ikincisi ise, isyan eden vali ya da halktan kimselerin, o bölgeden uzaklaştırılmasıdır.

Ebü'l-Hattâr, Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelesinin patlak verdiği bir ortamda görev yapmıştır. İlk icraati eski valiyi ve diğer bazı kumandanları Afrika'ya göndermek suretiyle Endülüs'ten uzaklaştırmak olmuştur. Böylece eski valinin ve mensup olduğu kabîlenin sebep olacağı muhtemel bir isyan girişiminin tedbirleri alınmıştır. Diğer icraati ise, kabîleler arasındaki çatışmaları azaltmak için, Kurtuba'da biriken Suriyeli askerleri Endülüs'ün çeşitli bölgelerine yerleştirilmesidir. Dimaşklılar'ı İlbîre'ye, Humuslular'ı İşbîliye ve Leble'ye, Kınnesrînliler'i Ceyyan'a, Ürdünlüler'i Reyve bölgesinde bir mevkîye ve Malaka'ya, Filistinliler'i Şezûne'ye, Mısırlılar'ı da Tudmir'e yerleştirmiştir.<sup>561</sup> Bu uygulamayla bölge halkı arasındaki asabiyet mücadeleleri önlenmeye çalışılmıştır.

## 6.2. Yönetimde Kabîleler Arası Denge Politikası Takip Etme

Yönetimde söz sahibi olmak isteyen kabîleler arasında özellikle Valiler döneminde ciddi mücadeleler meydana gelmiştir. Kaysî bir kabîleye mensup bir kimsenin vali olması, Yemenîler tarafından kabul edilmeyip isyana sebebiyet verirken aksinin olması da aynı şekilde sonuçlanmıştır.

Bu durumlar göz önüne alındığında Kayslı Sumeyl b. Hâtim, Endülüs valiliğine sırasıyla bir yıl Kaysî bir yıl Yemenî olmak üzere bir kişinin seçilmesi hususunda bir çözüm yolu teklif etmiştir. Sumeyl'in bu teklifi herkes tarafından kabul edilmiştir. İlk valinin hangi

<sup>559</sup> Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, s. 52.

<sup>560</sup> Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, 61-62.

<sup>561</sup> İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 126; Aktan, Ali, "Ebü'l-Hattâr", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1994, X, 325.

kabileden seçildiği problem olsa da Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri'nin Endülüs halkı tarafından vali seçilmesi ile bu problem bir süreliğine ortadan kalkmıştır.<sup>562</sup> Böylece ilk yıl Kaysîlerden vali seçilirken, ertesini yıl için Yemenîlerden bir kişi vali seçilecektir.<sup>563</sup> Bu durum 10 yıl boyunca iki grup arasındaki mücadelelerin azalmasında ve toplumdaki birliğin sağlanmasında etkili olmuştur.

Endülüs'te bulunan tüm gruplar arasında denge politikası izleyen önemli isimlerden biri Abdurrahman b. Muâviye'dir. Endülüs'e girişinde Yemenîler ve Berberîlerin desteğini alan Abdurrahman, emîr olduktan sonra tüm gruplara aynı mesafede yaklaşmıştır. Abdurrahman Endülüs Emevî devletini, Emevî hanedanının desteğini alarak diğer grupların etkisinden kurtarmayı istemiştir. Bağımsız, güçlü bir Endülüs Emevî devleti kurmayı amaçlayan Abdurrahman, siyasî ve idarî alanlarda yaptığı uygulamalarla bunu başarmıştır.

Emîr ve valilerin uyguladıkları bu politikalar, Kaysîler ve Yemenîler ile Araplar ve Berberîler arasındaki asabiyet mücadelelerini geçici süreliğine de olsa azaltmıştır.

<sup>562</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, 498.

<sup>563</sup> *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 99; Kaplan, *Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, s. 50.

## SONUÇ

Arap toplumunun ayrılmaz bir parçası olan kabîle sistemi, İslâm tarihinde meydana gelen hadiselerde önemli bir etkiye sahip olan asabiyet olgusunun temelini oluşturmaktadır. Arap toplumunun siyasî, sosyal ve kültürel hayatını şekillendiren bu olgu, Arap toplumu üzerinde iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar, kabîle övünmesi ve asabiyet mücadeleleridir. Nitekim, Cahiliye döneminden itibaren, İslâm tarihinin tamamına yayılan bir etkiye sahip olan asabiyet olgusu, Arap toplumunda önemli savaşların meydana gelmesine sebep olmuştur.

Emevîler dönemi Velîd b. Abdülmelik zamanında, Endülüs'ün fethi için Berberî asıllı komutan Târik b. Ziyâd ve Kuzey Afrika valisi Mûsâ b. Nusayr ile gönderilen ordularla, Araplar ve Berberîler, 91/710 yılında yarımada ilk kez giriş yapmışlardır. Endülüs'e gelen ve sonrasında yarımada yerleşen fetih orduları, Arapların iki ana koluna mensup Kaysîler ve Yemenîler ile Berberîlerden oluşmaktadır. Endülüs'e gelen Araplar içinde Yemenîler, Kaysîlere göre daha fazlayken, Berberîler ise Araplara göre çoğunluğu oluşturmaktadır. Ancak sayıca Araplar, Berberîlerden az olmalarına rağmen, yarımada geldikleri ilk andan itibaren Endülüs idaresinin hâkimiyetini ellerinde tutmuşlardır.

Endülüs'te farklı etnik unsurlar olmasına rağmen, fetih sonrasında Araplar arasında yüz yıllardır devam eden Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelesi, Endülüs'te de varlığını hissettirmiştir. Kaysî-Yemenî asabiyet mücadelesinin temeli ise, Şâmiyyûn- Belediyûn mücadelesine dayanmaktadır. Yarımada fetih ordularıyla gelen ve çoğunluğunu Yemenîlerin oluşturduğu Araplar, kendilerini Belediyûn olarak nitelendirmiştir. Endülüs'te Valiler döneminde, Vali Abdülmelik b. Katan tarafından, Berberî isyanlarını bastırmak için yarımada getirilen Belc ve askerleri ise, Arapların Kaysî koluna mensuptur. Belediyûn, yarımada sonradan yerleşen Kaysî Arapları, Şâmiyyûn olarak nitelendirmiştir. Belediyûn ve Şâmiyyûn olmak üzere Endülüs'te siyasî ve sosyal nitelik taşıyan iki grup oluşmuştur. Şâmiyyûn'un, siyasî, idarî ve içtimaî alanlarda söz sahibi olan Belediyûn ile eşit haklara sahip olmayı istemesi, iki grup arasında anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İki kabîle arasındaki sınıfsal ayrım, Endülüs'te Yemenî ve Kaysî mücadelesinin başlamasının ilk sebeplerinden olmuştur.

Valiler döneminde, Endülüs idaresini elinde tutmak isteyen iki grup arasında anlaşmazlıklar çıkmaya devam etmiştir. Valinin hangi kabîleden olacağı mevzusu, ciddi anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Hangi taraftan vali seçilirse, diğer taraf isyan ederek o valiyi indirmeye çalışmıştır. Şam ile Endülüs arasındaki mesafenin uzaklığı sebebiyle, yarı bağımsız

bir şekilde hareket eden iki grup arasındaki asabiyet mücadeleleri, kısa sürede çok fazla valinin değişmesine sebep olmuştur. Bu durum Endülüs'teki merkezi otoriteyi zayıflatmıştır. Sonunda valinin bir yıl Kaysîler'den bir yıl Yemenîler'den olması şartıyla anlaşan iki grup arasındaki mücadeleler, bir süreliğine de olsa durulmuştur.

Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs emîri olmasıyla birlikte başlayan Emîrlik döneminde, Kaysîler ve Yemenîler arasındaki asabiyet mücadeleleri devam etmiştir. Abdurrahman'a destek veren Yemenîlerin karşısında önceki Vali Yûsuf b. Abdurrahman'ı destekleyen Kaysîler vardır. Bu dönemde Kaysîlerden kurtulmak isteyen Yemenîler, ilk önce Abdurrahman'a destek vermişlerdir. Yemenîler, Kaysîlerin nüfuz sahibi kimselerini etkisiz hale getirdikten sonra Abdurrahman'a muhalif olan grup olmuşlardır. Zaman zaman Kaysîler ve Yemenîlerin birleşerek, başka gruplara karşı mücadele ettikleri görülmektedir. Ancak genel olarak Kaysîler ve Yemenîler, birbirleriyle mücadele halinde olmuşlardır.

Endülüs'te meydana gelen asabiyet mücadelelerinden diğeri ise Araplar ve Berberîler arasındaki mücadelelerdir. Yarımada geldikleri ilk andan itibaren siyasî ve idarî alanlarda söz sahibi olan Araplar, fethin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynayan Berberîlere, ikinci sınıf tebaa muamelesi yapmışlardır. Asabiyet duygusuyla kendilerini diğer unsurlardan ayıştıran Araplar, Berberîlere hak ettikleri değeri vermemişlerdir. Özellikle yönetimde Berberîlerin önemli görevlere getirilmemeleri, iki grup arasındaki asabiyet mücadelelerinin ortaya çıkmasının ilk sebebidir. Ayrıca Kuzey Afrika'daki soydaşlarının isyanlarında başarılı olması, Berberîleri Endülüs'te Araplara karşı isyan etmeye teşvik etmiştir.

Valiler döneminde Kaysîler ve Yemenîler arasında meydana gelen mücadelelerde yer alan Berberîler, Emîrlik döneminde Araplara karşı isyana öncülük eden Berberî birkaç lider dışında pek fazla büyük çaplı isyanlar çıkarmamışlardır. Berberîler, Endülüs'te genellikle Kaysî, Yemenî ya da Müvelledûn'un çıkardığı isyanlara destek veren bir grup olmuştur. Bu sebeple Araplar ve Berberîler arasında, Kaysîler ve Yemenîler kadar çok fazla mücadele olmamıştır.

Kaysîler ve Yemenîler ile Araplar ve Berberîler arasında meydana gelen mücadeleler de asabiyetin önemli bir rol oynadığını görülmektedir. Araplar ve Berberîler, başka bir coğrafyaya göç etmelerine rağmen, asabiyet olgusu yok olmayarak zihinlerdeki yerini korumuştur. Bu sebeple asabiyet olgusu, Endülüs'te de bu grupların siyasî ve içtimaî hayatını önemli derecede şekillendirmiştir. Valiler döneminde iki tarafında birbirlerinin valilerini azletmesi ve öldürmesi, asabiyet duygusunu tetikleyen önemli sebeplerden biri olmuştur.

Çünkü öldürülen ya da haksızlığa uğrayan kabîleler, asabiyet kanunları gereği mağdur olan yakınlarının haklarını korumak mecburiyetindeydiler. Bu durum da kabîle üyelerinin intikam duygusuna kapılarak, kollektif bir şekilde hareket etmesini sağlamıştır. Sonuçta gruplar arasında yıllarca devam eden önemli asabiyet savaşları meydana gelmiştir.

Arapların asabiyet olgusunun etkisinde olmaları, başka gruplar tarafından da yönetilmelerine sebep olmuştur. Endülüs'ün hâkimiyetini elde etmek isteyen Abbâsîler, özellikle Kaysîler ve Yemenîler arasındaki anlaşmazlıkları, iki gruptan birini destekleyerek daha da şiddetlendirmiştir. Nitekim, birbirleri üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen iki grup, Endülüs toplumunda karışıklıklara sebep olmuştur. Öyle ki, kabîle içi parçalanmalar dâhi yaşanmıştır. Dar çerçevede başka kabîlelere karşı, tüm kabîle üyelerini bir arada tutan asabiyet olgusu, grup içinde bölünmelere sebep olmuştur.

Asabiyet olgusu, Endülüs Emevî siyasetinin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Valiler döneminde, idareye kimin geçeceğini belirleyen en önemli şart, asabiyet olgusudur. Kendi kabîlelerinden birini çıkarmak amacıyla, Endülüs Emevî devletini, adaletli, liyakat sahibi, otoriter bir emîrin yönetmesini iki grupta istememiştir. Bu durum başa geçen bazı kimselerin kavmiyetçilik yaparak kendi kabîlesini kayırmasına, dolayısıyla isyanlara sebep olmuştur. Emirler ve valiler, gruplar arasındaki asabiyet mücadelelerini azaltmak için, denge politikası ve çeşitli uygulamalar yapmışlardır. Ancak bu uygulamalar geçici olarak toplum düzenini sağlamıştır. Sonuçta asabiyet olgusu uzun vadede Endülüs Emevî devletinin yıkılmasının önemli sebeplerinden biri olmuştur.

Araştırmamızda, 711-929 yılları arasındaki Endülüs toplumunu siyasî, içtimaî ve kültürel açıdan etkileyen asabiyet olgusunun, şiddet yönü üzerinde durulmuştur. Ancak asabiyet, kültür ve medeniyet üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Çalışmamızın kapsamının genişliği sebebiyle, asabiyetin kültür ve medeniyet üzerindeki etkilerine değinilmemiştir. Çalışmamızın eksik kalan bu yönü, araştırmacılar tarafından çalışıldığı takdirde, Endülüs toplumunun şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olan asabiyet olgusunun kültürel hayat üzerindeki etkilerinin belirlenmesinde ve Endülüs tarihinin kültür ve medeniyet açısından da daha anlaşılır olmasında önemli bir katkısı olacaktır.

## BİBLİYOGRAFYA

- AHBÂRU MECMÛ'A, Fî Fethi'l-Endelüs ve Zikri Umerâhiâ*, (Müellifi Meçhul), thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, Kahire, 1989.
- ABBÂDÎ, Ahmed Muhtâr, *Dirasât fî Târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye, ts.
- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (241/855), el-Müsned, thk. Şuayb el-Arnâvût, Âdil Mürşit v.dğr., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001.
- AKTAN, Ali, *İslâm Tarihi*, Nobel Yayınları, İstanbul, 2011.
- ALABUDÎ, Jasim, "Toplumsal Yapı", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018, IV, 349-386.
- ÂL-İ ALÎ, Nureddin, *Endülüs Tarihi*, çev. Hakkı Uygur, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010.
- ALGÛL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınları, İstanbul, 1986.
- ALTINTAŞ, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007.
- APAK, Adem, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016.
- ....., *Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012.
- ....., *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2017.
- ATÇEKEN, İsmail Hakkı, *Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2002.
- ....., *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- ....., "Berberiler ve Hicri I. Yüzyıl İslâm Fetihlerindeki Rolü", *İSTEM*, Konya, 81-93.
- AVCI, Casim-ŞENTÛRK, Recep, "Kabîle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 2001, XXIV, 30-32.
- ....., "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1998, XVII, 546-553.
- AYCAN, İrfan – SARIÇAM, İbrahim, *Emeviler*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.
- AZIZUR RAHMAN, Seyid, *The Story Of Islamic Spain*, Goodword Books, New Delhi, 2003.
- BAL, Faruk, *Endülüs Emevî Devleti Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- BELÂZÛRÎ, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir (279/892-893), *Ensâbü'l-Eşraf*, ed. Max Schloessinger, The Hebrew University, Jerusalem, 1971.



- CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, *Fikru İbn Haldun el-Asabiyye ve'd-Devle*, Dâru'l-Beyzâ, yy., 1984.
- ÇAĞATAY, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1991, III, 453-455.
- ÇAVUŞOĞLU, Ali Hakan, "Yahya b. Yahya el-Leysi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 2013, XXXXIII, 267-269.
- ÇELİK, Ragıp, *İslâm'ın Asabiyete Bakışı ve Asabiyetin İslâm Tebliğine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.
- CHEJNE, Anwar G., *Muslim Spain: Its History And Culture*, The University Of Minnesota Press, Minnesota, 1974.
- DEMİRCAN, Adnan, *Ali-Muâviye Kavgası*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.
- ....., *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâli İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1988.
- DOZY, Reinhart, *Spanish Islam*, Chatto & Windus, London, 1913, <https://archive.org/details/spanishislamhist00dozy>, (22.05.2019, 20:35)
- el-İmâme ve's-Siyâse*, Müellifi Meçhul (İbn Kuteybe'ye (276/889) nisbet edilmektedir.), thk. Tâhâ Muhammed Zeynî, Müessesetü'r-Risâle, Kahire, 1967.
- ERGİN, Murat, *Siyasî ve İtikadî Mezheplerin Doğuşunda Kabîle Asabiyetinin Rolü*, Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2000.
- FAYDA, Mustafa, "Abs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1988, I, 312.
- ..... "Hulefâ-i Râşidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1998, XVIII, 324-338.
- FİKRÎ, Ahmed, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, Müessesetu Şebabi'l-Câmia, İskenderiye, 1983.
- FİRUZÂBÂDÎ, Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Matbaatu Dâru'l-Me'mun, Mısır, 1938.
- GÜNALTAY, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997.
- HACCÎ, Abdurrahman Ali, *et-Târihu'l-Endelüsi Mine'l-Fethi'l-İslâmî Hattâ Sukûti Gırnata*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1987.

- HAKKI, Muhammed, *el-Berber fi'l-Endelüs*, ed-Dâru'l-Beyza: Şirketü'n-Neşr ve't-Tevzî el-Medâris, yy., 2001.
- HALİFE B. HAYYÂT (240/854-855), *Târîh*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.
- HASAN, İbrahim Hasan, *Siyasi Dini Sosyal Kültürel İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, Kayihan Yayınları, İstanbul, 1996.
- HİTTİ, Philip Khuri, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev., Saliğ Tuğ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- İBN ABDİLHAKEM, Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillâh (257/871), *Futûhu Mısr ve Ahbâruhâ*, thk. Charles Torrey, Kahire, 1991.
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, Dâru Sadır, Beyrut, 1965.
- İBN HALDUN, Ebu Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988.
- İBNÜ'L-HATÎB, Ebu Abdullâh Lisanüddin Muhammed b. Abdullâh (776/1374), *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, thk. Levi Provençal, Dâru'l-Mekşûf, Beyrut, 1956.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebi, y.e.y., Beyrut, ts.
- İBN İZÂRÎ, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (695/1295), *el-Beyânü'l-Mugrib fi İhtisari Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Magrib*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Daru'l-Garbi'l-İslâmi, Tunus, 2013.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fida İsmail (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut, ts.
- İBNÜ'L-KÛTİYYE, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz (367/977), *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, thk. İbrâhim Ebyârî, Dâru'l-Kütübi'l-Mısrî, Kahire, 1989.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1997.
- İBN SA'D, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sadır, Beyrut, ts.
- İMAMÜDDİN, S. Muhammed, *Endülüs Siyasî Tarihi*, çev. Yusuf Yazar, Rehber Yayınları, Ankara, 1990.
- İNAN, Muhammed Abdullâh, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs mine'l-Fethi ilâ Bidâyeti Ahdi'n-Nâsır*, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1988.

- KABBÂNÎ, Abdülaziz, *el-Asabiyye: Bünyetü'l-Müctemai'l-Arabi*, Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, Beyrut, 1997.
- KANARYA, Bayram, “Hadislerde Asabiyyetin Reddi ve Birlikte Yaşama Ahlakı (Cahiliye Asabiyyetinden İslâm Toplumuna Doğru)”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 3 (2018), 831-848.
- KAPAR, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.
- ....., *Halîfeliğin Emevilere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.
- KAPLAN, Sena, *Valilik ve Emîrlik Dönemlerinde Endülüs'te İktidar Mücadelesi*, Yüksek Lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2012.
- KARAMAN, Hüseyin, “Asabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1991, III, 452-453.
- KAYAPINAR, Akif, “İbn Haldun'un Asabiyyet Kavramı: Siyaset teorisinde Yeni Bir Açılım”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 15 (2006), 83-114.
- KENNEDY, Hugh, *Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus*, Longman Press, London, 1996.
- KHAN SABRÎ, Sahibzade Masud H., *History of Muslim Spain*, Lahore, 1991.
- KILIÇ, Ünal, “Kabîle Asabiyyeti Bakımından Yezid b. Abdülmelik'in Hilâfeti”, *CÜİFD.*, 14 (2010), 51-69.
- KOÇYİĞİT, Tahsin, “Asabiyyetten Uhuvvete (Medine'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslâm Kardeşliğine Dayalı Bir Toplum Oluşturma Stratejisi Üzerine)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2015), 9-42.
- LEVI-PROVENÇAL, E., “al-Andalus”, *Encyclopedia of Islam*, Leiden, 1986, I, 486-503.
- ....., “Abd al-Rahmân Ghâfîkî”, *Encyclopedia of Islam*, Leiden, 1986, I, 86.
- ....., “Abu'l-Khattâr”, *Encyclopedia of Islam*, Leiden, 1986, I, 134-135.
- LEWIS, Bernard, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- LOMBART, Maurice, *İslâm'ın Altın Çağı: İlk Zafer Yıllarında İslâm*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002.
- MAKKARÎ, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed (1041/1631), *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, Dâru Sadır, Beyrut, 1997.
- MÛNİS, Hüseyin, *Fecrü'l-Endelüs*, ed-Dâru's-Suudiyye, Cidde, 1985.
- MÛSLİM, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac (261/875), *Câmiu's-Sahih*, İstanbul, 1994.

- NA'NAÎ, Abdülmecid, *İslâm fî Tuleytula*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, ts.
- NASRÎ, Hâni Yahya, *el-Asabiyye la Taifiyye*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1982.
- NASS, İhsan, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi'ş-Şi'ri'l-Emeviyye*, Dâru'l-Yakazati'l-Arabiyye, Beyrut, 1964.
- ÖNKAL, Ahmet, "Araplarda Ensab İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi", *SÜİFD.*, 3 (1991), 1-16.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İslâm Öncesi Araplar'da Sosyal ve İktisadî Hayat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1991, III, 321-324.
- ....., "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 225-232.
- ....., *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih*, TDV. Yayınları, Ankara, 2016.
- ....."Endülüs'te Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine Bazı Mülâhazalar (VIII-XI. y.y.'lar Arası)", *İslâm ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu*, 1998, 85-93.
- ÖZEN, Şükrü, "Velâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 2013, XXXXIII, 11-15.
- ÖZKUYUMCU, Nadir, "Hilf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1998, XVIII, 29-30.
- SARIÇAM, İbrahim, *Emevî- Haşimî İlişkileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- SEM'ANÎ, Ebû Sa'd Abdülkerim (562/1167), *el-Ensâb*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Beyrut, 1981.
- SCOTT, Samuel Parsons, *History of the Moorish Empire in Europe*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1904, <https://archive.org/details/historyofmoorish01scotuoft>, (22.05.2019, 20:35)
- SÛFÎ, Hâlid, *Târîhu'l-Arab fi'l-Endelüs*, Câmiatu Karyanus-Külliyetü'l-Edeb, yy., 1980.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Dâru's-Süveydân, Beyrut, 1967.
- VÂKIDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), *Kitabu'r-Ridde*, thk. Yahya el-Cebûrî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1990.
- VEKÎL, Muhammed es-Seyyid, *el-Ümeviyyûn Beyne'ş-Şarki Ve'l-Garb*, Dâru'ş-Şamiyye, Beyrut, 1995.
- WATT, W. Montgomery, *İslâm Avrupa'da*, çev. Hulusi Yavuz, MÜİF. Yayınları, İstanbul, 1989.

....., *Hız Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas-Azmi Yüksel, AÜİF. Yayınları, Ankara, 1986.

.....- CACHIA, Pierre, *Endülüs Tarihi*, çev. Cumhur Ersin Adıgüzel-Qiyas Şükürov, Küre Yayınları, İstanbul, 2018.

YAYLALI, Ahmet Nasır, *Endülüs Emevi Emîri Hakem b. Hişam b. Abdurrahman (Siyâsî ve askerî faaliyetleri)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004.

YAZIR, Hamdi, *Kur'an-ı Kerim Kerim ve Türkçe Meali*, Sefa Yayıncılık, Ankara, 2011.

YİĞİT, İsmail, "Emevîler Siyasî Tarih" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 104-108.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1988, I, 120.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Berberîler", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, V, 478-483.

YONGE, C.M., *The story of the Christians and Moors od Stain*, Macmillan & Co, London, 1878.

ZİYA PAŞA, *Endülüs Târîhi*, sad. Yasemin Çiçek, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

ZORLU, Cem, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, Yediveren Kitap, Konya, 2002.

## EK

## EK: HARİTA

## Endülüs Emevî Devleti Haritası (756-1031)



**Kaynak:** Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 225-232.